

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΘΕΜΑ

Ανία και απελπισία στην φιλοσοφία του Κίρκεγκωρ ως προϋποθέσεις ψυχαγωγίας και θεάματος στον μεταμοντέρνο κόσμο. Η υπέρβαση της ορθόδοξης επικοινωνιακής θεολογίας.

Υποψήφια Διδάκτωρ: Μπουμπούλη Παναγιώτα

Μέλη Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής :

Επιβλέπων

Δρ. Δρ. Βασίλειος Γαϊτάνης, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας ΕΚΠΑ

Μέλη

Χρήστος Τερέζης, Καθηγητής Τμήματος Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Πατρών

Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος ΦΠΨ ΕΚΠΑ

2020

Πίνακας περιεχομένων

Αντί Ευχαριστιών.....	4
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	6
ABSTRACT.....	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Ανία και Απελπισία στον Φιλοσοφικό Στοχασμό του Κίρκεγκωρ... 40

1.1 Η Έννοια της Απελπισίας	40
1.2 Η ματαιότητα του αισθητικού σταδίου.....	57
1.2.1 Ο Δον Ζουάν του αισθητικού σταδίου.....	63
1.3 Η έννοια της αγωνίας.....	69
1.4 Η μελαγχολία του αισθητικού ανθρώπου.....	76
1.5 Η ανία εντός του αισθητικού σταδίου.....	81

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Ο μεταμοντέρνος κόσμος και η κοινωνία του θεάματος.....86

2.1 Η έννοια της μετανεωτερικότητας.....	86
2.1.1 Η επιστήμη της ιατρικής στη μετανεωτερική εποχή.....	93
2.2 Η εισβολή του Τύπου.....	97
2.2.1 Η μαζική τηλεόραση.....	101
2.3 Η κοινωνία του θεάματος και η επίδρασή της στον ψυχισμό του θεατή....	109
2.4 Η κυριαρχία της ενημερω- διασκέδασης στην κοινωνία του θεάματος.....	117

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: Σύγκριση της ανίας στον Κίρκεγκωρ με τον εικονικό κόσμο στη μετανεωτερική εποχή.....124

3.1 Η Ανία στη μετανεωτερική εποχή	124
3.2 Η εισβολή του εικονικού κόσμου.....	129

3.2.1 Η ψευδαίσθηση και η αλληγορία του σπηλαίου	133
3.3 Η αλλοτρίωση και η αποξένωση στον κόσμο του θεάματος	138
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: Η Υπέρβαση της Ανίας και της Απελπισίας στην Ορθόδοξη Επικοινωνιακή Θεολογία.....	142
4.1 Η υπέρβαση του παραλόγου εντός του θρησκευτικού σταδίου.....	142
4.1.1 Ο Αβραάμ ως ιπότης της πίστης.....	147
4.2 Η πορεία της υπέρβασης προς τη Χριστιανική Αγάπη.....	158
4.3 Από την κάλπικη επικοινωνία στην Ορθόδοξη Επικοινωνιακή Θεολογία..	173
4.4 Η υπέρβαση της απόγνωσης μέσα από την Επικοινωνιακή Θεολογία.....	177
Συμπεράσματα.....	183
Βιβλιογραφία.....	190

Αντί ευχαριστιών

Θα σου πω ποια μοναξιά με τρομάζει περισσότερο, εκείνη που την νιώθεις μέσα στο πλήθος... γιατί κανείς δεν ακούει τα λόγια σου, δεν μετράει τους παλμούς της καρδιάς σου, δεν απλώνει το χέρι να πιάσει το δικό σου... απλά βαδίζει δίπλα σου και πολλές φορές σε σπρώχνει για να περάσει...

Γ. Ρίτσος.

Στην εποχή που ο μονοδιάστατος άνθρωπος εγκλωβίζεται εντός της ύλης και του αισθητικού τρόπου ζωής, στην εποχή που το *φαίνεσθαι* κυριαρχεί του *είναι*, στην εποχή της άκρατης μοναξιάς, η απελπισία και η απόγνωση κυριαρχούν στην καθημερινότητά μας. Η απελπισία που νιώθεις μέσα στο πλήθος, η απελπισία που νιώθεις κάθε φορά που απομακρύνεσαι από τον συνάνθρωπό σου, την Αγάπη και τον ίδιο τον Θεό. Ο μεταμοντέρνος άνθρωπος μη δυνάμενος να αγαπήσει και να μετανοήσει, καταφεύγει στον κόσμο του θεάματος όπου και κυριεύεται από τα πάθη του.

Σε όλο το ταξίδι της εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής μου, υπήρξε πρότυπο και καθοδηγητής μου ο Δρ. Δρ. Γαϊτάνης Βασίλειος, τον οποίο ευχαριστώ θερμά για την αμέριστη στήριξη και συμπαράστασή του. Θα ήθελα όμως να τον ευχαριστήσω και για την μοναδική ευκαιρία να βρεθώ σ' αυτό το ταξίδι ερμηνείας της απελπισίας στον μεταμοντέρνο κόσμο, που άλλαξε όλη τη ζωή μου. Στο τέλος, μέσα από τις δαιδαλώδεις διαδρομές και τις προσωπικές μου αναζητήσεις, μπόρεσα να αντιληφθώ την φαινομενική αλήθεια που με κατέκλυζε. Έτσι, με περισσότερα εφόδια και γνώσεις συνεχίζω το σύντομο επίγειο ταξίδι μου, προσπαθώντας να εγείρω καθημερινά το εκπεσμένο πνεύμα μου.

Αφιερωμένη λοιπόν η διατριβή αυτή στους αγωνιστές της καθημερινότητας, σε όσους μάχονται να ξεπεράσουν τον ίδιο τους τον εαυτό

και σε αυτους που παρα τις δυσκολιες δεν διεκοψαν ποτε τη διαδρομη τους. Ακομα και οταν ερχονταν αντιμετωποι με τις μπορες, δεν σκεφτηκαν ποτε να σταματησουν και δεν εφησυχαστηκαν κρατωντας τις δηθεν «ομπρελες» που τους προσεφεραν.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο Κίρκεγκωρ πραγματεύεται τις έννοιες της ανίας, της αγωνίας και της απελπισίας, εκφρασμένες ως μορφές της ψυχικής ασθένειας προς θάνατο. Ο άνθρωπος που νιώθει απελπισία, απελπίζεται για τον εαυτό του και η υπέρβαση της αγωνίας και της απόγνωσης του επέρχεται μόνο μέσα από την πίστη του. Ο άνθρωπος εστιάζει στο φαίνεσθαι και στην εικόνα και ζει σε μια αντανakλαστική εποχή ψευδαισθήσεων. Η χειραγώγηση της κοινής γνώμης και ο κίνδυνος απόκρυψης της πραγματικότητας επηρεάζονται από τη δύναμη του Τύπου, αλλά και από την αυξανόμενη εμβέλεια της τηλεόρασης. Η αποξένωση και η ανία που προκαλεί η πληροφόρηση στη σύγχρονη κοινωνία οφείλονται στην ανικανότητα του κοινού να τις αναγνωρίσει. Η αλλοτρίωση της ύπαρξης πηγάζει από την αλλοτρίωση της σχέσεώς της με τον Θεό. Απαιτείται να πραγματοποιηθεί από την ύπαρξη ένα ποιοτικό άλμα αιφνιδίως, έτσι ώστε να υπερβεί το Εγώ της μέσω της πίστεως. Μόνο μέσα από την αυταπάρνηση και την αγάπη μπορεί να διαφύγει από την παθητική υποδούλωση. Η Ορθόδοξη Επικοινωνιακή Θεολογία είναι ο διάυλος για να οδηγηθεί η ύπαρξη από το θέαμα στην υπέρβαση. Μόνο ο Θεός και η κοινωνία της αγάπης Του μπορούν να σώσουν ολοκληρωτικά την αλλοτριωμένη ύπαρξη.

Λέξεις- Κλειδιά: *ανία, απελπισία, απόγνωση, αγωνία, αλλοτρίωση, θέαμα, υπέρβαση.*

ABSTRACT

Kierkegaard deals with the concepts of boredom, agony and despair, expressed as forms of the mental illness to death. The man, who feels desperate, does it for himself and the transcendence of his anguish and desolation come only through his faith. He focuses on the appearance and the image and he lives within a reflective age of illusions. The manipulation of the public opinion and the danger of the concealment of reality are influenced by both the power of the press and the increasing range of television. Enstrangement and boredom, which are caused by information in modern society, are due to the inability of public to recognize them. The alienation of existence stems from the alienation of its relationship with God. It is necessary that the being should make a qualitative leap suddenly, in order to overcome its Ego through faith. Only through self-denial and love, it can escape from passive enslavement. Orthodox Communicative Theology is the channel to drive the existence from spectacle to transcendence. Only God and His society of love can totally save the alienated being.

Key- words: *boredom, despair, desolation, agony, alienation, spectacle, transcendence.*

Εισαγωγή

Η σύγχρονη και μεταμοντέρνα κοινωνία χαρακτηρίζεται από την κάλπικη επικοινωνία, καθώς η ύπαρξη ούσα καταρρακωμένη, έρχεται αντιμέτωπη με την ανία και την απελπισία που βιώνει εντός της. Έχοντας απολέσει την πνευματικότητά του, το *Είναι* παραδίδεται στον άκρατο υλισμό, ο οποίος το απομακρύνει από την πίστη. Στη μετανεωτερική εποχή, η ψυχαγωγία και το θέαμα εκφράζονται ως ένα ανώτερο κοσμοείδωλο που χαρακτηρίζει την αγωνιούσα ύπαρξη εντός της εικονικής πραγματικότητας.

Ο μεταμοντέρνος άνθρωπος του 21^{ου} αιώνα είναι μόνος. Αδυνατεί να επικοινωνήσει με τους άλλους συνανθρώπους του και αιωρείται σε δύο μορφές κοινωνικότητας που αλληλεπικαλύπτονται από την τεχνολογία.¹ Το φαινόμενο της αποξένωσης στον μεταμοντέρνο κόσμο καταγράφεται με σκοπό την υπέρβασή του μέσα από τις ολιστικές θεωρήσεις. Από τα πρώτα

---

¹ Flichy, P., (2004), *Η ιστορία της σύγχρονης Επικοινωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κάτοπτρο, σ. 253.

Για τα ΜΜΕ και τις θεωρίες Μαζικών Επικοινωνιών, γενικά βλέπε :. Bagdikian, B., *The Media Monopoly*, Boston, MA: Beacon Press, 1988. Bennett, T., Media, reality, signification, in: Gutevitch, M.: *Culture, Society and the Media*, London 1982. Bell, A., *The Language of News Media*, Blackwell, Oxford 1991.. Davis, H., *Language, Image, Media*, Blackwell, London 1983. Downing, J., *The Media Machine*, Pluto Press, London 1980. Eco, U., *A theory of Semiotics*, Macmillan, London 1977. Ellis, J., *Visible Fictions*, Routledge and Kegan Paul, London 1982. Fiske, J., *Reading Television*, Methuen, London 1978. Fiske, J., *Introduction to Communication Studies*, Methuen, London 1982. Ferguson, M., *New Communication Technologies and the Public Interest*, London and Beverly Hills, 1986. Groombridge, B., *Television and the People*, Penguin Books, 1972. Giner, S., *Mass Society*, Martin Robertson, London 1976. Hemelink, C., *Cultural Autonomy in Global Communications*, Norwood, NJ, 1983. Hood, S., *The Mass Media*, Macmillan, London 1972. Huago, G.A., *The Sociology of Film Art*, Basic Books, New York, 1963. Katz, E., *Mass Media and Social Change*, Beverly Hills CA and London, 1981. Lasswell, H., "The structure and function of Communication in Society", in: L. Bryson, *The Communication of Ideas*, New York, 1948. McQuail, D., *Mass Communication Theory*, Sage, London 1983. McQuail, D., *Sociology of Mass Communications*, Penguin Books, London 1972. Rosenberg, B. and White, D., *Mass Culture: The Popular Art in America*, Free Press, New York 1957. Schiller, H., *Mass Communication and American Empire*, New York 1969.

χρόνια της κοινωνιογένεσης, ο άνθρωπος προβληματίστηκε αναφορικά με την απομάκρυνση και την αποξένωσή του από το νόημα της ύπαρξής του. Ανησυχούσε έντονα για την απώλεια της ταυτότητάς του και τη συνειδητοποίηση του χάσματος ανάμεσα στην ατομική του ύπαρξη και την ενδοτέρα ουσία της.²

Όμοια με την αλληγορία του σπηλαίου του Πλάτωνα, ο μεταμοντέρνος κόσμος διακατέχεται από μια θλίψη και μια απόγνωση που τον επισκιάζουν. Ο Πλάτωνας αποδεχόμενος την ύπαρξη της Ιδέας του Αγαθού, το οποίο βρίσκονταν κατ' αυτόν πάνω από το επίγειο σύμπαν, παρουσίασε ένα ιδανικό σχέδιο. Το σχέδιό του στόχευε σε μια εξιδανικευμένη κατάσταση, μια δίκαιη κοινωνία, στην οποία θα μπορούσε ένα άτομο σαν τον Σωκράτη να αναπτύξει τον φιλοσοφικό του στοχασμό. Ο ιδεατός κόσμος αποτελούσε την υπέρβαση του Εγώ από τον επίγειο κόσμο των οικιών και της φαινομενικότητας.³

Η αγωνιώσα ύπαρξη που βιώνει την απελπισία και την απομάκρυνση από το Εγώ της, εισηγείτο από τον Δανό φιλόσοφο Σαίρεν Κίρκεγκωρ. Ο Κίρκεγκωρ αναζήτησε την *Υψιστη Ιδέα* μέσα από την αιώνια πίστη στον Θεό. Υπήρξε ένας από τους πιο σπουδαιότερους φιλοσόφους και θεολόγους στη Δυτική σκέψη, αποτελώντας την εξαίρεση στο φιλοσοφικό ρεύμα της εποχής του. Έχοντας ως απώτερο σκοπό τη διαπαιδαγώγηση του ανθρώπου και την καθοδήγησή του πλησίον του Θεού, ήρθε σε ρήξη και σε αποξένωση από την υπόλοιπη κοινωνία και την εικονική πραγματικότητα που τη χαρακτήριζε.⁴

Μελετώντας κατά τη διάρκεια των σπουδών του τον Σωκράτη, ο Κίρκεγκωρ επηρεάστηκε από τον αρχαίο φιλόσοφο και προσπάθησε να επιτύχει την αθανασία της ψυχής του, σε συνάρτηση με την αληθινή του

---

² Φωτόπουλος, Ν., (2005), Φαινόμενο της Αποξένωσης και ο Απελευθερωτικός Ρόλος της Διάνοησης κατά την Πλατωνική Εικόνα του Σπηλαίου, στο: Βουδούρης, Κ. & Μαραγγιανού, Ε., *Φιλοσοφία, Ανταγωνιστικότητα και Αγαθός Βίος*, Εκδόσεις Ιονία: Αθήνα, σσ. 373-379, [373].

³ Yamakawa, H., (1998), *Greek Philosophy and the Modern World*, Athens: Ionia Publications, p. 19

⁴ Bretall, R., (ed.), (1946), *A Kierkegaard Anthology*, Princeton & New Jersey: Princeton University Press, pp. xvii-xx.

φύση. Επηρεασμένος από τον αρχαίο φιλόσοφο, μέσα από την προσωπική του επιδίωξη να υπηρετήσει την ανώτερη φύση του, υπηρετούσε την εντολή του προσωπικού του Θεού.

«Ο άνθρωπος σε κάθε στιγμή της ζωής του, τοποθετείται μπροστά στην απόφαση: να σκεφθεί και να πράξει ή σύμφωνα ή αντίθετα προς την αληθινή, την ανώτερη φύση του, κατά το ολικό νόημα της ζωής, ή εναντίον του. Στην πρώτη περίπτωση δικαιώνει τη θεϊκή του καταγωγή, μένει πιστός στον προορισμό του · στη δεύτερη χάνει την αγιότητα, το Θεό που έχει μέσα του, αποθηριώνεται».⁵

Ο Κίρκεγκωρ ξεκίνησε τις σπουδές του μελετώντας το φιλοσοφικό σύστημα του Χέγκελ, αλλά απογοητεύθηκε γιατί δεν μπορούσε να βρει σε αυτό μια αλήθεια, μια ιδέα για την οποία θα μπορούσε να ζήσει και να πεθάνει.⁶ Ο έκλυτος τρόπος ζωής του στην ηδονή, στην οποία παραδόθηκε αρχικά, επιδείνωσε την ψυχολογική του κατάσταση. Του δημιούργησε ένα εσωτερικό κενό και μια έντονη αγωνία για το αν και με ποιο τρόπο θα

---

⁵ Παπανούτσος, Ε.Π., (2002), *Το θρησκευτικό βίωμα στον Πλάτωνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Νόηση, σ. 86.

⁶ Ο Κίρκεγκωρ ασχολήθηκε με την ύπαρξή του και με το πώς θα μπορούσε να την χειριστεί καλύτερα, πιστεύοντας πως η ύπαρξή του, όπως και η ύπαρξη του κάθε ανθρώπου, είναι μια ξεχωριστή περίπτωση. Αναζητούσε μια αλήθεια για την οποία θα άξιζε να ζει και να πεθάνει, δηλαδή μια προσωπική αλήθεια. Οι πεποιθήσεις του ήρθαν σε αντίθεση με τον Χέγκελ που μέσα από το φιλοσοφικό σύστημά του επιχειρούσε να ερμηνεύσει τον άνθρωπο σε γενικές γραμμές, να αναλύσει την ουσία του και να εξηγήσει πώς μέσα από την τέχνη, την επιστήμη και την φιλοσοφία είναι δυνατή η σύλληψη της απόλυτης αλήθειας. Για τον Κίρκεγκωρ η διδασκαλία του Χέγκελ δεν μπορούσε να του παράσχει καμιά βοήθεια να αντιμετωπίσει τα ζητήματα της δικής του ύπαρξης. Ομοίως, ούτε η επίσημη εκκλησία του κράτους ένωθε να τον ελκύει, γι' αυτό και οδηγήθηκε στο αισθητικό στάδιο και στο κυνήγι των αισθήσεων και των απολαύσεων. Εχθρός της ευτυχίας είναι ο πόνος και ακόμη περισσότερο η ανία, από την οποία τελικά, όσο κι αν παραδόθηκε στις ηδονές των αισθήσεών του, δεν κατάφερε να ξεφύγει. Στο τέλος νιώθει την πλησμονή από την βίωση των αλλεπάλληλων ηδονών των αισθήσεων και την κόπωση από το αδιάκοπο κυνήγι τους, οπότε καταλαμβάνεται από την εμπειρία της ματαιότητας και της ανίας. (Βλ. Πελεγκρίνης, Θ., *Σαίρνεν Κίρκεγκωρ*, <http://www.pelegrinis.gr/%CF%83%CE%B1%CE%AF%CF%81%CE%B5%CE%BD%CE%BA%CE%AF%CF%81%CE%BA%CE%B5%CE%B3%CE%BA%CF%89%CF%81/>, τελευταία προσπελάστηκε στις 12/9/2017).

μπορούσε να ξεφύγει από την κατάσταση αυτή. Διήνυσε μια περίοδο ποιητικής μέθης, στην οποία κυριαρχούσαν η φαντασία και τα πάθη. Τα πάθη γενικότερα ταπεινώνουν, σε αντίθεση με το ένα και μοναδικό πάθος, την πίστη, το οποίο μόνο εξυψώνει.

Ο Κίρκεγκωρ, όμοια με τον αισθητικό άνθρωπο, περνά από τη μία εμπειρία στην άλλη, κατασπαταλώντας την προσωπικότητά του και καταλήγοντας στην πλήξη. Βιώνει έντονα την απελπισία μιας ζωής που επιζητά την πλήρωσή της διαρκώς και σε διαφορετικά περιεχόμενα. Προσπαθώντας να ξεπεράσει την απόγνωση την οποία βιώνει, εκπόνησε τη διδακτορική του διατριβή με θέμα την ειρωνεία, έγινε πάστορας και αρραβωνιάστηκε την δεκαεπτάχρονη Ρεγγίνα Όλσεν. Αποφάσισε όμως να αποστασιοποιηθεί από τις κοινωνικές ενασχολήσεις του και να αναζητήσει το αληθινό νόημα του Χριστιανισμού. Θέλησε να σταματήσει να παρασύρεται από τον κόσμο του θεάματος και των απολαύσεων, πράττοντας την υπέρβαση μέσω του *παράλογου άλματος* της πίστεως.⁷

Ο Δανός φιλόσοφος συνειδητοποίησε ότι πέρα από τη νόηση που χαρακτηρίζει τη θεωρία του αντικειμενικού κόσμου, υπάρχει η τάση προς ευτυχία, η οποία θέτει τον άνθρωπο αντιμέτωπο με την ίδια του την ύπαρξη. Η γνώση του κόσμου πίστευε ότι πρέπει να έχει ως αφετηρία τον εαυτό του. Σε αντίθεση με τον Χέγκελ που πίστευε ότι η αλήθεια είναι ένα σύνολο και ότι πέρα από τα συγκεκριμένα σύνολα υπάρχει κάτι πιο γενικό, ο Κίρκεγκωρ ξεχώρισε το ατομικό από το όλον. Η ατομικότητα θεωρούνταν ξεχωριστή από την κοινωνία και τον λόγο, ενώ η πιθανότητα θεωρούνταν ξεχωριστή από την πραγματικότητα. Η αντίληψη του Κίρκεγκωρ για την υποκειμενικότητα και την αλήθεια έθεσε έναν βαθύτερο προβληματισμό στην Ευρωπαϊκή φιλοσοφία, ο οποίος οδήγησε στον σκεπτικισμό.⁸

Η ύπαρξη χαρακτηρίζεται από την ταλάντευση μεταξύ των αντιθέσεων, όπως της ηδονής και του πόνου, οι οποίες προκαλούν αγωνία

---

⁷ Πελεγγρίνης, Θ., (2005), *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, γ' έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 895.

⁸Kierkegaard, S., (1846), *Concluding Unscientific Postscript to the Philosophical Fragments in: A Kierkegaard Anthology*, p. 192

και απελπισία. Αυτό είναι έκδηλο στην προσαρμογή της Εγελιανής διαλεκτικής «θέση- αντίθεση- σύνθεση», στη μορφή επιλογής του «*Είτε- Είτε*», ενός από τα πιο σπουδαία έργα του φιλοσόφου.⁹

Στον Κίρκεγκωρ δεν υπάρχει η σύνθεση, υπάρχουν μόνο οι έννοιες της θέσης και της αντίθεσης. Ο Κίρκεγκωρ επιθυμεί η θέση και η αντίθεση να διατηρηθούν χωρίς τη σύνθεση. «*Ο άνθρωπος λέγει είναι μια σύνθεση, της οποίας οι ακραίες αντιθέσεις πρέπει να διατηρηθούν*».¹⁰

Κατά τον Κίρκεγκωρ, ο επίσημος Χριστιανισμός της εποχής του είχε απομακρυνθεί αρκετά από τη διδασκαλία της Καινής Διαθήκης. Αποτελούσε μια παρερμηνεία της διδασκαλίας του Χριστού αναφορικά με τον χαρακτήρα της αληθινής πίστεως. Ο φιλόσοφος θεωρούσε πως όταν όλοι είναι Χριστιανοί, ουσιαστικά κανείς δεν είναι. Κατά τον Κίρκεγκωρ, ο Θεός βρίσκεται πέρα από την ανθρώπινη εμπειρία και τη λογική, είναι ολοκληρωτικά το Άλλο, προσεγγίσιμο μόνο από την αγνή και τυφλή πίστη. Η χρήση της λογικής και των πολιτιστικών στοιχείων πλησίον του Θεού, θεωρούσε ότι είναι κάτι το βλάσφημο. Το υπερβατικό βρίσκεται πέρα από τη λογική και πρέπει να ενσωματωθεί στη ζωή μας με τα μέσα μιας υποκειμενικής εσωτερικής φύσης που ούτε χρειάζεται, ούτε μπορεί να εξηγηθεί με ανθρώπινους όρους.¹¹

Στο γράμμα του Δικαστή Ουίλιαμ (που βρίσκεται στον δεύτερο τόμο του *Είτε-Είτε* και έχει τίτλο «*Η Αισθητική εγκυρότητα του γάμου*»), ο Κίρκεγκωρ περιγράφει τον άνθρωπο που μεταμορφώνεται αισθητικά. Θεωρεί πως ο άνθρωπος νιώθει ταυτόχρονα ότι δημιουργεί αισθανόμενος το πάθος της δημιουργίας, αλλά και ότι δημιουργείται κατέχοντας το ερωτικό

---

⁹ Σπετσιέρης, Κ., (1956), *Οντολογία και Φιλοσοφία της Υπάρξεως*, Αθήνα: Εκδόσεις Νικ. Σακκουλά, σσ. 151-152.

¹⁰ Βαλ, Ζ., (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σ. 179.

¹¹ Gill, J., (2017), *In Search of Transcendence: Kierkegaard, Wittgenstein, Kazantzakis*, Netherlands: Koninklijke Bill, p. 3.

αυτή που επιλέγει τον ήχο που θα τον απογειώσει. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από την αγνή αγάπη που τον οδηγεί κοντά στον Θεό.¹²

Όπως αναφέρει ο φιλόσοφος: «*Τώρα αυτή η ψηλότερη εμπειρία είναι η θρησκευτική, στην οποία η στοχαστική κατανόηση φτάνει σε ένα τέλος, και καθώς όπως για τον Θεό τίποτα δεν είναι αδύνατο, έτσι επίσης για το θρησκευτικό άτομο, τίποτα δεν είναι αδύνατο. Στη θρησκευτική σφαίρα η αγάπη βρίσκει ξανά το άπειρο που μάταια έψαχνε στη σφαίρα της αντανάκλασης. Αλλά στην περίπτωση που το θρησκευτικό, αν και είναι υψηλότερο από κάθε τι το γήινο, δεν στέκει σε μια εκκεντρική σχέση με την άμεση αγάπη, αλλά σε μια ομόκεντρη σχέση, η ενότητα ίσως επέλθει χωρίς την αναγκαιότητα για τον πόνο, τον οποίο η θρησκεία πράγματι μπορεί να επουλώσει, αλλά ο οποίος, παρ' όλα αυτά, πάντα παραμένει ένας βαθύς πόνος*».¹³

Ο φιλόσοφος αποκαλούσε τον εαυτό του *ελεγκτή*, γιατί σε αντίθεση με τον απόστολο που διακηρύσσει την αλήθεια, ένας ελεγκτής προσπαθεί συνεχώς να ανακαλύψει το ψεύτικο, όπως έπραττε και ο ίδιος με το συγγραφικό του έργο. Ο Κίρκεγκωρ, πέρα από ελεγκτής του Χριστιανισμού, χάραξε μια νέα πορεία μέσα από τα έργα του, τα οποία αποτελούν την πνευματική του αυτοβιογραφία. Η περίοδος αυτή της ζωής του αποτέλεσε το έναυσμα για να μελετήσει την ανία και την αγωνία της υπάρξεως. Ασχολήθηκε με έννοιες που ο κάθε άνθρωπος βιώνει όταν αναλώνεται σε ανούσιες ενασχολήσεις και σε μια εικονική πραγματικότητα, και που τον απομακρύνουν από την αιώνια πίστη στον Θεό και στην αιώνια αλήθεια.¹⁴

Η αιώνια αλήθεια παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στον φιλοσοφικό στοχασμό του Σωκράτη. Ο Σωκράτης, στη θεωρία του *περί αναμνήσεως*, περιγράφει μια εμμενή κίνηση προς την αιωνιότητα, απομακρύνοντας τον εαυτό του από το πεπερασμένο και το συγκεκριμένο υπάρχειν. Το αιώνιο

---

¹² Hong H. & Hong E., (ed.), (2000), *The Essential Kierkegaard*, U.S.A: Princeton University Press, p. 69.

¹³ Kierkegaard, S., (1974), *Aesthetic Validity of Marriage in: Either/ Or*, Vol. II, United States of America: Princeton University Press, Princeton, New Jersey, p. 31.

¹⁴ Muggeridge, M., (2007), *A Third Testament*, USA: Plough Publishing House, pp. 50-56.

κατανοείται ως αιώνια ευδαιμονία, καθώς η αιωνιότητα αναδύεται μέσα από τη σύγκρουση με τη χρονικότητα. Η αφηρημένη αιωνιότητα αποτελεί μια αντικειμενική αλήθεια και εξαφανίζεται μέσα σε μια κρυφή εμμένεια, αποτελώντας το παντού και το πουθενά. Ο Κίρκεγκωρ ανακαλύπτει την αιωνιότητα του χρόνου εντός του παραδόξου του Χριστιανισμού, όπου κάθε νοεόν κείται εντός της εμμένειας για να ανακαλύψει την αλήθεια.¹⁵

Ο Σωκράτης θεωρούσε θεία αποστολή να γνωρίζεις τον εαυτό σου, γι' αυτό και επεδίωκε να καθοδηγεί τους άλλους στην αυτογνωσία και στη δικαιοσύνη. Με τη μαιευτική τέχνη, έδειχνε πως ο καθένας μπορεί να γεννάει νέες ιδέες στην ψυχή του, αλλά η γήινη αποστολή του είναι να τις εκμιαεύει μόνος του. Η ψυχή υποβάλλεται σε διαδοχικές μετενοσηκώσεις μέχρι τον απόλυτο εξαγνισμό της, λαμβάνοντας έτσι την αληθινή γνώση και προσεγγίζοντας το αιώνιο. Μέσα από τη θεωρία της ανάμνησης επαναφέρει τη γνώση, υπενθυμίζοντας στην ψυχή τις ιδέες που εκείνη έφερε από τον κόσμο των ιδεών. Ο Σωκράτης αναφερόταν στην πολυπλοκότητα της γνώσης, καθώς η γνώση μπορεί να ανυψώνει την ψυχή στην κατεύθυνση του κόσμου των ιδεών, εφόσον αναζητά την αρετή.¹⁶

Στην Κίρκεγκωριανή φιλοσοφία όπου η αλήθεια και η πίστη σχετίζονται με την υποκειμενικότητα, η υπαρξιακή γνώση απολυτοποιείται αντιπαρατιθέμενη στο ψέμα και στο φαίνοσθαι. Ο άνθρωπος προσπαθεί να ξεφύγει για να βρει το *Είμαι* και το *Εγώ* του, θέτοντας τον υπαρξισμό ως μαρτυρία του *Είμαι*.¹⁷

Για τον Κίρκεγκωρ η γνώση και η πίστη είναι εκ διαμέτρου αντίθετες: η γνώση είναι αντικειμενικά βέβαιη, αλλά σχετίζεται με το πιθανό, την αιτία και το αιτιατό. Η πίστη είναι αβέβαιη και μόνο μέσα από

---

¹⁵ Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013, σσ. 56-57, σ. 66.

¹⁶ Jose Carlos Avelino da Silva, "Dialectics and Education", in: Boudouris, K. & Kalimtzis, K., (eds.), (2008), *Paideia: Education in the Global Era*, Athens: Ionia Publications, pp. 36-45, [37].

¹⁷ Γαϊτάνης, Β., (1999), *Ερμηνευτική και φιλοσοφική προσέγγιση της ποίησης του Friedrich Holderlin*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα, σσ. 273-274.

το ποιότικό άλμα έρχεται σε επαφή με την πραγματικότητα της ύπαρξης. Η γνώση είναι κοντά στο πιθανό και όχι στην αντίληψη του πραγματικού, ενώ η γνώση των πραγματικοτήτων τις μεταλλάσσει σε πιθανότητες. Ο Κίρκεγκωρ επεδίωξε την έμμεση επικοινωνία για να μεταφέρει τη γνώση και να πείσει τον αναγνώστη να γίνει Χριστιανός.¹⁸

Ο Δανός φιλόσοφος θεωρεί πως η γνώση από μόνη της είναι ανεπαρκής, ενώ η υπερβολική γνώση οδηγεί στην απόγνωση. Μέσα από αυτή την παραδοχή αναδεικνύει την αξία της πίστης. Αναγνωρίζει την τραγική φύση του ανθρώπου, ο οποίος μόνο με την βοήθεια της πίστης επιτυγχάνει την υπέρβαση του τραγικού και ενώνεται με το Θείο. Ο άνθρωπος αναζητά να ταυτιστεί με το απόλυτο και εκμηδενίζει την ελευθερία του για να το προσεγγίσει. Από μάζα μετατρέπεται σε πρόσωπο και προσπαθεί να αφομοιώσει την αντικειμενική αλήθεια για το Κακό και τον θάνατο. Η αντικειμενική αλήθεια και η γνώση του κόσμου έχουν ως αφετηρία το *Εγώ* και την εκλογή μεταξύ των εννοιών της ηδονής και του πόνου, της αγωνίας και της απελπισίας.

*«Ο Δανός στοχαστής, ο μελαγχολικός Σωκράτης της Κοπεγχάγης, δεν είναι ένας θεολογίζων φιλόσοφος στο ζήτημα του Κακού και του θανάτου αλλά ένας συνειδητοποιημένος υπαρξιστής, που δραματοποιεί πάνω στην αντίληψή του για τα θέματα αυτά. Η υπαρξιστική του άποψη και το χριστιανικό, θεωρητικό του υπόβαθρο είναι αυτά που πρέπει να μας καθοδηγήσουν στο ερώτημα της παύσης της ένσαρκτης ζωής. Ο Kierkegaard είναι ένας διαφορετικός χριστιανός, ένας «ατομικός» χριστιανός».*¹⁹

Ο Κίρκεγκωρ χρησιμοποιώντας τη Σωκρατική ειρωνεία, ανέλυσε τη διαλεκτική υπέρβαση από ένα κατώτερο στάδιο σε ένα ανώτερο. Επηρεασμένος από τον Σωκράτη, υποστήριξε την συνειδητή απόρριψη όλων των προηγούμενων ηθικών συμβατικών κανόνων και την αποδοχή της

---

¹⁸Bretall, R., (ed.), (1946), *A Kierkegaard Anthology*, Princeton & New Jersey: Princeton University Press, pp. xxi-xxii.

¹⁹Ηλιόπουλος, Π., *Το πρόβλημα του Θανάτου κατά τον Δανό φιλόσοφο Ζαίρεν Κίρκεγκωρ*, Περιοδικό ΟΔΟΣ ΠΑΝΟΣ, τεύχος 139, Ιανουάριος-Μάρτιος 2008, σσ. 152- 161.

ελευθερίας μέσω της δέσμευσης στην ατομική ηθική και στην υποκειμενική πίστη. Η υποκειμενική δέσμευση υπερβαίνει την αντικειμενική γνώση και φανερώνει τη μοναδική μορφή της αλήθειας, η οποία αποτελεί μια ισοδύναμη έκφραση της πίστης. Η πίστη είναι η αντίφαση ανάμεσα στο άπειρο πάθος της εσωτερικότητας του ατόμου και στην αντικειμενική αβεβαιότητα. Στον Χριστιανισμό, αντί για την αντικειμενική αβεβαιότητα του Σωκράτη, υπάρχει η βεβαιότητα ότι η αντικειμενικότητα είναι παράλογη. Αυτός ο παραλογισμός, σταθερός στο πάθος της εσωτερικότητας, αποκαλείται πίστη.²⁰

Η αλήθεια, όμοια με την έννοια του χρόνου, εμπεριέχεται στη συζήτηση που έχει ο άνθρωπος με τον εαυτό του μέσω των τεχνικών της επικοινωνίας που ο ίδιος ανακαλύπτει. Καθώς γίνονται αλλαγές στα μέσα επικοινωνίας, μεταβάλλονται η σκέψη, η αντιληπτική ικανότητα και τελικά ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι εκλαμβάνουν και παρουσιάζουν την αλήθεια στο βάθος του χρόνου.²¹

Ο Κίρκεγκωρ τονίζει την σημαντικότητα του χρόνου μέσα από την ίδια του την καθημερινότητα: *«Χωρίζω το χρόνο μου ως ακολούθως: το μισό χρόνο κοιμάμαι, τον άλλο μισό ονειρεύομαι. Ποτέ δεν ονειρεύομαι όταν κοιμάμαι, αυτό θα ήταν κρίμα, γιατί ο ύπνος είναι το μεγαλύτερο κατόρθωμα μιας ιδιοφυΐας»*.²²

Ο φιλόσοφος αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο ως μια σύνθεση του πεπερασμένου και του απείρου. Ως εκ τούτου, έχει μια αναντικατάστατη και αναπόφευκτη σχέση με τον Θεό. Πέρα από κάθε προσωπική αναφορά σε Αυτόν, αναφέρεται συνεχώς στον Θεό μέσω του *Φόβου και Τρόμου* που συνεχώς τον ακολουθούν στη ζωή του και αναιρούν την τάση του για έναν υλικό εαυτό. Ο άνθρωπος είναι παγιδευμένος σε μια κατάσταση κοσμικής

---

²⁰ Καρπούζος, Α., (2014), *Κλασική Αρχαιότητα: Μεαμορφώσεις της Σκέψης*, Αθήνα: Εργαστήριο Σκέψης, σ. 30.

²¹ Postman, N., (2007), *Διασκέδαση μέχρι θανάτου*, Αθήνα: Κατάρτι, σσ. 39-41.

²² Kierkegaard, S., (1959), *Diapsalmata* in: *Either/ Or*, Vol. 1, Swenson D. and Swenson L.M. (transl.), p. 27.

αποδοχής ή άλλως βρίσκεται σε μια κατάσταση όπου πρέπει να αποδεχθεί τον Θεό για να κερδίσει την ευτυχία του. Η ανθρώπινη αναφορά στον Θεό είναι ένας αναπόφευκτος τρόπος ολότητας του κάθε ατόμου.²³

Έχοντας ως πρότυπο τα βιώματα της ίδιας του της ζωής, ο φιλόσοφος διέκρινε τρία στάδια στην ανθρώπινη ύπαρξη, το αισθητικό, το ηθικό και το θρησκευτικό. Στο αισθητικό στάδιο, ο πόνος και η ανία παρουσιάζονται ως οι εχθροί της ανθρώπινης ύπαρξης. Ο αισθητικός άνθρωπος ζει στον ορίζοντα των ηδονών, επιδιώκοντας την στιγμιαία ικανοποίηση μέσα από την κάρπωση της εκάστοτε ηδονής. Ωστόσο, η ηδονή φαίνεται να διαρκεί λίγο κάθε φορά, γι' αυτό και αναζητεί εν συνεχεία άλλη ηδονή, η οποία θα προκαλέσει με τη σειρά της κάποια στιγμιαία ικανοποίηση. Ο αισθητικός άνθρωπος επιδιώκει συνεχώς νέες ηδονές, χωρίς να μπορεί να συγκρατεί σε καμία την ποθούμενη ευτυχία. Διακατέχεται συνεπώς από την αγωνία για το αν θα επιτύχει να φτάσει στην ευτυχία και να παραμείνει εν συνεχεία εντός της.²⁴

Στα τρία στάδια ο αναγνώστης κινείται από το χαμηλότερο στο υψηλότερο επίπεδο της φιλοσοφικής σκέψης. Και τα τρία στάδια διαποτίζονται από την αγωνία, την απελπισία και τα διαφορετικά στοιχεία του κάθε ατόμου που μπορούν να υποβιβαστούν στις διαφορετικές σφαίρες. Το φιλοσοφικό έργο *Είτε- Είτε* αποτελεί την έκφραση της αναζήτησης της ελευθερίας της υπάρξεως μεταξύ των τριών σταδίων του βίου της. Με το έργο αυτό ο Κίρκεγκωρ παρουσιάζει τις δύο αντίθετες φιλοσοφίες της ζωής, την αισθητική και την ηθική, έτσι ώστε να επιλέξει στο τέλος ο αναγνώστης ποια σφαίρα του ταιριάζει περισσότερο.²⁵

---

²³ Eliopoulos, P., *Eudaimonia in the theories of Soeren Kierkegaard and Gregory of Nyssa*, in: SCHOLE, volume 2, issue 1/2008, pp. 160-167, [162].

²⁴ Πελεgrίνης, Θ., (2005), *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, γ' έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 896-897.

²⁵ Johnson H., "Foreword by the Reviser", in: Kierkegaard, S., (1959), *Either/ Or*, Vol. 1, Swenson, D. & Swenson L. M. (transl.), p. vi.

Το αισθητικό στάδιο της ύπαρξης ταυτίζεται με την απολαυστική ευζωία, καθώς ο αισθητικός άνθρωπος ζει το παρόν ως μια εφαιπτομένη του κύκλου της ζωής. Το αισθητικό στάδιο είναι ισοδύναμο του παγανισμού. Ο φιλόσοφος αναζητεί την ικανοποίηση μέσω των αισθήσεων, της φυσικής ομορφιάς, του ερωτικού ενθουσιασμού, της άσκησης των καλλιτεχνικών ικανοτήτων και των δοξασιών του πλούτου. Στο φιλοσοφικό του έργο *Είτε - Είτε*, στην απεγνωσμένη προσπάθεια να απομακρύνει την ανία, ο αισθητικός άνθρωπος αναγκάζεται να βρει τη διασκέδαση σε ποικίλες δραστηριότητες. Η διασκέδαση λειτουργεί ως αντίβαρο στην ανία, ενώ το ενδιαφέρον βρίσκεται έμφυτα στο καινοτόμο.²⁶

Ο αισθητικός άνθρωπος υποστηρίζει ότι ένας βαθμός ελέγχου και περιορισμού απαιτείται για να διατηρήσει το νέο και το ενδιαφέρον στη ζωή. Απαιτείται να είναι κανείς αυθαίρετος με τρόπο που να μπορεί να βιώνει την ηδονή μέσα από την αυθαιρεσία της στιγμής. Ο αισθητικός άνθρωπος πρέπει να καλλιεργήσει την ικανότητα να απομακρυνθεί από πράγματα που δεν έχουν συνέπεια. Κάθε στιγμή της ζωής του δεν πρέπει να είναι τόσο σημαντική, ώστε να μην μπορεί αργότερα να τη ξεχάσει. Εστιάζοντας την προσοχή του σε ελκυστικές στιγμές παρατήρησης, ο ωραιολάτρης αποφεύγει τα βαθύτερα μηνύματα που αποκαλύπτονται από μια θεώρηση της συγκεκριμένης σχέσης με ένα άλλον άνθρωπο.²⁷

Το *Είτε - Είτε* είναι μια σειρά δοκιμίων και αντιπροσωπεύει την αισθητική ζωή με διττή σημασία. Αφενός όσοι τη βιώνουν έχουν μια αυτοσυνείδητη σχέση με τον κόσμο της τέχνης, ως τη σφαίρα που μπορούν καλύτερα να αναγνωρίσουν τις αξίες της ζωής τους. Αφετέρου η αισθητική ζωή στερείται μια ηθική και θρησκευτική διάσταση, η οποία προκατέχει τον εαυτό της μόνο με την επιφάνεια της ζωής, αρνούμενη όποια σοβαρή δέσμευση. Ο Κίρκεγκωρ θεωρεί ανώριμη και επιφανειακή τη ζωή που βιώνεται στη φαντασία και βασιζεται στην άρνηση οποιασδήποτε δέσμευσης

---

²⁶Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος, σσ. 243-245.

²⁷ Merigala, G., (2010), *Subjectivity and Religious Truth in the Philosophy of Soren Kierkegaard*, Georgia: Mercer University Press, pp. 22-23.

και σχέσης. Η ανία αποκαλύπτεται ως χρόνιο χαρακτηριστικό του πώς ο ωραιολάτρης βιώνει τη ζωή του, καθώς τέρπεται μόνο όταν οι άλλοι εκδηλώνουν ενδιαφέρον για τις απολαύσεις του.

Ο Κίρκεγκωρ ξεκινάει το δοκίμιο με τη δήλωση ότι όλοι οι άνθρωποι είναι βαρετοί, προσθέτοντας ότι η ανία είναι η ρίζα όλων των κακών. Ο μελαγχολικός ωραιολάτρης *A* κάνει μια σημαντική υποδιαίρεση ανάμεσα στο είδος της ανίας που πλήττει τους άλλους και της ανίας που πλήττει τον ίδιο. Αυτή η διάκριση γίνεται με κοινωνικούς όρους. Αποκαλεί αυτούς που πλήττουν τους άλλους πληβείους, ένα ατελείωτο τρένο της ανθρωπότητας. Εκείνους που πλήττουν τον εαυτό τους, ο *A* τους χαρακτηρίζει ως τους επίλεκτους, τους ευγενείς. (*Είτε - Είτε* I, 288/ ΣΚΣ2, 278).

Προσθέτει ότι όσοι δεν πλήττουν τον εαυτό τους, πλήττουν ως επακόλουθο τους άλλους. Αντίθετα εκείνοι που πλήττουν τον εαυτό τους, επηρεάζονται από τη συχνότητα και το μέγεθος της ανίας τους. Όσο πιο μεγάλη είναι η ανία τους, τόσο πιο πιθανό είναι να πεθαίνουν είτε από ανία (παθητική κατηγορία), είτε να αυτοπυροβολούνται από περιέργεια (ενεργητική κατηγορία) (*Είτε - Είτε* I, 289/ΣΚΣ 2, 278). Η επανάληψη και ο περιορισμός της επιθυμίας στο καταπιεστικό πλαίσιο μιας επαναλαμβανόμενης και σταθερής απόλαυσης είναι τα στοιχεία που θέλει πρωτίστως να αποφύγει. Για τον λόγο αυτό προειδοποιεί τους αναγνώστες του να επαγρυπνούν για να μην υποφέρουν στο μέλλον από αυτά.²⁸

---

²⁸Η σχέση του Κίρκεγκωρ με τη Ρεγγίνα Όλσεν διαποτίζονταν από ένα έντονο πνευματικό στοιχείο, καθώς ο ίδιος είχε το ρόλο του δασκάλου και της έστελνε ή της διάβαζε βιβλία. Το 1840 της ζήτησε να τον παντρευτεί, όμως, σύντομα απέσυρε την πρόταση γάμου και έφυγε για το Βερολίνο. Παρόλο που την αγαπούσε πολύ, ένιωθε πως η έγγαμη ζωή δεν του ταίριαζε, είτε επειδή απέκλινε από τις πνευματικές του φιλοδοξίες, είτε επειδή φοβόνταν τα συναισθήματά του, είτε επειδή ένιωθε απλά πολύ καταθλιπτικός για να γίνει σύζυγος. Φοβήθηκε πως αν μοιραζόταν μαζί της τη σκοτεινή πλευρά του, θα έβαζε ένα βαρύ φορτίο στη Ρεγγίνα. Αν και την αγαπούσε, δεν ήθελε αυτή να υποφέρει, γι' αυτό και προτίμησε να φύγει. Το γεγονός αυτό προκάλεσε εσωτερική και εξωτερική στροφή στη ζωή του. Διαλύοντας τον αρραβώνα τους δεν την απέρριψε, αλλά τη διατήρησε στη σκέψη του ως ιδανικό. Όμως, δεν ήθελε να ζήσει κοντά της μια συμβατική ζωή συζύγου, πατέρα και πάστορα. Έτσι, αφιέρωσε τον εαυτό του στη συγγραφή, ως τρόπο απόσυρσης από την ίδια τη ζωή. (Βλ. Carlisle, C.,

Στην αισθητική ή αισθησιακή περίοδο της συγγραφικής του πορείας,²⁹ ο Κίρκεγκωρ ανέπτυξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους ήρωες Δον Ζουάν και Φάουστ. Ο ίδιος είχε χαρακτηρίσει την περίοδο αυτή ως το στάδιο της αμαρτίας, της ασωτίας και της απώλειας. *«Μέχρι που έρχεται η στιγμή που βλέπει την ματαιότητα του κυνηγιού της ευτυχίας μέσα από τις παντοδαπές ηδονές· τότε καταλαμβάνεται από την ανία και βρίσκεται στο κατώφλι της απελπισίας»*.³⁰

Στη δεύτερη περίοδο της ζωής του, μετά από την αγωνία που βίωσε ζώντας *αισθητικά*, θυσιάζει την αγάπη του για τη Ρεγγίνα. Η θυσία αυτή παρομοιάζεται με τη θυσία του Αβραάμ, ο οποίος αποκόπηκε από την ίδια του τη σάρκα, τον μονάκριβο γιο του, στο βωμό της αγάπης και της πίστης του στον Θεό. Στο ηθικό στάδιο κυριαρχεί η συνειδητοποίηση της θεϊκής παρουσίας από τον άνθρωπο, ο οποίος ρισκάρει την συμβατική του ζωή για να βρεθεί πλησίον του Κυρίου. Η αυθεντικότητα και η εντιμότητα είναι μορφές της ύπαρξης, το *πώς* παρά το *τί*. Οι μορφές αυτές χαρακτηρίζουν το ηθικό στάδιο. Είναι πιο ακριβές να περιγραφούν ως τρόποι του *γίνεσθαι*, καθώς ο Κίρκεγκωρ τονίζει ότι η ύπαρξη είναι μια διαδικασία του *γίνεσθαι*. Επισημαίνει πως η σημαντικότητα της κάθε στιγμής εξαρτάται από τον βαθμό που γίνεσαι κοινωνός της ίδιας της στιγμής και καταφέρνεις να ζεις τη ζωή σου.³¹

«Πολλοί, αν και έχουν μια ακριβή αντίληψη από το τι είναι ανθρώπινη ζωή, εύχονται να είναι προσωρινοί με σπουδαία γεγονότα, να συμμετέχουν σε σημαντικές καταστάσεις. Ποιος θα αρνηθεί ότι τέτοια

(2006), *Kierkegaard: A Guide for the Perplexed*, London: Continuum International Publishing Group, pp. 8-10.)

²⁹Ο Κίρκεγκωρ χρησιμοποιεί τον όρο *sangelig*, για να περιγράψει το αισθητικό στάδιο. Ο όρος *αισθητικός* αναφέρεται στις καλές τέχνες ενώ ο όρος *αισθησιακός* στις σωματικές απολαύσεις. (Βλ. Μακράκης, Μ., (2011), *Η Ψυχολογία του Ασώτου: Τα 3 στάδια της Υπαρξιακής Πορείας του*, σ. 29).

³⁰Πελεgrίνης, Θ., (1998), *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 373.

³¹Carlisle, C., (2006), *Kierkegaard: A Guide for the Perplexed*, London: Continuum International Publishing Group, p. 71, pp. 75-77.

πράγματα έχουν την εγκυρότητά τους; Αλλά, παρ' όλα αυτά, είναι μια δεισιδαιμονία να σκέφτεσαι ότι ένα γεγονός ή μια κατάσταση από μόνη της είναι ικανή να κάνει έναν άνθρωπο κάτι. Αυτός που ζει ηθικά ξέρει ότι πάντα στηρίζεται στο τι βλέπει κάποιος σε κάθε κατάσταση, με ποια ενέργεια το θεωρεί και ότι αυτός που καλλιεργεί τον εαυτό του σε μη σημαντικές καταστάσεις ίσως έχει περισσότερες εμπειρίες από αυτόν που ήταν μάρτυρας σε ένα μέρος από αξιοσημείωτα γεγονότα. Γνωρίζει ότι παντού υπάρχει ένα πάτωμα χορού, ότι ακόμα και ο πιο ταπεινός άνθρωπος έχει το δικό του, ότι ο χορός του, αν θέλει μπορεί να είναι τόσο όμορφος, τόσο χαριτωμένος, τόσο μιμητικός, τόσο γρήγορος όσο αυτών που τους ανατέθηκε ένας χώρος στην ιστορία». ³²

Στην τρίτη περίοδο, αφοσιώνεται ολοκληρωτικά στο συγγραφικό του έργο, το οποίο αποτελεί γι' αυτόν μια ιδιαίτερη αποστολή.³³ Είναι η στιγμή που περνάει στο θρησκευτικό στάδιο της υπάρξεως, στο οποίο αποτελεί τον φτωχό αμαρτωλό και ο χρόνος αποτελεί ένα αιώνιο παρόν. Το παρόν του προσφέρει νόημα στην ύπαρξή του και τη μόνη λύση να ξεφύγει από τη ματαιότητα και την ανία. Ο αισθητικός τρόπος ζωής έχει πολλά κοινά στοιχεία με τον κόσμο του θεάματος στη μετανεωτερική εποχή.³⁴

Η ηθική σφαίρα χαρακτηρίζεται από ενοχή, η οποία είναι η ψηλότερη μορφή της απελπισίας, σε σχέση με την ανία και την ειρωνεία. Η ενοχή αποκαλύπτει τον εαυτό στο Εγώ του, και η συνείδησή της είναι η πιο

---

³² Kierkegaard, S., (1974), "Equilibrium between the Aesthetical and the Ethical in the Composition of Personality", in: *Either/Or*, Vol. II, United States of America: Princeton University Press, Princeton, New Jersey, p. 257.

³³ Το αισθητικό στάδιο αρχίζει το 1830, με την εγγραφή του Κίρκεγκωρ στο Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης, και ολοκληρώνεται το 1838, με την επιστροφή στον πατέρα του, ο οποίος τον δέχθηκε με θεία πατρική αγάπη. Το ηθικό στάδιο αρχίζει με τη γνωριμία του με τη Ρεγγίνα, και ολοκληρώνεται με τη διάλυση των αρραβώνων τους, στις 11 Οκτωβρίου 1845. Το θρησκευτικό στάδιο διήρκησε από το 1841 ως το 1855, και αποτελεί την περίοδο που ο Κίρκεγκωρ στράφηκε προς την πίστη. (Βλ. Κίρκεγκωρ, Σ, (χ.χ.), *Ρεγκίνα, Οι σχέσεις μου μ' αυτή*, Παπασιωτή, Π., μετάφρ., Θεσσαλονίκη: Εκδ. Κωνσταντινίδη, σσ. 37-38, 56-57).

³⁴ Muggeridge, M., (2007), *A Third Testament*, U.S.A: Plough Publishing House, pp. 63-65.

βαθιά βουτιά στην ύπαρξη. Η ενοχή του ηθικού ατόμου στον *Φόβο και Τρόμο*, εμβαθύνεται στο σημείο όπου το άλμα στο θρησκευτικό στάδιο μπορεί να πραγματοποιηθεί. Ο Κίρκεγκωρ δείχνει αυτή την πιθανότητα μέσα από την πίστη του Αβραάμ, η οποία τελικά τον λυτρώνει. Η θρησκεία είναι ένας τρόπος ύπαρξης πέρα από το ηθικό στάδιο και την απελπισία των δύο προηγούμενων σταδίων.³⁵

Η απελπισία πηγάζει από το πνεύμα και σχετίζεται με το αιώνιο. Κάθε απελπισία είναι συνειδητή, αλλά εκείνος που τη βιώνει δεν έχει πάντα επίγνωση της καταστάσεώς του. Η συνείδηση συμβαδίζει με τη βούληση και η βούληση με το Εγώ. Κάθε ανθρώπινη ύπαρξη που θέλει να είναι άπειρη και κάθε στιγμή που μια ανθρώπινη ύπαρξη γίνεται άπειρη, είναι η ουσιαστική βίωση της απελπισίας. Η απελπισία ταυτίζεται με την απώλεια του απείρου, καθώς μέσα από τη σιωπή ο άνθρωπος βρίσκεται εγκαταλελειμμένος στον εαυτό του.³⁶

Η απελπισία και η απόγνωση προϋποθέτουν την αυτενέργεια του απεγνωσμένου, καθώς δεν είναι ούτε καθαρή πράξη ούτε καθαρό πάσχειν, αλλά και τα δύο ταυτόχρονα. Τείνουν να γίνουν ένα καθαρό πάσχειν όταν δεν θέλουμε να είμαστε ό,τι είμαστε, αλλά ούτε και ό,τι δεν είμαστε. Όποιος είναι σε απόγνωση μετατρέπει αυτό το κάτι σε όλο, δηλαδή το ολοποιεί. Η ολοποίηση σχετίζεται τόσο με την αμφιβολία όσο και με την απόγνωση. Η απόγνωση για κάτι εγκόσμιο είναι η καθ' εαυτή αείποτε απόγνωση για το εγκόσμιο και διακρίνεται από αυτό επειδή ο απεγνωσμένος δεν την αναγνωρίζει όταν τη βιώνει.

Η αναφορά στο εγκόσμιο αφορά το όλο, καθώς εμπεριέχει το αιώνιο. Η απόγνωση προέρχεται από την απώλεια του εγκόσμιου, γι' αυτό και η απόγνωση για τον εαυτό μας παρουσιάζεται ως η απώλεια του αιώνιου. Η

---

³⁵ Ferguson, H., (1993), *Religious Transformations in Western society: The end of Happiness*, London and New York: Routledge, p. 117.

³⁶Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Παπαγιώργης, Κ. (μετάφ.) Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σ. 60.

απόγνωση για το αιώνιο, προσδιορίζεται ακριβέστερα ως εκείνη που προσβάλλει το άτομο που έχει απολέσει το αιώνιο.³⁷

Ο Κίρκεγκωρ επηρεασμένος από τον Χριστιανισμό που περιορίζει την ηδονή, απορρίπτει τον αισθησιασμό και προχωρά στο ηθικό στάδιο. Ως στοιχεία της ευδαιμονίας εκθειάζει την πραότητα, την τρυφερότητα, τη συμπόνια και την ευσπλαχνία. Η επιθυμία ισοδυναμεί με την αμαρτία, γι' αυτό η ηδονή οδηγεί κατευθείαν στην καταδίκη. Η συγκατάθεση στην ηδονή είναι αμαρτία, αλλά ο Χριστιανισμός επιδιώκει η αποφυγή της να είναι απόρροια της ελεύθερης βούλησης.³⁸

Η κεντρική διαλεκτική σχέση στην Χριστιανική ύπαρξη υφίσταται ανάμεσα στην αμαρτία και στην πίστη, και συγκεκριμένα στη συνειδητοποίηση της αμαρτίας και στη συγχώρεσή της μέσα από την πίστη. Ο Κίρκεγκωρ θεωρούσε πως η αμαρτία είναι το κρίσιμο σημείο της αναχώρησης για την θρησκευτική ύπαρξη και η αρχή της θρησκευτικής τάξεως των πραγμάτων. Η αμαρτία είναι η απόλυτη παραβίαση της υποκειμενικότητας, καθώς το αιώνιο θέτει ένα διαχωρισμό ανάμεσα στα ανθρώπινα όντα και στον Θεό και καταλήγει στην έλλειψη της αυτοταυτότητας του ανθρώπου.³⁹

Η αμαρτία είναι ο προσωρινός τρόπος για να χάσει κανείς το αιώνιο. Αν το αιώνιο χαθεί, ο Θεός παρουσιάζεται απών ή απόμακρος. Η προσπάθεια να κερδίσεις το αιώνιο απαιτεί να ζεις στο σήμερα και να μην εμμένεις στο παρελθόν ή να προτρέχεις στο μέλλον. Το να είσαι σύγχρονος του εαυτού σου και να μην έχεις ούτε τον φόβο ή την προσδοκία του μέλλοντος, είναι πιθανό να συμβεί μόνο σε σχέση με τον Θεό. Ενδεχομένως αποτελεί την ίδια τη σχέση με τον Θεό. Ο Χριστιανός σχετίζει τον εαυτό του με το μέλλον ή το αιώνιο, ενώ ο πιστός που ζει μόνο για το σήμερα, απομακρύνεται από την

---

³⁷Τοϋνισσεν, Μ., (2002), *Η έννοια της Απόγνωσης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σσ. 114-118.

³⁸Ονφρέ, Μ., (2008), *Η Αναζήτηση των Ηδονών, δημιουργία ενός ηλιακού ερωτισμού*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 46-63.

³⁹ Walsh, S., (2005), *Living Christianity- Kierkegaard's Dialectic of Christian Existence*, USA: Pennsylvania State University Press, p. 17.

αιωνιότητα. Ο Κίρκεγκωρ προτείνει ότι πρέπει να διατηρούμε την πίστη στον Θεό ανεξάρτητα από το αν κατανοούμε το παρόν. Μόνο το προσωρινό που γνωρίζουμε μπορεί να αποτελέσει την πραγματικότητα για εμάς.⁴⁰

Όποιος νιώθει απόγνωση για κάτι που είναι προσωρινό και εγκόσμιο, βιώνει την απόγνωση για το αιώνιο. Η απόγνωση όμως δεν έχει καμία χρονική προτεραιότητα σε σχέση με την απόγνωση για κάτι μέσα στον κόσμο. Ο απογιγνώσκων για το εγκόσμιο έχει φτάσει σε απόγνωση για τον κόσμο στο σύνολό του. Την άπειρη σημασία την προσδίδει ο ίδιος τη στιγμή που φτάνει σε απόγνωση. Ο Κίρκεγκωρ σημαδεύει το άλμα στο υπερβατικό μέσα από την απώλεια. Χάνω το αιώνιο σημαίνει ότι το έχω αείποτε χάσει και το αποσύρω σε ένα μη χρονολογήσιμο παρελθόν.⁴¹

Η κενότητα και η έλλειψη νοήματος του χρόνου προκαλούν την ανάγκη για καινοτομία. Η ανία προκλήθηκε από την αύξηση του ελεύθερου χρόνου, ενώ η αυξανόμενη εσωστρέφεια συνεπάγεται την κρίση του εαυτού και την αποξένωση. Η ύπαρξη στη σημερινή εποχή διάγει μια ζωή φιλτραρισμένη μέσα από μια οθόνη. Η ψυχική κατάσταση του ατόμου που έρχεται αντιμέτωπο με την εικονική πραγματικότητα επιδεινώνεται καθημερινά, καθώς απομακρύνεται από την αλήθεια και ζει σε έναν ψεύτικο κόσμο.⁴²

Η απελπισία βιώνεται από την έκπτωση του ανθρώπου από την ενότητα με τον Θεό, μετασχηματισμένη στον εσωτερικό κόσμο της συνείδησης. Στην ύψιστη κατάπτωσή του βιώνει την απελπισία στις εκκοσμικευμένες ψεύτικες μορφές του Εγώ. Στις μορφές αυτές βιώνεται η αλλοτρίωση της υπόστασης του Θεού στην καρδιά του ανθρώπου που ένιωσε την αρχέγονη έκφανση της αμαρτίας. Η ψυχολογική έκφανση της απόγνωσης είναι η προέκταση της αμαρτίας στο χώρο της αυτοσυνείδησης.

---

⁴⁰ Welz, C., (2008), *Love's Transcendence and the Problem of Theodicy*, Germany: Mohr Siebeck Tubingen, p. 140.

⁴¹ Τοϋνισσεν, Μ., (2002), *Η έννοια της Απόγνωσης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σσ. 134-135.

⁴² Pezze, B., Salzani, C., (2009), *Essays on Boredom and Modernity*, NY: Rodopi, B.V., pp. 13-14.

Στα έγκατα της ψυχής βιώνεται η γήινη διάσταση της αλλοτριωμένης υπερβατικής σχέσης στις μορφές του κόσμου.

Η απελπισία, ως ψυχικός θάνατος, εκφράζει την ελευθερία που απώλεσε την αυτοθυσία της και κατακερματίζεται στην εσωτερική της ενότητα. Μέσα από την αυτοσυνείδηση του Εγώ αναπαρίσταται η σχέση με τον Θεό, περιγράφοντας τις διαλεκτικές σχέσεις της μεταφυσικής έκφρασης της εν Χριστώ κοινωνίας. Η απελπιζουσα απόγνωση εκφράζεται ως ο διχασμός αυτής της αυτοσυνείδησης εντός της έννοιας της χρονικότητας.⁴³

Ο Κίρκεγκωρ αναφέρεται στην απελπισία στον δεύτερο τόμο του *Είτε· Είτε*:

*«Δες, νεαρέ μου φίλε, αυτή η ζωή σου είναι απελπισία, κρύψε τη ανθες από τους άλλους, από εσένα δεν μπορείς να την κρύψεις, είναι απελπισία. Και όμως σε άλλη αίσθηση αυτή η ζωή δεν είναι απελπισία. Είσαι πολύ επιπόλαιος για να απελπιστείς, και πολύ μελαγχολικός για να αγγίζεις την απελπισία. Είσαι σαν μια γυναίκα στον τοκετό και όμως συνεχώς καθυστερείς τη στιγμή που παραμένεις συνεχώς σε πόνο. Αν μια γυναίκα στις ωδίνες της επρόκειτο να έχει την ιδέα ότι θα γεννούσε ένα τέρας ή μελετούσε με τον εαυτό της τι πράγματι ήταν αυτό που θα έφερνε, η περίπτωση της θα ήταν όμοια με τη δική σου. Η προσπάθειά της να ελέγξει το ζήτημα της φύσης θα ήταν ανώφελο, αλλά η δική σου είναι πράγματι πιθανή. Έτσι, αυτό το οποίο γεννάει ο άντρας σε πνευματική αίσθηση, είναι ένα *nisus formativus* της θέλησης και είναι στην ίδια τη δύναμη του ανθρώπου. Αλλά είναι αυτό τότε που φοβάσαι; Δεν πρόκειται να γεννήσεις έναν άλλο άνθρωπο, εσύ απλά θα γεννήσεις τον εαυτό σου».*⁴⁴

Οι έννοιες του πάθους και της αμαρτίας που οδηγούν στην απελπισία είναι σημαντικές στον φιλοσοφικό στοχασμό του Κίρκεγκωρ. Η βίωση της

---

⁴³Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 22-25.

⁴⁴ Kierkegaard, S., (1974), "Equilibrium between the Aesthetical and the Ethical in the Composition of Personality", in: *Either/ Or*, Vol. II, United States of America: Princeton University Press, pp. 209-210.

πίστεως αποτελεί συνειδητή επιλογή, στην οποία συμμετέχει ολόκληρη η ύπαρξη. Η ύπαρξη στους κόλπους της αμαρτίας συνδέεται ουσιαστικά με τη γέννηση του ατομικού Εγώ υπό το ανακριτικό, αλλά στοργικό βλέμμα του Θεού.⁴⁵

Σύμφωνα με τον Κίρκεγκωρ, το γεγονός ότι η άμεση αγάπη φτάνει σε απελπισία αποδεικνύει ότι η ίδια η ύπαρξη που αγαπάει βρίσκεται σε απελπισία. Ακόμη και όταν είναι χαρούμενη, αγαπάει υπό τη σκέψη της απελπισίας. Η απελπισία γεμίζει ένα άτομο με άπειρο πάθος. Η απελπισία σχετίζεται με την απώλεια του αιώνιου και όχι με εφήμερα γεγονότα όπως είναι ο χαμός ενός αγαπημένου προσώπου.⁴⁶

Η τραγωδία των ημερών σύμφωνα με τον Κίρκεγκωρ είναι ότι η ιδέα του Χριστιανισμού έχασε την πρότερη αίγλη της. Για το λόγο αυτό έρχεται αντιμέτωπος με τον αισθητικό τρόπο ζωής,⁴⁷ τον δρόμο της απόλαυσης και της αμεσότητας. Για τον Κίρκεγκωρ ο αισθητικός βίος δεν πρέπει να καταργηθεί, αλλά να σταματήσει να είναι η κινητήριος δύναμη της ζωής του ανθρώπου. Αυτό δε σημαίνει ότι κάποιος δε θα πρέπει να νιώθει χαρά

---

⁴⁵Κλοσσόφσκι, Π., «Ο Δον Ζουάν κατά τον Κίρκεγκωρ», στο: αλήθεια, Περιοδικό Ψυχανάλυσης, Φιλοσοφίας και Τέχνης, Άνοιξη 2013: [7], Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σ. 79.

⁴⁶ Kierkegaard, S., (1847), "Works of Love", in: *A Kierkegaard Anthology*, p. 303.

⁴⁷ Η συμβολή άλλων φιλοσόφων στην αισθητική έρευνα απλώνεται σε ένα δόγμα ευαισθησίας, αφού ασχολείται πρωτίστως με καθαρές μορφές. Ο Kant πρότεινε ότι η αρχή που βασίζεται σε όλη την κρίση, η *sensus communis* (συλλογική εμπειρία), είναι η εμπειρία. Πρότεινε ότι η νοητική ικανότητα του νου είναι το βιωματικό αίσθημα της ευχαρίστησης ή του πόνου και αυτό βασίζεται στην κατανόηση και στην κρίση. Η αισθητική κρίση πρέπει να ανταποκρίνεται στον τρόπο του ανθρώπινου ενδιαφέροντος. Η ψυχολογική πολυπλοκότητα των κρίσεων υποδηλώνει ότι οι ανθρώπινες ικανότητες μπορούν να αναγνωρίσουν μόνο την αίσθηση μέσα από την ευχαρίστηση που επιφέρει το αντικείμενο. Το στοιχείο της ανθρώπινης σύνδεσης είναι το συστατικό για να εμπλουτίσουμε τις επικοινωνιακές αλληλεπιδράσεις μας. (βλ. Holba, A., (2007), *Philosophical Leisure, Recuperative Practice for Human Communication*, Milwaukee: Marquette University Press, pp. 134-135).

λατρεύοντας τον Θεό, αλλά ότι η λατρεία πρέπει να επιστρέψει σε κάτι που δεν είναι αισθητικό.⁴⁸

Ο Κίρκεγκωρ μίλησε για τα προβλήματα της ενοχής και της αμαρτίας ενώπιον του Θεού. Περιέγραψε την δύσκολη καθημερινότητα του ανθρώπου μέσα από τις έννοιες της αγωνίας και της απελπισίας, συγκριτικά με την μη αυθεντικότητα. Εστίασε στην εσωτερική δυναμική να αποκτήσεις έναν αυθεντικό εαυτό και στην ολοκλήρωση της ύπαρξης μέσω της διαλεκτικής της πίστης. Ο Κίρκεγκωρ παρουσίασε την πίστη ως την απάντηση στις βασικές ερωτήσεις για το νόημα της ζωής.

Χωρίς τον Θεό η ύπαρξη στερείται μιας αληθινής θεμελίωσης για συγχώρεση, αγάπη και ελπίδα. Οι άνθρωποι χρειάζονται την άνευ όρων αγάπη και την αποδοχή. Αυτά μπορεί να τα επιτύχει ένας Δημιουργός που γνωρίζει τις σκέψεις και τα κίνητρα της ανθρώπινης καρδιάς και απαντά με λυτρωτική χάρη και απόλυτη συγχώρεση. Αυτό ωστόσο δεν συνεπάγεται ότι η αγάπη είναι από μόνη της το απώτερο αγαθό της ανθρώπινης ύπαρξης.⁴⁹

Ο Κίρκεγκωρ θεωρεί πολύ σημαντικές τις έννοιες της γνώσεως και της κατανόησης των αντικειμένων για να υπάρχει η συνειδητή αγάπη. Η αλήθεια σχετίζεται με την έννοια της υποκειμενικότητας, η οποία τον απομακρύνει από την επιφάνεια του εικονικού κόσμου και την ανία στην οποία είναι καταδικασμένος να ζει. Ο Δανός φιλόσοφος συνέδεσε την υποκειμενικότητα με το ανώτατο αξίωμα του φιλοσοφικού του σκέπτεσθαι.⁵⁰

Η υπόσταση για τον Κίρκεγκωρ είναι υπόθεση του μοναχικού ατόμου. Ο κόσμος ισταται μεταξύ της λυτρώσεως και της απώλειας. Η ζωή ισταται μεταξύ του μηδενός και του παντός, γεγονός που τον οδηγεί προς το

---

⁴⁸ Bretall, R., (1946), *A Kierkegaard Anthology*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, pp. xxii-xxiii.

⁴⁹ Boa, K., (2004), *Augustine to Freud*, USA: B & H Publishing Group, pp. 79-80.

⁵⁰ Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013, σσ. 16-17.

εγκόσμιο όριο του θανάτου, ώστε να ξεπεράσει την απόγνωση για τον εαυτό του.⁵¹

*«Υπάρχουν πολλές αμφισημίες στο λόγο του Κίρκεγκωρ σχετικά με την απόγνωση για τον εαυτό μας. Μπορεί να αποδίδει καταγωγικό χαρακτήρα σ' αυτή τη μορφή απόγνωσης μόνον επειδή την αναζητά μέσα σε μια άλλη, τελείως διαφορετική. Στην πράξη η απόγνωση για τον εαυτό μας συμπίπτει με την απόγνωση που εξαντικειμενικεύει την πηγή της στο βαθμό που ούτε αυτή είναι άμεση, παρά παριστάνει ένα προχωρημένο στάδιο, που μένει να ορισθεί ακριβέστερα, μέσα στην ιστορία των παθών του υποκειμένου».*⁵²

Βιώνοντας την ανία και την απελπισία, ο φιλόσοφος κατέληξε πως η λύτρωση θα μπορούσε να επέλθει μόνο αν κατανοούσε τον εαυτό του απόλυτα. Αναζητούσε την αντικειμενική αλήθεια, η οποία θα είχε ουσία και για την ίδια τη ζωή του. Αναζητώντας μια αρχή εντός της δικής του ματαιότητας, αναζητούσε τη Βασιλεία των Ουρανών. Εντός του αισθητικού σταδίου, ο Κίρκεγκωρ βιώνει κάθε αμαρτία στην πιο τρομακτική της μορφή, γευόμενος το ίδιο το μυστήριο της αμαρτίας. Ομοίως με τον Φάουστ, θέλει πρώτα να βιώσει όλο το βασίλειο των πιθανοτήτων και στη συνέχεια να απογοητευθεί από τις προσδοκίες του.

Ο φιλόσοφος δηλώνει πως νιώθει απελπισία, μη προσδοκώντας μια χαρούμενη επίγεια ζωή ή ένα ευτυχισμένο μέλλον. Βιώνει μια απεγνωσμένη απελπισία, καθώς η σκέψη της δύναμης του μυαλού του ήταν η μόνη του παρηγοριά, αφού το ανθρώπινο είδος ήταν αδιάφορο γι' αυτόν. Παραδέχεται πως απαιτείται μεγαλύτερο κουράγιο να υποφέρεις παρά να ενεργείς, να ξεχνάς παρά να θυμάσαι. Μόνο ο Θεός ξεχνάει τις αμαρτίες των ανθρώπων,

---

⁵¹Βαλ., Ζ., (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σσ. 20-29.

⁵² Τοϋνισσεν, Μ., (2002), *Η έννοια της Απόγνωσης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σ. 81.

όταν οι ίδιοι είναι εγκλωβισμένοι στην ανία του επίγειου βίου τους, στις τύψεις και στις σκέψεις που τους βασανίζουν.⁵³

Όσον αφορά τα τρία στάδια της υπάρξεως, ο Κίρκεγκωρ θεωρεί ότι το αισθητικό υπάρχει στη μουσική, στην τέχνη, στη λογοτεχνία και κυρίως στο θέατρο. Η σχέση μεταξύ της γλώσσας και της μουσικής, παραλληλίζεται με τη σχέση του Χριστιανισμού και του αισθησιασμού,⁵⁴ καθώς ο Χριστιανισμός εισήγαγε τον αισθησιασμό εντός του κόσμου και παράλληλα τον απέκλεισε. Ο φιλόσοφος οδηγήθηκε στην αναζήτηση του διονυσιακού στοιχείου εντός του Χριστιανικού αισθησιασμού, που το βρήκε στο πρόσωπο του Δον Τζιοβάνι.⁵⁵

Στο ηθικό στάδιο, παύει η μαγεία των ψευδαισθήσεων και του αισθητού κόσμου. Η πραγματικότητα αμφισβητείται και η απελπισία εμφανίζεται στο βάθος της κλονισμένης ψυχολογικής κατάστασης. Στο θρησκευτικό στάδιο, η ύπαρξη εμπεριέχει την ιδέα του Θεού. Όσο βίωσε την απελπισία, το Εγώ του ανθρώπου υπέφερε και έφτανε στην απόγνωση. Όταν όμως το Εγώ εμφανίζεται ενώπιον του Θεού, γίνεται ποιητής της θρησκευτικότητας. Οι εικόνες αυτές μοιάζουν με όλους και με κανέναν, με τη μεγάλη μάζα των ανθρώπων και με το τίποτα.⁵⁶

Το υπέρτατο πάθος της αισθητικής είναι η ανιδιοτέλεια, αφού όταν κάποιος υποτιμάται για να κατορθώσει κάτι μεγάλο, υποκινείται από αισθητικό ενθουσιασμό. Αντίθετα όταν απαρνείται τα πάντα για να σώσει τον εαυτό του, υποκινείται από ηθικό ενθουσιασμό. Εάν η αιώνια ευδαιμονία είναι το υπέρτατο αγαθό, οι στιγμές του πεπερασμένου υποβιβάζονται στα πράγματα που πρέπει να απορρίψουμε για να αποκτήσουμε την αιώνια ευτυχία. Αν κάποιος αναφέρεται παθητικά σε μια

---

⁵³ Kierkegaard, S., (1834-1842), "The Journals", in: *A Kierkegaard Anthology*, Bretall, R., (ed.), U.S.A: Princeton University Press, pp. 5-13.

⁵⁴ Pattison, G., *Art in an age of Reflection*, in: Hannay, A and Marino, G., (1998), *The Cambridge Companion to Kierkegaard*, United Kingdom: Cambridge University Press, p. 78.

⁵⁵ Κλοσσόφσκι, Π., «Ο Δον Ζουάν κατά τον Κίρκεγκωρ», ό. π., σσ. 76-77.

⁵⁶ Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σ. 119, σ. 143.

αιώνια ευτυχία, πρέπει η ύπαρξή του να διερμηνεύει αυτή τη σχέση. Μπορεί κανείς να αναζητήσει την αιώνια ευτυχία, αν αφήσει όλο το πνεύμα της καρτερίας να ελέγχει την αμεσότητά του ως προς την επιθυμία του να γίνει Χριστιανός.⁵⁷

*«Έτσι εμείς δεν έχουμε να κάνουμε εδώ με έναν αισθητικό συγγραφέα μιας φορές, ο οποίος ακολούθως απομακρύνεται από τον κόσμο και τη σοφία του κόσμου, αυτός ίσως ορθά λεγόταν ότι είχε από τον πρώτο καιρό αρκετά εξαιρετικές προδιαθέσεις για να γίνει Χριστιανός, αλλά ήταν όλες διαλεκτικές. Ούτε αισθάνεται αυτή τη στιγμή καμία ώθηση να πάει περαιτέρω από το να γίνει Χριστιανός. Με τη σύλληψη αυτού του έργου, και με τη συνείδηση που έχει για το πόσο απέχει από το να γίνει τέλειος, αισθάνεται μόνο μια ώθηση για να προχωρήσει να γίνει Χριστιανός».*⁵⁸

Η πορεία της ύπαρξης από το αισθητικό στάδιο της ανίας και της απελπισίας ως το θρησκευτικό στάδιο της υπέρβασης πλησίον του Θεού, διερευνώνται σε αυτή την μελέτη. Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας διατριβής θα αναλύσουμε τις έννοιες της ανίας και της απελπισίας στην φιλοσοφία του Κίρκεγκωρ, ως μεταφυσικά φαινόμενα του μεταμοντέρνου κόσμου και ως μεταφυσικές ασθένειες προς θάνατο. Ο Κίρκεγκωρ απέρριψε τον υλιστικό, ηδονιστικό ατομισμό που τον οδηγούσε σε απόγνωση και αγωνία, πραγματοποιώντας την υπέρβαση από τον εξωτερικό κόσμο του θεάματος στον κόσμο της πίστης. Η απελπισία αποτελεί την πεπερασμένη διάσταση της αγωνίας, ενώ η υπέρβασή της χαρακτηρίζεται από την άπειρη παραίτηση από την ενδοκοσμικότητα και την συμβατικότητα της ζωής.⁵⁹

Το δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται τον μεταμοντέρνο κόσμο και την κοινωνία του θεάματος. Η βιομηχανία του θεάματος συμβάλλει στην

---

⁵⁷ Κίρκεγκωρ, Σ., «Το Πάθος και η ύπαρξη», (μετάφ.) Σταυροπούλου, Ε., στο: *Για το Μυστήριο του Ανθρώπου*, Ευθύνη Αναλόγιο, ιδ., σσ. 44-45.

⁵⁸ Kierkegaard, S., (1848), "The Point of View for my Work as an Author", in: *A Kierkegaard Anthology*, p. 337.

⁵⁹ Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σ. 367.

παρακμή των θεσμών της θρησκείας και της πίστωσης. Ο πολιτισμός έχει μετατραπεί σε μια βιομηχανία, η οποία υπακούει στους κανόνες της παραγωγής. Ο κόσμος του θεάματος ενισχύει την υπόσχεση της ευτυχίας, στο όνομα μιας υποβαθμισμένης ουτοπίας του παρόντος. Η υποβάθμιση του παρόντος, καθώς δεν εμφανίζεται ως φανερή καταπίεση ή γυμνή κυριαρχία, μπορεί μόνο να αιχμαλωτίσει την ψεύτικη ταυτότητα του γενικού και του ειδικού. Αυτό που κάνει την ταυτότητα παραπλανητική είναι το γεγονός ότι η στιγμή της ιδιαιτερότητας είναι απατηλή. Οδηγεί σταδιακά την ύπαρξη από τη θέαση του απόλυτου πλησίον του Θεού, στη θέαση του σχετικού και στην εφήμερη απόλαυση εντός του κόσμου του θεάματος.⁶⁰

Ο μεταμοντέρνος κόσμος διατείνεται ότι αποσκοπεί στην ψυχαγωγία της υπάρξεως, με απώτερο στόχο τη βελτίωση της ψυχής. Στην εποχή του θεάματος και της εικόνας, η πολιτική βρίσκει έδαφος για να χειραγωγήσει την κοινή γνώμη και να διαμορφώσει ιδεολογίες. Ο πολιτικός λόγος⁶¹ χάνει τόσο το ιδεολογικό όσο και το ιστορικό του υπόβαθρο.⁶² Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όταν ο Tarde ανακάλυψε την έννοια του κοινού, επινόησε και την έννοια της κοινής γνώμης, η οποία αποτέλεσε την αφετηρία για την κοινωνική ψυχολογία.

Η παντοδυναμία του κόσμου του θεάματος αυξάνει τη δύναμη της επιρροής του. Μπορεί να επηρεάζει τις επιθυμίες μας και να κατασκευάζει επίπλαστες ανάγκες, σε συνάρτηση με την κοινωνική αναπαράσταση που

---

⁶⁰ Adorno, T., 2006, *The Culture Industry*, London and New York: Routledge, p. 9.

⁶¹ Η πολιτική επικοινωνία επηρεάζει τις στάσεις του αποδέκτη της πληροφορίας. Οι στάσεις αυτές είναι εργαλειακές και έχουν ως επί τω πλείστω γνωστικό υπόβαθρο, ενώ οι συμβολικές στάσεις που αναπτύσσονται είναι συναισθηματικές. Ο τρόπος που επεξεργάζονται την πολιτική επικοινωνία εξαρτάται από την προσωπική απήχηση του μηνύματος στον αποδέκτη. Το περιεχόμενο αφορά στα προσωπικά συμφέροντα του αποδέκτη, καθώς και στην ιδεολογία του. Η εμπλοκή του καθενός σχετίζεται με τη φύση των στάσεων του αποδέκτη. Η πολιτική επικοινωνία εγκαθιδρύει συνολικά ένα ιδιαίτερο καθεστώς μεταξύ των συναλλασσόμενων και δημιουργεί συγκεκριμένες συμβατικές σχέσεις. (Βλ. Fourquet- Courbet, (2006), "Πρόσληψη και Επιρροή των Πολιτικών Τηλεοπτικών Λόγων", στο: *Κοινωνική Ψυχολογία των Μ.Μ.Ε.*, Λυμπεροπούλου, Α. (μτφ.), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 255-256).

⁶² Postman, N., (2007), *Διασκέδαση μέχρι θανάτου*, Αθήνα: Κατάρτι, σ. 168.

ενεργοποιείται από την επιρροή της πηγής στον δέκτη. Η κοινωνία του θεάματος είναι η σκόπιμη ενσωμάτωση των καταναλωτών, καθώς ενώνεται με την πολιτιστική βιομηχανία. Η συνοχή της κοινωνίας του θεάματος εξάλειψε κάθε οργανωμένη επαναστατική τάση, εξαλείφοντας τα κοινωνικά πεδία που εκφράζονταν.⁶³

Η επικοινωνιακή επιρροή εστιάζει στον πλασματικό χαρακτήρα της κοινής γνώμης. Μπορεί να επιτρέψει την παραπομπή στη μεταμοντέρνα κοινωνική πραγματικότητα και να διευκολύνει την όποια αλλαγή απόψεων ενός κοινωνικού μορφώματος, καθιστώντας έωλη τη γενικευσιμότητα των εκάστοτε πορισμάτων. Έτσι, προσκρούει με τη συγκάλυψη διαφορών μεταξύ των συστατικών στοιχείων του μορφώματος που επιβάλλονται από την κοινή γνώμη.⁶⁴

Η επικοινωνία εκφράζει τη δύναμη της σχέσης με τον Άλλο, αποδίδοντας αξία στο άτομο, στην ελευθερία του και στο δικαίωμά του να εκφράζεται. Η προβληματική της επικοινωνίας περιλαμβάνει τη μαζικοποίηση στη νέα επικοινωνιακή αγορά. Η μαζική-ατομικιστική επικοινωνία είναι συμμετρική προς τη νεωτερικότητα ως προς την τεχνολογία, την οικονομία και την κοινωνία.⁶⁵

Η επικοινωνία σχηματίζει την ουσία κάθε πολιτισμού, αποκαλύπτοντας τη φύση της κοινωνικής μας ζωής και κατευθύνοντας την ανάπτυξή μας ως άτομα. Επικρατεί μια διαρκής εντροπία στο σύστημα της κοινωνικής δράσης και των κοινωνικών σχέσεων, δημιουργώντας σε καθημερινή βάση νέα δεδομένα που ξεφεύγουν από τον έλεγχο συγκεκριμένων προσώπων και ρόλων.⁶⁶

---

⁶³ Ντεμπόρ, Γ., (1988), *Σχόλια πάνω στην Κοινωνία του Θεάματος*, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σ. 70.

⁶⁴ Παπαστάμου, Σ., (2006), "Πρόλογος", στο: Marchand, P. et al., *Κοινωνική Ψυχολογία των Μ.Μ.Ε.*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 11-13.

⁶⁵ Wolton, D., (2000), *Σκέψεις για την Επικοινωνία*, Αθήνα: Σαββάλας, σσ. 43-44.

⁶⁶ Πλειός, Γ., (2011), *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σ. 111.

Ο σύγχρονος επικοινωνιακός πολιτισμός επηρεάζεται από την ανάπτυξη των πληροφοριών και της επικοινωνιακής τεχνολογίας. Η σύγχρονη επικοινωνιακή τεχνολογία έχει αναπτύξει εργαλεία που επιδιώκουν να δημιουργήσουν μια παγκόσμια επικοινωνία. Ωστόσο, ελλοχεύει ο κίνδυνος να διαταραχθεί ο ψυχικός κόσμος των ανθρώπων, κάτι που ο Πλάτωνας είχε επισημάνει 2400 χρόνια πριν, αναφορικά με την κοινωνική και την πολιτιστική ανάπτυξη της Αθήνας. Είχε διαπιστώσει ότι το μονόπλευρο ενδιαφέρον των πολιτών για την οικονομική ανάπτυξη μιας πόλης, δημιουργεί διαταραχή στις ψυχές των ανθρώπων και στην κοινωνία.⁶⁷

Στην εποχή του Πλάτωνα, η ουτοπία του παρόντος είχε αρνητική επίδραση στη ψυχή. Ο Πλάτωνας πίστευε ότι η γενεσιουργός αιτία των επιμέρους βλαβερών επιθυμιών βρίσκεται στο *επιθυμητικόν* της πολυμορφικής ψυχής. Με το *επιθυμητικόν*, η ψυχή επιθυμεί τα αισθητά, καθώς η απληστία για τις σωματικές ηδονές την αποδυναμώνει και στο τέλος αλλοτριπραγεί. Η ένταση της ανικανοποίητης επιθυμίας για τα αισθητά δικαιολογείται από το γεγονός ότι η κίνηση προς αυτά σχετίζεται με την αδυναμία της να τα φτάσει.

Το αισθητό ως ενδιάμεση οντολογική βαθμίδα μεταξύ του όντος και του μη όντος δεν επιθυμείται ως όλο, γι' αυτό η επιθυμία που επενδύεται σε αυτό είναι καταδικασμένη να διαψεύδεται. Το ανικανοποίητο των ηδονών, μέσα στον κορεσμό των υλικών πραγμάτων, επηρεάζει αρνητικά το άπληστο επιθυμητικό της ψυχής. Επιδιώκει να ικανοποιήσει κάθε επιθυμία ατελέσφορα, προσπαθώντας να υποτάξει το λογιστικό που τρέφεται αποκλειστικά από ό, τι το υπερβαίνει.⁶⁸

---

⁶⁷ Pietarinen, J., "Ethical Aspects of Communication Technology", in: Bennett, B., Ethical Challenges for Aristotle's Rhetoric in an Age of Mediated Communication in: Boudouris, K. & Poulakos, J., (2002), *Greek Philosophy of Communication*, Athens: Ionia Publications, pp. [128-137], 128.

⁶⁸ Λέκκα, Γ., "Η κλειστή ψυχή. Η αρνητική λειτουργία της επιθυμίας στην Πολιτεία του Πλάτωνα και στη φιλοσοφία του Επίκτητου", στο: *Θεολογία*, Τόμος 85, Τεύχος 3, Ιούλιος- Σεπτέμβριος 2014, σσ. 269- 281, [269-270].

Η επιθυμία και η συνεχής αναζήτηση διαφορετικών ηδονών κι απολαύσεων είναι σε πλήρη αντίθεση με την αγωγή της ψυχής και τον ολκό της από τον Κόσμο του *Γίγνεσθαι* στον Κόσμο του *Είναι*. Σύμφωνα με τον ψυχολογικό δυϊσμό του Πλάτωνα, η ηδονή και η επιθυμία είναι φυσικά συμβάντα που ταυτίζονται με το σώμα και όχι με την ψυχή. Ο άνθρωπος ως σύνθετη δομή αποτελείται από δυο οντότητες. Η μία είναι το σώμα, το οποίο είναι θνητό και το οποίο εν καιρώ πεθαίνει και η άλλη είναι η ψυχή, η οποία είναι αθάνατη. Στην επίγεια ζωή η ψυχή πρέπει να ασχολείται μόνο με τις ανώτερες δραστηριότητες.

Όπως αναφέρει ο Πλάτωνας, η ψυχή είναι μια καθαρά πνευματική αρχή, μια λογική και διακριτή οντότητα και η πρώτη αρχή όλων των πραγμάτων που κινούνται. Η ψυχή σχετίζεται με το πνεύμα και κατευθύνει όλες τις πνευματικές δραστηριότητες και σκέψεις. Βρίσκεται στο επίκεντρο της ύπαρξης, γι' αυτό και οι επίγειες δραστηριότητες με τις οποίες ενασχολείται, όπως είναι ο κόσμος του θεάματος, πρέπει να αποσκοπούν στη βελτιστοποίησή της. Ειδάλλως, η ύπαρξη διακυβεύεται να βιώσει την πλήρη απόγνωση και την απελπισία και να απομακρυνθεί από τη θέαση της Ύψιστης Ιδέας.⁶⁹

«Το Είναι, η μεγάλη Ιδέα, όλο το ιδεολόγημα της Δύσεως, κατέληξε στο μηδέν, γιατί στην ουσία δεν έπλασε την συνείδηση από την αγάπη, αλλά την αγάπη από την συνείδηση! Αυτό είναι ένα μυστήριο που το κατανοεί μόνο η εμπειρία εκείνων που σπαταλήθηκαν στην αγάπη! Για την αγία Ορθοδοξία η αγάπη πλάθει την συνείδηση και όχι η συνείδηση την αγάπη!»⁷⁰

Στο τρίτο κεφάλαιο επιχειρείται να γίνει η σύγκριση της ανίας στη φιλοσοφία του Κίρκεγκωρ και της προσομοίωσης του εικονικού κόσμου. Στη μετανεωτερική εποχή διαφαίνεται μια τάση απομαζικοποίησης των επικοινωνιών, δημιουργώντας νέες δυνατότητες συγκεντρωτικής

---

⁶⁹ Ζακόπουλος, Α., (2000), *Πλάτων και Παύλος περί του ανθρώπου*, Αθήνα: Επτάλοφος ΑΒΕΕ, σσ. 69-70, σ. 86.

⁷⁰ Τσάρεβιτς, Β., (2018), *Θλιμμένες Φιλοσοφικές Σκέψεις*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, σ. 28.

χειραγώγησης. Το υποκείμενο δρα και αντιδρά, επιλέγοντας κοινωνικά κατασκευασμένους νοηματικούς ορίζοντες, ενώ το μοντέλο της ενημερω- διασκέδασης γεννά τη σύγχυση και την έλλειψη της εμπιστοσύνης.⁷¹

Κύριες αιτίες της ανίας και της απελπισίας είναι η επανάληψη, η ρουτίνα και η έλλειψη της καινοτομίας στη ζωή. Σύμφωνα με τον *A* στο *Είτε- Είτε*, κύριος στόχος είναι να ζεις με τρόπο που να αποφεύγεις να κάνεις το ίδιο πράγμα δύο φορές, ή ακριβέστερα, το ίδιο πράγμα δύο φορές με τον ίδιο τρόπο. Αυτό είναι κάτι που μπορείς να πετύχεις από τον χειρισμό των ικανοτήτων να θυμάσαι και να ξεχνάς επιλεκτικά ό,τι σε δυσαρεστεί.

Ο *A* μπορεί να είναι ένας φανταστικός χαρακτήρας, αλλά ο Κίρκεγκωρ μας δείχνει μέσω αυτού την απόδοση μιας συγκεκριμένης στάσης στην ανία. Είναι η στάση κάποιου που εύχεται να είναι πάντα ευτυχιμένος και να αποφεύγει το πεπρωμένο του. Είναι κάποιος που επιθυμεί να βρίσκεται κοντά στη βαρετή μάζα των ανθρώπων που πλήττονται από τον εαυτό τους, με τέτοιο τρόπο ώστε να τον ψυχαγωγούν.⁷²

Η ψυχαγωγία ως αγωγή της ψυχής αποτελεί την απόλυτη εκδήλωση της ζωής του ανθρώπου. Η πνευματική άνωση από το δημόσιο θέαμα είναι αποτέλεσμα μιας ανώτερης πνοής, η οποία θα οδηγήσει στην κάθαρση από το ψεύτικο και το κατά συνθήκη. Το γεγονός αυτό θα συμβάλλει στο να λυτρωθεί η ύπαρξη από την αυταπάτη της ψυχαγωγίας που βιώνει στην κοινωνία του θεάματος. Η ψυχαγωγία και το θέαμα ανήκουν στην απολυταρχική οικονομία που έχει φθάσει σ' ένα καθεστώς ανεύθυνης κυριαρχίας και το οποίο εμπεριέχει νέες τεχνικές διακυβέρνησης. Γι' αυτό ο απώτερος σκοπός θα ήταν η καλλιέργεια της ψυχής, έτσι ώστε να αντιδρά στην όποια χειραγώγησή της.⁷³

---

⁷¹ Δεμερτζής, Ν. , Η πολιτική του προσώπου και το πρόσωπο της πολιτικής. Όψεις της τηλε- πολιτικής [11-34], στο: *Τηλεόραση και Ελληνική Κοινωνία*, Ιανουάριος 2004, Αθήνα: Εικόν, σσ. 27-28.

⁷² Pattison, G., (2013), *Kierkegaard and the Quest for the Unambiguous Life*, UK: Oxford University Press, pp. 61-65.

⁷³ Ντεμπόρ, Γ., (1988), *Σχόλια πάνω στην Κοινωνία του Θεάματος*, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σσ. 8-9.

Η ψυχαγωγία υπήρξε πάντα ένα απαραίτητο κομμάτι της ανθρωπότητας. Υπήρξε μέσα στην ανθρώπινη ζωή, αν και διαμορφώθηκε κατά την κοινότυπη ζωή. Με τη διάδοση των μέσων μαζικής ενημέρωσης και την αλληλεπίδραση των ανθρώπων, συναντάμε διαφορετικές πρακτικές διασκέδασης βάσει του διαφορετικού είδους κουλτούρας που έχει η κάθε κοινωνία. Οι αλλαγές στην επικοινωνία επηρεάζουν τον τρόπο που οι άνθρωποι διασκεδάζουν. Η πρόοδος των μέσων μαζικής ενημέρωσης συνδέει ανθρώπους από διαφορετικές χώρες και συνεισφέρει στην εμφάνιση μιας κοινής κουλτούρας διασκέδασης.

Οι άνθρωποι αναζητούν πολλά είδη ψυχαγωγίας, καθώς ο Τύπος εισβάλλει στην καθημερινότητά τους και κατευθύνει τον τρόπο ζωής τους και τη σκέψη τους. Οι νέες πρακτικές διασκέδασης επηρεασμένες από την παγκοσμιοποίηση, έχουν παίξει ένα σημαντικό ρόλο στον τρόπο διασκέδασης. Πάντα όμως ελλοχεύει ο κίνδυνος να συγχέουν την αλήθεια με την ψευδαισθηση, εφόσον δεν έχουν καλλιεργήσει την κριτική τους ικανότητα απέναντι στον τηλεοπτικό λόγο.⁷⁴

Η ψυχαγωγία αποτελεί την υπερ-ιδεολογία του τηλεοπτικού λόγου. Η τηλεόραση συμπυκνώνει τον λόγο και ασκεί μεγάλη επίδραση στον πολιτισμό. Ο τρόπος που η τηλεόραση και ο κόσμος του θεάματος παρουσιάζουν τον κόσμο, γίνεται το πρότυπο για το πώς πρέπει να είναι ο κόσμος στην πραγματικότητα. Οι άνθρωποι φτάνουν σταδιακά στο να αντικαταστήσουν τον λόγο από τις εικόνες, γεγονός που δεικνύει την ψευδαισθηση της εικόνας και του κόσμου του θεάματος.⁷⁵

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να δείξουμε την υπέρβαση της ανίας και της απελπισίας στους κόλπους της Ορθόδοξης Επικοινωνιακής Θεολογίας. Η εποχή μας εμπεριέχει σε μεγάλο βαθμό την κάλπικη επικοινωνία, και μόνο εντός της ορθόδοξης κοινωνίας η ύπαρξη δύναται να βιώσει την αλήθεια. Το ορθόδοξο φρόνημα είναι η μόνη μας

---

⁷⁴ Ozturk, R., (2014), *Handbook of Research on the Impact of Culture and Society on the Entertainment Industry*, U.S.A: Information Science Reference, p. xxv.

⁷⁵ Postman, N., (2007), *Διασκέδαση μέχρι θανάτου*, Αθήνα: Κατάρτι, σ. 116.

προστασία από τον εικονικό κόσμο και η κοινωνία της αγάπης αποτελεί τη μόνη μας διέξοδο από την απελπισία και τη μοναξιά που βιώνει η ύπαρξη στη σύγχρονη ανταγωνιστική κοινωνία.

Στην εποχή της κάλπικης επικοινωνίας όπου «*το φαίνεσθαι καθίσταται το είναι και ο ρεαλιστικός λόγος οδηγεί στη συγκρότηση μιας ψευδοφύσης που εκλαμβάνεται για το Όλο*»⁷⁶, η αλήθεια βρίσκεται μόνο εντός της ορθόδοξης κοινωνίας της αγάπης. Η μαζική επικοινωνία είναι το πρόβλημα του μονοδιάστατου χώρου, όπου ο άνθρωπος ξεχνάει και ο νους προσαρμόζεται στην κατεστημένη πραγματικότητα.⁷⁷ Η πάλη για την αλήθεια είναι μια πάλη ενάντια στην καταστροφή, μια πάλη για τη σωτηρία του *Είναι*. Στο βαθμό που η πάλη για την αλήθεια σώζει την πραγματικότητα από την καταστροφή, η αλήθεια κατακτά την ανθρώπινη ύπαρξη.⁷⁸

Οι αλλαγές στον τρόπο επικοινωνίας της ύστερης νεωτερικότητας οδηγούν σε πλήρη μεταβολή τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, καθώς κυριαρχεί η εικονιστική επικοινωνία. Η μετα-εικόνα, η οποία χαρακτηρίζει κυρίως το διαδίκτυο με τη μορφή της αυξημένης παρουσίας της ερμηνευτικής προσέγγισης των γεγονότων, διευρύνει την παρουσία της στα υπόλοιπα μέσα επικοινωνίας. Η μετα-εικόνα είναι η εκτός ιδεολογίας παραγωγή συμβόλων που ενημερώνουν και ερμηνεύουν ταυτόχρονα.⁷⁹ Στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης απεικονίζεται η ατομοκρατική και εγωκεντρική δομή του πραγματισμού, καθώς το ανθρωπιστικό ιδεώδες είναι υποταγμένο στο μοντέρνο τεχνοπώλιο.⁸⁰

---

⁷⁶ Κομνηνού, Μ., (2001), *Από την αγορά στο θέαμα, μελέτη για τη συγκρότηση της δημόσιας σφαίρας και του κινηματογράφου στη σύγχρονη Ελλάδα, 1950-2000*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 33.

⁷⁷ Marcuse, Η., (1971), *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Αθήνα: Παπαζήση, σ. 121

⁷⁸ Marcuse, Η., (1971), *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Αθήνα: Παπαζήση, σ. 139.

⁷⁹ Πλειός, Γ., (2011), *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 145-146.

⁸⁰ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σ. 89.

Η ορθόδοξη επικοινωνιακή θεολογία είναι ο Δούρειος Ίππος που μπορεί να μεταφέρει τον πιστό από τον ανούσιο κόσμο του θεάματος στην εν Χριστώ κοινωνία, το μόνο μέρος που δύναται να τον οδηγήσει στην πλήρη λύτρωση και στην κάθαρση. Η Ορθόδοξη επικοινωνία «δεν μεταδίδει απλώς το εκπεσμένο μήνυμα, αλλά επανατοποθετεί το αρχέγονο Είναι του ανθρώπου και της Πλάσης στην σωστή του θέση, δηλαδή στην κοινωνία με το Υπερβατικό!»⁸¹

Η Ύψιστη Ιδέα είναι η αλήθεια του φαινομένου, το πρότυπο της εικόνας που ευελπιστεί κάποιος να γνωρίσει μέσω των αισθήσεων που τον οδηγούν στο υπερβατικό. Η κάθε σκέψη είναι εικόνα, η κάθε εικασία είναι αντίγραφο, αλλοιωμένο ή συμβατό με την ιδέα της οντότητας στην οποία αναφέρεται. Μόνο η σκέψη μπορεί να νοηματοδοτήσει τις ποικίλες αισθητηριακές απεικονίσεις των όντων και να αναχθεί στην Ιδέα τους. Οι αισθήσεις χρησιμοποιούνται ως μέσο για να αναζητήσουν τη φύση των όντων. Η Ιδέα είναι δομημένη σε ένα υπερβατικό επίπεδο και αντιμετωπίζεται ως η μόνη πραγματική οντότητα. Ο στόχος της υπέρβασης είναι να διακρίνουμε την πραγματικότητα από τη φαινομενικότητα. Η φαινομενικότητα θα μπορούσε να ταυτιστεί με τον κόσμο της εικόνας και του θεάματος, στον οποίο κυριαρχούν οι ψευδαισθήσεις και απουσιάζουν η αλήθεια και η Ιδέα.⁸²

Ο Κίρκεγκωρ παρακινεί τους αναγνώστες να εγκαταλείψουν την αυταπάτη και την απελπισία του παρόντος, έτσι ώστε να εναγκαλιάσουν την ηθική και τη θρησκευτική ζωή. Μόνο αν επιλέξει κάποιος την ηθική και τη θρησκευτική ζωή με εσωτερικό πάθος, υπάρχει η πιθανότητα να γίνει ο αληθινός εαυτός του και να απομακρυνθεί από τις ψευδαισθήσεις του.

Η ανία, η μελαγχολία, η ειρωνεία και η αγωνία στέκονται ως εμπόδια σε αυτή του την προσπάθεια. Κάθε μορφή ανίας χαρακτηρίζεται από επανάληψη χωρίς νόημα και από ανησυχία για το μέλλον, καθώς

---

⁸¹ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σ. 351.

⁸² Καρπούζος, Α., (2014), *Κλασική Αρχαιότητα: Μεαμορφώσεις της Σκέψης*, Αθήνα: Εργαστήριο Σκέψης, σ. 33.

αποτυγχάνει να εμπλουτίσει την κάθε στιγμή πνευματικά. Η αμεσότητα της επιθυμίας αποκλείει την ανία, καθώς προκαλεί την έλλειψη της επίγνωσης των χωρίς νόημα δραστηριοτήτων.⁸³

Η ζοφερότητα της σύγχρονης πραγματικότητας εκφρασμένη σε μια επιβεβαίωση του υλισμού εμπεριέχει το πεπρωμένο της σημερινής εποχής, καθώς η ύπαρξη βιώνει τα ακρότατα όρια μιας ζοφερής απελπισίας. Βιώνοντας μια διαρκή καταναγκαστική αλλοτρίωση και μια πνευματική ένδεια που ο Κίρκεγκωρ αποκαλεί ασθένεια προς θάνατο, η απόγνωση και η απελπισία προκύπτουν ως απόρροια του δυτικού εγωκεντρισμού που οδηγεί την ύπαρξη στο παράδοξο. Η πίστη στην αλήθεια και στην αιωνιότητα της εν Χριστώ κοινωνίας και η συμβολή της Ορθόδοξης Επικοινωνίας Θεολογίας στην υπέρβαση του Είναι, κρίνονται πιο επιτακτικές από ποτέ.⁸⁴

---

⁸³ McDonald, M., (2009), "Kierkegaard's Demonic Boredom", in: Pezze, B. D. & Salzani, C., (eds.), *Essays on Boredom and Modernity*, Netherlands: Rodopi, pp. 61-84, [66-67].

⁸⁴Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 13-14.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': Ανία και Απελπισία στον Φιλοσοφικό Στοχασμό του Κίρκεγκωρ

1.1 Η Έννοια της Απελπισίας

Η εισχώρηση του κακού στην κοινωνία μετά από την έκπτωση του ανθρώπου από τον παράδεισο, οδήγησε τον άνθρωπο στην απελπισία. Στη συστηματική θεολογία η απελπισία περιγράφεται ως ψυχολογικό πρόβλημα ή πρόβλημα ηθικής. Στην απελπισία ο άνθρωπος φτάνει στο τέλος των πιθανοτήτων του. Η απελπισία σημαίνει ότι δεν έχεις ελπίδα για κάτι και εκφράζει την αίσθηση μιας κατάστασης από την οποία δεν υπάρχει έξοδος. Είναι στοιχείο της ζωής του ανθρώπου που κορυφώνεται όταν αυτός αγωνιά να γνωρίσει τον εαυτό του, αλλά και όταν προσπαθεί να τον αγνοήσει.

*«Η απελπισία είναι ασθένεια του πνεύματος, ασθένεια του Εγώ, δυναμένη να λάβει τρεις μορφές: (α) απελπισία κατά την οποίαν δεν συνειδητοποιούμε το Εγώ μας, (β) απελπισία κατά την οποίαν δεν θα επιθυμούσαμε να είμεθα ο εαυτός μας και (γ) απελπισία κατά την οποίαν θα επιθυμούσαμε εκδήλως να είμεθα ο εαυτός μας».*⁸⁵

Πίσω από κάθε μορφή απελπισίας, κρύβεται η επιθυμία του εαυτού, συνειδητή ή μη να συσχετιστεί με τον Θεό. Κάθε προσπάθεια να μην είσαι ο εαυτός που ο Θεός δημιούργησε, είναι μια μορφή απελπισίας και κατ' επέκταση μια μορφή αμαρτίας. Ο Θεός είναι ο μόνος που μπορεί να μας βοηθήσει στο τέλος να ξεπεράσουμε την απελπισία μας.⁸⁶

Η απελπισία επιδιώκει την αυτοανάλωση του ατόμου, αλλά αδυνατεί να την επιτύχει. Παρά το γεγονός ότι είναι ασθένεια προς θάνατον, ενώ εισάγει την αναμονή του θανάτου δεν αποτελεί το τέλος της ασθένειας. Αυτό

---

⁸⁵Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Παπαγιώργης, Κ., (μετάφ.) Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 104-105.

⁸⁶Tietjen, M. A., (2016), *Kierkegaard: A Christian Missionary to Christians*, USA: InterVarsity Press, pp. 100-101.

οφείλεται στο ότι το τραγικό στοιχείο της απελπισίας σχετίζεται με την αδυναμία του θνήσκειν. Αποτελεί ένα από τα ουσιώδη βιώματα του *Εγώ*, το οποίο είναι μία συνειδητή σύνθεση του απείρου και του περατού.

*«Στην Ασθένεια προς θάνατον ο Kierkegaard αναλύει την περίπτωση της απελπισίας σε σχέση με τον θάνατο και υποστηρίζει πως το βάσανο της απελπισίας είναι να μην μπορεί να πεθάνει κάποιος. Ακόμη περισσότερο, η απελπισία επικεντρώνεται στο ότι ο θάνατος, η ύστατη ελπίδα, απέχει. Ο θάνατος λοιπόν καθίσταται κάτι που δεν είναι ένα σταθερό Κακό, ούτε ένα σταθερό Καλό, οι ποιότητες του οποίου ποικίλλουν ανάλογα με τα συναισθήματα του υποκειμένου. Η υποκειμενική αυτή όψη του θανάτου είναι καθαρά υπαρξιακή ταυτόχρονα, εφόσον ό,τι βιώνει το άτομο ως αληθινό είναι αληθινό στη δική του σφαίρα αντίληψης. Κατ' επέκταση, πρέπει να ληφθεί υπόψη το *Εγώ*, αφού μιλάμε για το Άτομο, στην Κιρκεγκωριανή θεωρία. Όταν το *Εγώ* δεν λογαριάζεται, τότε ο θάνατος φαίνεται αδιάφορος.*

*Ο θάνατος έχει υπόσταση, έστω στη σκέψη, σαν θεωρητική πραγματικότητα, μόνο όταν έχει υπόσταση ένα *Εγώ*. Πότε όμως δεν έχει υπόσταση ένα *Εγώ*; Η μία περίπτωση είναι όταν το *Εγώ* χάνεται στο περατό, στην απιστία της καθημερινότητας, στην τρυφή και στην ενασχόληση με τα γήινα και τα ανθρώπινα, και η δεύτερη περίπτωση είναι όταν το *Εγώ* χάνεται υπέρ της αιωνιότητας και του απείρου. Σε αυτή τη δεύτερη περίπτωση το *Εγώ* τελικά παραδόξως διαφυλάσσεται, διασώζεται το ανθρώπινο πρόσωπο και η ατομική ύπαρξη».⁸⁷*

Η απελπισία είναι μια κατάσταση αναπόφευκτης διαμάχης ανάμεσα στο τι δυνητικά είναι κάτι και στο τι πραγματικά είναι, σε συνδυασμό με την ελευθερία. Ο πόνος της απελπισίας είναι η αγωνία να είσαι υπεύθυνος για την έλλευση νοήματος της ύπαρξής σου, αλλά να είσαι ανίκανος να το ξεπεράσεις. Είναι η κατάσταση που βιώνει κάποιος όταν περιορίζεται στον

---

⁸⁷ Ηλιόπουλος, Π., «Το πρόβλημα του Θανάτου κατά τον Δανό φιλόσοφο Ζαίρεν Κίρκεγκωρ». Περιοδικό ΟΔΟΣ ΠΑΝΟΣ, τεύχος 139, Ιανουάριος-Μάρτιος 2008, σσ. 152- 161 [158-159].

εαυτό του και στη διαμάχη που έχει με αυτόν. Είναι η στιγμή που κορυφώνεται μέσα από το ερώτημα αν η αυτοκτονία μπορεί να είναι ένας τρόπος να απαλλαχθείς από τον εαυτό σου. Η κατάσταση της απελπισίας είναι εμφανώς μια κατάσταση στην οποία η επιθυμία να απαλλαχθείς από τον εαυτό σου είναι επάγρυπνη.

*«Ο απελπισμένος δεν βρίσκει κάποια παρηγοριά βλέποντας ότι η απελπισία δεν τον εξοντώνει, αλλά απεναντίας, αυτό αποτελεί το μαρτύριό του, αυτό διατηρεί το βάσανό του στη ζωή, και τη ζωή του μέσα σε βάσανα, γιατί αυτό που τον κάνει, όχι να έχει απελπιστεί, αλλά να απελπίζεται, είναι η αδυναμία του να αυτο-αναλωθεί, να απαλλαγεί από τον εαυτό του, να εκμηδενιστεί».*⁸⁸

Η απελπισία αποτελεί την ασθένεια του πνεύματος του Εγώ, στην οποία ο άνθρωπος δεν θέλει να είναι ο εαυτός του και επιδιώκει να απαλλαγεί από αυτόν. Αλλά ακόμη και αν ήθελε να είναι ο εαυτός του, οδηγείται σε μια μορφή απελπισίας που όταν προσπαθεί να την εξαλείψει, αυτή τον κυριεύει. Η Κίρκεγκωριανή απελπισία παραμένει εντός μιας καλυμμένης μορφής του παραδόξου στα όρια της ενδόμυχης διαλεκτικής άρσης του, καθώς δε διεοδύει ποτέ στην ουράνια έκσταση.⁸⁹

Η απελπισία από την μη επίτευξη του επιδιωκόμενου περατού και προσωρινού συνεπάγεται την απώλεια του απείρου. Σύμφωνα με τον Κίρκεγκωρ, η απελπισία είναι μία ασυμφωνία εντός μίας συνθέσεως. Σε κάθε στιγμή απελπισίας το άτομο προβάλλει το παρελθόν ως παρόν εντός του ψυχικού κόσμου του. Η απελπισία δομείται εντός του ανθρώπινου

---

⁸⁸Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, (μτφ.) Παπαγιώργης, Κ., Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη, σ. 30.

⁸⁹Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 29-30.

πνεύματος και το πνεύμα αναφέρεται πάντοτε στην αιωνιότητα, από την αίσθηση της οποίας το άτομο ουδέποτε δύναται να απαλλαγεί.⁹⁰

Η απελπισία αντανακλάται στο σύμβολο της οργής του Θεού, αλλά και της αιώνιας καταδίκης. Ο Θεός από μόνος του είναι αιώνιος, αλλά η αιωνιότητα είναι το αντίθετο της καταδίκης. Αν το αιώνιο ταυτιστεί με το δίχως τέλος, κάποιος θα απέδιδε τη χωρίς τέλος καταδίκη σε αυτό που έχει τέλος, και συγκεκριμένα στον πεπερασμένο άνθρωπο. Η απομάκρυνση από την αιωνιότητα είναι η κατάσταση της πεπερασμένης απελπισίας και της καταδίκης, η οποία δεικνύεται πέρα από τα όρια της προσωρινότητας και της περατότητας. Η απελπισία βλάπτει την ψυχή περιορίζοντάς τη, χωρίς η ίδια η ύπαρξη να το επιθυμεί, στα όρια του περατού.⁹¹

«Είναι η απελπισία να κερδίσεις όλον τον κόσμο και να τον κερδίσεις με τέτοιο τρόπο που κάποιος υποφέρει τη βλάβη στην ψυχή κάποιου, και ακόμη είναι η βαθιά μου πεποίθηση ότι αυτή είναι η αληθινή λύτρωση του ανθρώπου στην απελπισία.... Έτσι, όταν στην απελπισία μου κερδίσω όλον τον κόσμο, υποφέρω τη βλάβη στην ψυχή μου για το γεγονός ότι περιορίζω τον εαυτό μου ζώντας γι' αυτό. Όταν απελπίζομαι στο ότι έχασα όλον τον κόσμο, υποφέρω τη βλάβη στη ψυχή μου, καθώς την περιορίζω αρκετά στον ίδιο τρόπο, καθώς εδώ ξανά θεωρώ ότι η ψυχή μου τοποθετείται από την περατότητα. Για το ότι ο άντρας από τα εγκλήματά του μπορεί να κερδίσει όλον τον κόσμο και ακόμη υποφέρει τη βλάβη στην ψυχή του, δεν υπάρχει αμφιβολία, αλλά υπάρχει προφανώς ένας πιο αθώος τρόπος μέσω του οποίου αυτό ίσως επέλθει.

Ως εκ τούτου, είπα ότι το νεαρό κορίτσι για το οποίο μιλήσαμε ήταν απλά σε τόση απελπισία για το αν πήρε τον άντρα που αγαπούσε ή όχι. Κάθε πεπερασμένη απελπισία είναι μια επιλογή περατότητας, καθώς διαλέγω

---

⁹⁰Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Παπαγιώργης, Κ., (μετάφ.) Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 104-105.

⁹¹ Tillich, P., (1975), *Systematic Theology*, Vol. 2, USA: University of Chicago Press, pp. 75-76.

*αυτό πραγματικά όπως το χάνω, έτσι όπως το κερδίζω. Εάν θα το πετύχω δε βασίζεται στη δύναμή μου, αλλά στο αν θα το επιλέξω. Η πεπερασμένη απελπισία δεν είναι επομένως μια μη ελεύθερη απελπισία, δεν θέλει πραγματικά να είναι σε απελπισία, θέλει να κατέχει την περατότητα, αλλά το να το θέλει είναι απελπισία».*⁹²

Στην *Ασθένεια προς Θάνατο*, ο φιλόσοφος χαρακτηρίζει την απελπισία του εαυτού με σχετικούς όρους. Ο εαυτός κατανοείται ως μια σχέση που αλληλοσυνδέεται με κάθε άλλο εαυτό του, υπονοώντας ότι ο εαυτός είναι μια ατέλειωτη αντανakλαστική διαδικασία. Το άτομο έχοντας στοιχεία του προσωρινού και του αιώνιου, της ελευθερίας και της αναγκαιότητας, δεν είναι μόνο ένας εαυτός. Ο εαυτός αποτελεί τη συνειδητή σύνθεση, της οποίας έργο είναι να γίνει ο εαυτός της για να απομακρυνθεί από την απελπισία.⁹³

Η συνειδητοποίηση του αιώνιου συνεπάγεται την βαθειά επιθυμία συνειδητοποίησεως του "αιώνιου Εγώ" του ατόμου. Η απελπισία αυτή συνίσταται στη δυσχέρεια του καθορισμού των απείρων διαστάσεων του Εγώ και του Είναι. Ενίοτε, το Εγώ στην εναγώνια προσπάθεια να γίνει ο εαυτός του, καταλήγει σε ένα εκ διαμέτρου αντίθετο αποτέλεσμα. Καθώς απομακρύνεται όλο και περισσότερο από τον εαυτό του, ενισχύει την απελπισία του και υποφέρει από την αδυναμία ευρέσεως της ταυτότητάς του. *«Το Είναι συνίσταται εκ του πεπερασμένου και του αιώνιου. Η σύνθεσις αμφοτέρων αποτελεί συσχετίσιν αμφοτέρων, η οποία συνδέει το ένα*

---

⁹² Kierkegaard, S., (1974), "Equilibrium between the Aesthetical and the Ethical in the Composition of Personality", in: *Either/Or*, Vol. II, United States of America: Princeton University Press, Princeton, New Jersey, pp. 225-226.

⁹³ Dahlstrom, D., "Freedom through Despair: Kierkegaard's Phenomenological Analysis", in: Hanson, J., (ed.), (2010), *Kierkegaard as Phenomenologist: an experiment*, Illinois: Northwestern University Press, pp. 59-60.

*μετά του ετέρου, γεγονός το οποίον κατ' ουσίαν εκφράζει την ελευθερίαν. Το Είναι είναι Ελευθερία».*⁹⁴

Η ύπαρξη κοιτάζει εντός της και συλλαμβάνει την περατότητά της για να συγκρατηθεί. Η περατότητα αποτελεί τον αισθησιασμό, σε αντίθεση με την πνευματική απεραντοσύνη. Ο Κίρκεγκωρ τονίζει πως κάθε γίγνεσθαι κινείται με ελευθερία, και κάθε αιτία καθοδηγείται για να δρα ελεύθερα.⁹⁵

Η απελπισία είναι κάτι που εμείς δημιουργούμε με οδυνηρές επιπτώσεις, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί την αναπόφευκτη κατάσταση του συνεχούς προοδευτικού έργου της ανθρώπινης ελευθερίας. Κάθε στιγμή που κάποιος είναι σε ελευθερία, τη στρέφει πάνω στον εαυτό του ως ένα εμπόδιο που πρέπει να αντιμετωπίσει. Η απελπισία δεν είναι μόνο μια συναισθηματική κατάσταση, είναι μια δραστηριότητα για την οποία είμαστε υπεύθυνοι. Αναπτύσσεται ως η ικανότητα του να επιλέγεις τον βαθμό που μπορείς να ξεπεράσεις την απελπισία. Η ελευθερία ενώ μπορεί να αυξάνει την απελπισία, η ίδια αυξάνεται κατά την υπέρβαση των διακυμάνσεων της απελπισίας.

Η εναγώνιος εσωτερική ζωή του ίδιου του φιλοσόφου υπήρξε μία κάθοδος και μία ανάβαση από την απελπισία. Ο Χριστός υπήρξε η ζωή του, το νόημα της ύπαρξής του και το απόλυτο. Η άνοδος από το αισθητικό στο ηθικό, και τελικώς στο θρησκευτικό στάδιο, εκφράζει μια συνεχή προσπάθεια υπερβάσεως. Κάθε απελπισμένος άνθρωπος προσπαθεί να υπερβεί τη θλίψη του. Αυτό το επιδιώκει μέσω της αναζητήσεως της οδού της υπαρξιακής αυτοτέλειας και μέσα από τη βαθειά συνειδητοποίηση των μεταφυσικών προεκτάσεων του *Είναι*. Η αναζήτηση του απόλυτου, ως ουσιώδους νοήματος της ανθρώπινης πορείας, εκφράζει την εναγώνια

---

⁹⁴Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Παπαγιώργης, Κ. (μετάφ.), Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, p. 169.

⁹⁵Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σ. 209.

προσπάθεια φυγής του φιλοσόφου από τον ζυγό της ψυχικής καθηλώσεως στο πεπερασμένο.

Η απελπισία είναι γενικότερα ένα πάθος, μια υποταγή στην εξωτερική πίεση. Η απελπισία για κάτι το εγκόσμιο είναι η πιο διαδεδομένη μορφή απελπισίας και ως απελπισία της αμεσότητας περιέχει έναν ποιοτικό στοχασμό. Είναι πολύ σπάνια, όπως σπάνιοι είναι και οι άνθρωποι που ζουν πνευματικά και μεριμνούν για την ψυχή τους. Η κατηγορία αυτών των ανθρώπων θεωρούν τον κόσμο που ζούμε ως ένα αδικαιολόγητο χάσιμο χρόνου. Ο απελπισμένος βιώνει τη λαχτάρα της μοναξιάς του ως μια ζωτική ανάγκη. Η ανάγκη αυτή επιμαρτυρεί την παρουσία του πνεύματος και ωθεί την ύπαρξη στην απελπισία. Είναι απόρροια της ερημίας που βιώνει κάθε ύπαρξη και είναι δισυπόστατη, καθώς είναι ανάμεσα σε δύο επιθυμίες.⁹⁶ Την διπλή υπόσταση της επιθυμίας, την περιγράφει ο φιλόσοφος ως εξής:

*«Είτε ήταν μια γυναίκα, την οποία η επιθυμία οδήγησε σε απελπισία, είτε ήταν ένας άντρας που απελπίστηκε σε ανυπακοή, είτε ένας άντρας απελπίστηκε επειδή έκανε τα θέλω του είτε επειδή δεν έκανε τα θέλω του: κάθε ένας σε απελπισία έχει δύο θέλω, ένα που άκαρπα προκαλεί εντελώς να ακολουθήσει και ένα που ακολουθεί εντελώς να αποφύγει».*⁹⁷

Σύμφωνα με τον φιλόσοφο, όταν το άτομο ταλαντεύεται από το ένα είδος απελπισίας στο άλλο, φτάνει σε σημείο καμπής, το οποίο είτε τον οδηγεί πλησίον του Θεού είτε τον απομακρύνει από αυτόν. Η ανθρώπινη ζωή χαρακτηρίζεται από την απελπισία και την έλλειψη ενότητας μεταξύ του Εγώ και του εαυτού. Αυτός ο διαχωρισμός περιγράφεται στη θεολογική οντολογία ως την κατάσταση του έκπτωτου ανθρώπου και την παρακμή της γνήσιας ενότητας των στοιχείων της ανθρώπινης ύπαρξης. Ο προφανής επίλογος είναι ότι ο χαρακτήρας είναι πάντα αμφίβολος, καθώς δεν αντικαθίσταται από τον άνθρωπο που αντί να δίνει τον εαυτό του, τον

---

⁹⁶Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Παπαγιώργης, Κ. (μετάφ.), Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 104- 105.

⁹⁷ Kierkegaard, S., (1847), "Purity of Heart", in: *A Kierkegaard Anthology*, p. 277.

λαμβάνει μέσω της πίστεως. Η αμφιβολία είναι παρόμοια με την απελπισία που αναφέρεται στην ανθρώπινη συνείδηση ως σύνολο.⁹⁸

Η απελπισία είναι ένα πιο έντονο βίωμα από την αμφιβολία. Εκφράζεται διαμέσου όλης της προσωπικότητας του ατόμου, ενώ η αμφιβολία εκφράζεται μόνον δια της σκέψεως. Η ύπαρξη βιώνει την απελπισία μέσα από την αφύπνιση του εαυτού της και την συνειδητοποίηση του Εγώ, το οποίο μετέχει του αιωνίου.

*«Η desperation, απελπισία, έχει με την spes, την ελπίδα, τη σχέση της στέρησης, ενώ η Verzweiflung, η απόγνωση, σχετίζεται με το Zweifel, την αμφιβολία. Όπως το όλο προς το μέρος, η γενίκευσή της σε όλα μεταβάλλει την αμφιβολία σε απόγνωση. Βέβαια, κάποια ταυτότητα διατηρείται και κατά τη μεταβολή. Όπως θα φανεί ότι η απόγνωση, που ολοποιεί την αμφιβολία, καταλήγει κι αυτή σε μια παραίτηση από την ελπίδα, έτσι, αντίστροφα, η desperation παρουσιάζει κι αυτή μια ολοποιητική όψη. Υπονοεί ότι εγκαταλείπουμε πάσα ελπίδα».*⁹⁹

Η απελπισία είναι μια συναισθηματική κατάσταση, η έλλειψη ή η απουσία της ελπίδας, γι' αυτό και συχνά καταλήγει σε κατάθλιψη. Είναι μια κατάσταση του εαυτού που δεν είναι κοινή σε όλους. Συνήθως ταυτίζεται με ένα αντικείμενο αναφορικά με μια χαμένη αγάπη ή με άσχημα νέα. Ο Κίρκεγκωρ θεωρεί ότι το τελικό αντικείμενο της απελπισίας είναι πάντα ο εαυτός, καθώς η απελπισία αντανακλά ένα υπόγειο πρόβλημα του εαυτού. Η απελπισία ξεπερνιέται μόνο με την πίστη στον Θεό, αλλά αυτό δύναται να συμβεί μόνο σε μερικούς ανθρώπους. Στηρίζεται στις επιλογές του εαυτού και ταυτίζεται με την αποτυχία του να είσαι ο εαυτός που ο Θεός δημιούργησε να είσαι.¹⁰⁰

---

⁹⁸ Stewart, J., (2016), *Kierkegaard's Influence on Theology: German Protestant*, Routledge.

⁹⁹ Τοϋνισσεν, Μ., (2002), *Η έννοια της Απόγνωσης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σ. 89.

¹⁰⁰ Tietjen, M. A., (2016), *Kierkegaard: A Christian Missionary to Christians*, USA: InterVarsity Press, p. 97.

Η απελπισία βρίσκεται εντός του ανθρώπου, ο οποίος ως σύνθεση του Θεού μπορεί να απελπίζεται. Όταν ο άνθρωπος βιώνει τη στιγμή της απελπισίας, βιώνει το παρελθόν ως παρόν, διότι η απελπισία που προκύπτει από το πνεύμα στοχεύει στην αιωνιότητα. Κάθε στιγμή που η ύπαρξη βιώνει τον θάνατο, τον βιώνει για πάντα. Ο απελπισμένος δεν μπορεί να πεθάνει γιατί η απελπισία δεν μπορεί να πλήξει το αιώνιο. Ο άνθρωπος που νιώθει απελπισία απελπίζεται για τον εαυτό του και θέλει να απαλλαγεί από το Εγώ του, το οποίο γίνεται ανυπόφορο. Ο απελπισμένος υποχρεούται να είναι το Εγώ που δεν επιθυμεί να είναι και βασανίζεται καθώς δεν μπορεί να απαλλαγεί από τον ίδιο του τον εαυτό. Ως ασθένεια του Εγώ, η απελπισία είναι η ασθένεια προς θάνατο, η οποία προσβάλλει το Είναι που συνίσταται στην αδυναμία του να πεθάνει.¹⁰¹

Κατά τον Κίρκεγκωρ, *«όταν ο κίνδυνος είναι τόσο σπουδαίος που ο θάνατος έχει γίνει η ελπίδα κάποιου, η απελπισία είναι η έλλειψη παρηγοριάς του να μην μπορείς να πεθάνεις. Είναι σε αυτή την τελευταία σκηνή που η απελπισία είναι η αρρώστια προς θάνατο, αυτή η αγωνιώδης αντίφαση, αυτή η αρρώστια στον εαυτό, αιωνίως να πεθάνει, να πεθάνει και ακόμη να μη πεθάνει, να πεθάνει το θάνατο. Γιατί το να πεθαίνεις σημαίνει ότι όλα τελείωσαν, αλλά το να πεθαίνεις το θάνατο σημαίνει να ζεις για να βιώσεις το θάνατο, και αν για μια απλή στιγμή αυτή η εμπειρία είναι πιθανή, είναι ισάξιο το να τη βιώνεις για πάντα»*.¹⁰²

Ο Κίρκεγκωρ καταδεικνύει την απελπισία ως ανεστραμμένη μορφή της πληρότητας του νοήματος της ύπαρξης. Η πληρότητα αποτελεί την Ανάσταση και την Αναγέννηση. Η ύπαρξη εμφανίζεται ως ένας άλλος Λάζαρος που πεθαίνει για να εμφανιστεί μέσω του Χριστού η νίκη του θανάτου, ως ενσάρκωση της Αναστάσιμης Παρουσίας. Η απελπισία καταλήγει να είναι ο θάνατος που δεν μπορεί να θανατώσει τον θάνατο, η

---

¹⁰¹Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Παπαγιώργης, Κ. (μετάφ.), Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 19-35.

¹⁰² Kierkegaard, S., (1849), "The Sickness unto Death", in: *A Kierkegaard Anthology*, p. 342.

συνείδηση δηλαδή της μη Ανάστασης.¹⁰³ Αν και είναι η μεγαλύτερη θνητή αμαρτία, το άτομο έχει την ελευθερία να στρέφεται είτε προς την κατεύθυνση είτε μακριά από τον Θεό.¹⁰⁴

Για να νικηθεί η απελπισία πρέπει να απομακρυνθείς από τα εγκόσμια μέσω της πίστης. Ο φιλόσοφος αναζητούσε το παράδοξο που θα τον βοηθούσε στο εγχείρημά του. Το παράδοξο δεν συλλαμβάνεται με τα μέτρα της ανθρώπινης λογικής και εκτείνεται εντός των πλαισίων της ψυχικής πλαστικότητας και της ελευθερίας. Την υποταγή του παράδοξου στο θέλημα του Θεού αναφέρει ο φιλόσοφος στο *Ημερολόγιο* του (XI A 250):

«Δεν είμαι απόστολος, ο οποίος φέρει κάποιο μήνυμα από τον Θεό προς τους ανθρώπους μετά κύρους. Ουχί. Υπηρετώ τον Θεό, χωρίς να φέρω ουδέν ίχνος αυθεντίας. Το καθήκον μου είναι να ετοιμάζω χώρο εις τας καρδίας των ανθρώπων διά τον Κύριον. Ως εκ τούτου είναι εύκολο να καταστεί αντιληπτό ότι πρέπει να μένω μόνος και να φέρω μεθ' εαυτού την αδυναμία και την ευπάθειά μου... Το καθήκον μου είναι να ετοιμάζω τον χώρο διά τον Κύριο. Είμαι ως ένας χωροθέτης, εάν θα θέλατε. Αλλά εις τον σύγχρονο κόσμο ο χωροθέτης έχει ισχύ και επιβάλλει την ισχύ του... Το καθήκον μου είναι να ετοιμάζω τον χώρο, χωρίς να δίδω εντολές δι' αυτό, αλλά υποφέρων και θυσιαζόμενος».

Η απελπισία σχετίζεται με τη συνειδητοποίηση της ενοχής και της αμαρτίας ενώπιον του Θεού. Το άτομο είναι ένα σύνθετο ον που αποτελείται από ψυχοσωματικές και πνευματικές διαστάσεις και είναι εντελώς διαφορετικό από τον Θεό. Η αμαρτία σχετίζεται με την ικανοποίηση, τη χαρά της προσωρινής στιγμής, και την άρνηση της προσδοκίας για ένα υψηλότερο τέλος του αιώνιου. Εξαιτίας της πνευματικής τους διάστασης, οι προσωρινές χαρές δεν μπορούν να ικανοποιήσουν τις βαθιές επιθυμίες της καρδιάς. Αυτή η κατάσταση οδηγεί σε απελπισία που είτε κάποιος κρύβει

---

¹⁰³Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 33-34.

¹⁰⁴ Smith, G. M., (2005), *History of European Ideals*, UK: Elsevier, pp. 41-43.

και εσωτερικοποιεί μην ελπίζοντας για το αιώνιο, είτε χρησιμοποιεί ως όχημα που τον απομακρύνει από τον δεσμό με την προσωρινή τάξη.¹⁰⁵

Όλοι ζουν με ένα βαθμό απελπισίας, επιδιώκοντας να ανακαλύψουν μια αγωνία για κάποιο ενδεχόμενο του βίου τους ή για τον ίδιο τον εαυτό τους. Η αντίληψη της απελπισίας προϋποθέτει ότι ο καθένας γνωρίζει αν είναι απελπισμένος ή όχι. Όποιος αυτοαποκαλείται απελπισμένος θεωρείται εκ των πραγμάτων απελπισμένος. Όποιος δεν λογαριάζεται απελπισμένος, είναι και πάλι απελπισμένος, αφού όλα εξαρτώνται από τον βαθμό της συνειδητοποίησης της απελπισίας τους.¹⁰⁶

Καθώς η ύπαρξη συνειδητοποιεί ότι η απελπισία έχει και θετικές επιπτώσεις, η πιθανότητα να νιώσει απελπισία γίνεται ένα πλεονέκτημα. Ωστόσο, μπορεί να εξελιχθεί σε επικίνδυνη ασθένεια αν δε θελήσει να απαλλαχτεί από αυτή. Κάθε άτομο που γνωρίζει ότι βρίσκεται σε απελπισία, επιθυμεί να απαλλαχθεί από αυτή, ακόμη και απαλασσόμενος από τον ίδιο του τον εαυτό. Όσοι δεν έχουν επίγνωση της απελπισίας τους βρίσκονται όλο και πιο μακριά από τη σωτηρία τους, καθώς δεν έχουν επίγνωση του εαυτού τους ως πνεύμα. Όσοι αντίθετα έχουν επίγνωση της απελπισίας τους και παρ' όλα αυτά παραμένουν σε αυτή, απομακρύνονται από την πίστη.

Ο άνθρωπος γνωρίζει τον εαυτό του ως πνεύμα ενώπιον του Θεού, μέσα από την αίσθηση της απόγνωσης και τη συνειδητοποίηση της απελπισίας του. Αυτός που απελπίζεται και αγνοεί την απελπισία του είναι ένα βήμα πιο μακριά από την αλήθεια της απελευθέρωσης. Όσοι αγωνίζονται για τον Χριστιανισμό πρέπει να βιώνουν την απελπισία για να κερδίσουν τον εαυτό τους και να χτίσουν μια δυνατή σχέση με τον Θεό. Όσο

---

¹⁰⁵ Boa, K., (2004), *Augustine to Freud*, USA: B & H Publishing Group, p. 75.

¹⁰⁶Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Παπαγιώργης, Κ., (μετάφ.) Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σ. 38

πιο πολύ κάποιος συνειδητοποιεί την απελπισία του, τόσο πιο πολύ αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και τον Θεό.¹⁰⁷

Η απελπισία είναι μια αρνητικότητα, εφόσον ο απελπισμένος γνωρίζει την απελπισία του και παραμένει σε αυτή. Όταν είναι ολοκληρωτικά απομακρυσμένος από τη σωτηρία, η απελπισία που βιώνει γίνεται πιο έντονη. Αν ωστόσο αγνοεί την απελπισία του, τότε τη μετατρέπει σε μη απελπισία, η οποία είναι η πιο επικίνδυνη μορφή της απελπισίας. Η πνευματική απελπισία βιώνεται όταν ο ίδιος έχει πλήρη άγνοια για αυτή, ταυτίζοντάς την με μια αρνητικότητα και μετατρέποντάς τη σε μια μορφή πνευματικής αναισθησίας.¹⁰⁸

*«Με κάθε αύξηση στο βαθμό της συνείδησης, και σε αναλογία με εκείνη την αύξηση, η ένταση της απελπισίας αυξάνεται: όσο πιο πολύ συνείδηση, τόσο πιο έντονη η απελπισία. Αυτό μπορεί να ιδωθεί παντού, πιο ξεκάθαρα στο μέγιστο και στο ελάχιστο της απελπισίας. Η απελπισία του σατανά είναι η πιο έντονη απελπισία, επειδή ο σατανάς είναι απόλυτο πνεύμα, και επομένως απόλυτη συνείδηση και διαφάνεια, στον διάβολο δεν υπάρχει αφάνεια που θα λειτουργούσε ως μια ελαφρυντική δικαιολογία, η απελπισία του είναι επομένως απόλυτη περιφρόνηση. Αυτό είναι το μέγιστο της απελπισίας. Το ελάχιστο της απελπισίας είναι μια κατάσταση η οποία (όπως ένας ανθρωπίνως ίσως δελεάζονταν να το εκφράσει) επηρεασμένη από τη λογική ενός είδους αθωότητας, δεν γνωρίζει ακόμη και ότι υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως η απελπισία».*¹⁰⁹

Η συνείδηση του ανθρώπου για την απελπισία του σχετίζεται με την ευχαρίστηση να αποδέχεται πολλά πράγματα. Αυτά που ο ίδιος αποδέχεται έχουν θεμελιακή σημασία, καθώς σχετίζονται με κάθε πίστη για την οποία δεν αμφιβάλλουμε. Αποτελούν το υπόστρωμα πάνω στο οποίο στηρίζεται ο

---

¹⁰⁷ Walsh, S., (2005), *Living Christianity- Kierkegaard's Dialectic of Christian Existence*, USA: Pennsylvania State University Press, p. 29.

¹⁰⁸Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Παπαγιώργης, Κ. (μετάφ.), Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 77-80.

¹⁰⁹ Kierkegaard, S., (1849), *"The Sickness unto Death"*, in: *A Kierkegaard Anthology*, p. 345.

εννοιολογικός και ο γνωστικός μας κόσμος. Όταν η μαγεία των ψευδαισθήσεων του αισθητού κόσμου σταματήσει και η πραγματικότητα κλονιστεί, η απελπισία εμφανίζεται ως το βάθος μιας ψυχολογικής κατάστασης. Γνωρίζοντας, ερευνώντας και ερμηνεύοντας τον κόσμο, ο άνθρωπος βρίσκεται στο επίπεδο της εμπλοκής του στη *δραστηριότητα* της απελπισίας του.¹¹⁰

Στην *Ασθένεια προς Θάνατο*, στο κεφάλαιο *Η καθολικότητα αυτής της Ασθένειας (Απελπισίας)*, ο Κίρκεγκωρ ασχολείται άμεσα με την απελπισία. Συνήθως η απελπισία είναι μια προσωπική εμπειρία που σχετίζεται με τη ζωή κάποιου, ή αποτελεί ένα σύμπτωμα νεότητας. Ο Κίρκεγκωρ ωστόσο θεωρεί ότι η συνήθης προβολή της απελπισίας είναι επιφανειακή, γι' αυτό πρέπει να διακρίνουμε την εμπειρία της απελπισίας από την αληθινή αντίληψη της απελπισίας.

Το δεδομένο της Κίρκεγκωριανής εξήγησης είναι ότι το άτομο αποξενώνεται από τον κόσμο και από τον ίδιο του τον εαυτό. Με τον τρόπο αυτό δείχνει τη διπλή δομή της ύπαρξης του εαυτού ως Υποκείμενο και ως Αντικείμενο ή τον εαυτό που αντιμετωπίζει την ύπαρξη. Η ανάλυση της απόγνωσης στην *Ασθένεια προς Θάνατο*, όπου ο Κίρκεγκωρ δείχνει την οντολογική δομή του εαυτού του, σημειώνει την κορύφωση αυτής της διαδικασίας αυτοεξήγησης.¹¹¹

*«Αυτή είναι η δική μου κατάσταση: ένας κενός χώρος εκτείνεται πάντοτε μπροστά μου· πλην όμως, είναι μια ροπή, που τοποθετείται πίσω μου, εκείνη η οποία με σπρώχνει προς τα μπρος. Αυτή η ζωή είναι άνω-κάτω, είναι τρομαχτική, είναι ανυπόφορη».*¹¹²

---

¹¹⁰ Wittgenstein, L., (1989), *Περί της Βεβαιότητας*, Αθηναϊκή Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη: Αθήνα, σσ. 15-16.

¹¹¹ Sagi, A., (2000), *Kierkegard, Religion and Existence: The Voyage of the Self*, Amsterdam: Rodopi, p. 33.

¹¹² Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Διαψάλματα*, Νικολούδης, Η. Π., (μετάφρ.), Αθήνα: Εκδόσεις ΡΟΕΣ, σ. 33

Ο μόνος τρόπος να δραπετεύσει κάποιος από την απελπισία του είναι η πλήρης αδιαφορία, το οποίο όμως δεν σχετίζεται με αυτό που ο Κίρκεγκωρ προσδοκά όταν αναφέρει πως η απελπισία εκριζώνεται. Αν κατανοούσαμε τι σημαίνει να μη θες να είσαι ο εαυτός σου, θα είχαμε κάποια ιδέα του ατόμου που είμαστε και δε θέλουμε πλέον να είμαστε. Θα υποθέταμε ότι ο τρόπος να αποφύγουμε την απελπισία είναι να θέλουμε να είμαστε ο εαυτός αυτός πρόθυμα, ειδάλλως δεν θα ήμασταν ποτέ ο αληθινός μας εαυτός. Σε αυτή την περίπτωση βλέπουμε πως ίσως είμαστε σε απελπισία ακόμη και αν δε θέλουμε να είμαστε ο εαυτός μας. Χρειάζεται επομένως κάποια ιδέα ενός αληθινού εαυτού για να έρθει σε αντιπαράθεση με έναν εαυτό που πρόθυμα αναλαμβάνουμε.

Μπορούμε να σκεφτούμε περιπτώσεις που συνειδητοποιώντας ότι δεν είμαστε ικανοποιημένοι με τον εαυτό μας, βελτιωνόμαστε μέσα από τη βελτίωση του εαυτού μας και όχι μιμούμενοι κάποιον άλλο. Μπορούμε όμως και να αρνηθούμε οποιονδήποτε τρόπο να γίνουμε κάποιος άλλος ή μια αναβαθμισμένη εκδοχή αυτού που ήδη είμαστε. Το να θες να είσαι κάποιος άλλος είναι η βασική μορφή της απελπισίας, επειδή η περιφρόνηση και η έλλειψη της ικανοποίησης που νιώθεις όταν είσαι ο εαυτός σου, ενδεχομένως να οδηγήσουν σε λιγότερο συνειδητές μορφές απελπισίας.¹¹³

Η συνειδητή απελπισία απαιτεί μια σαφή αντίληψη του εαυτού μας. Ο άνθρωπος μπορεί να συνειδητοποιεί ως κάποιο βαθμό ότι είναι απελπισμένος. Όταν θεωρεί ότι αυτό οφείλεται σε κάποια εξωτερική αιτία που όταν μεταβληθεί θα απομακρύνει την απελπισία, τότε καταφεύγει σε διάφορες μορφές διασκέδασης και εκτόνωσης, χωρίς να έχει επίγνωση της συμπεριφοράς του. Εξάλλου, ο ίδιος ο φιλόσοφος βίωσε τη συνειδητή απελπισία περιγράφοντας τον εαυτό του ως θεατή της ζωής, ως κάποιον που

---

¹¹³ Hannay, A., (2002), "Basic Despair in the Sickness unto Death", in: *Soren Kierkegaard Critical Assessments of Leading Philosophers*, Conway, D. & Gover, K. F., (eds.), London and New York: Routledge, pp. 148-151.

μαθαίνει για τις απόψεις και τις θεωρίες των άλλων, αλλά δε συνεισφέρει ο ίδιος στη γνώση.¹¹⁴

*«Κάθε ανθρώπινη ύπαρξη που δεν έχει συνείδηση του εαυτού της ως πνεύμα, ή συνείδηση του εαυτού της προ του Θεού ως πνεύμα, κάθε ανθρώπινη ύπαρξη η οποία δεν βασίζεται επομένως με διαφάνεια στον Θεό, αλλά δυσνόητα στηρίζεται ή τερματίζεται σε κάποια αφηρημένη καθολικότητα (πολιτεία, έθνος, κ.ά.), ή η οποία σε αφάνεια για τον εαυτό της, παίρνει τις ιδιότητές της απλώς ως ενεργές δυνάμεις, χωρίς σε βαθύτερη αίσθηση να έχει συνείδηση από πού τα έχει, η οποία θεωρεί τον εαυτό της ως ένα ανεξήγητο κάτι, το οποίο πρέπει να κατανοηθεί per se- κάθε τέτοια ύπαρξη οτιδήποτε και να πετύχει, αν και ίσως είναι η πιο συναρπαστική εκμετάλλευση, οτιδήποτε αυτή εξηγεί, αν και ήταν το σύνολο της ύπαρξης, όσο έντονα απολαμβάνει τη ζωή αισθητικά- κάθε τέτοια ύπαρξη είναι παρ' όλα αυτά **απελπισία**».*¹¹⁵

Ο Κίρκεγκωρ αναφέρεται στην απελπισία και στην έλλειψη της ελπίδας της ανθρώπινης ύπαρξης στο έργο του *Διαψάσματα*. *«Η ζωή μου είναι ακόμη η ύπαρξη ενός ποιητή. Τι θα μπορούσε να είναι πιο δυστυχημένο; Είμαι προορισμένος, το πεπρωμένο γελάει εις βάρος μου όταν ξαφνικά μου δείχνει πως όλα όσα κάνω να αντισταθώ γίνονται μια στιγμή σε τέτοια ύπαρξη. Μπορώ να περιγράψω την ελπίδα τόσο ζωντανά που κάθε άτομο που ελπίζει θα γνωρίζει την περιγραφή, και ακόμη αυτό είναι μια εξαπάτηση, γιατί ενώ βλέπω την ελπίδα, σκέφτομαι τη μνήμη».*¹¹⁶

Ο Κίρκεγκωρ απαρνήθηκε τη δεσποτική ευσέβεια και την αισθητική που κρύβει η απελπισία. Εστίαζε μόνο στην αυθεντικότητα της προσωπικής του ύπαρξης, την οποία αντιμετώπισε μέσα από τη βίωση της έννοιας της απελπισίας. Ο φιλοσοφικός στοχασμός του οδηγείται στα πρόθυρα του

---

¹¹⁴Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Παπαγιώργης, Κ., (μετάφ.) Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 86-88.

¹¹⁵ Kierkegaard, S., (1849), "The Sickness unto Death", in: *A Kierkegaard Anthology*, p. 348.

¹¹⁶ Kierkegaard, S., (1959), "Diapsalmata", in: *Either/ Or*, Vol. 1, Swenson D. and Swenson L.M. (transl.), p. 35.

μηδενισμού, αποτελώντας δείγμα της εσωτερικότητάς του. Ωστόσο, οι αναγνώστες μπορούν να συγκρατήσουν τη διεργασία της αυτοδημιουργίας του ανθρώπου. Μπορούν να συνειδητοποιήσουν την αξία του να είναι κάποιος άνθρωπος, αντάξιος της ανθρώπινης προσωπικής του αξίας και ικανός να ξεφύγει από τον εικονικό κόσμο και την απελπισία εντός του.¹¹⁷

Η απελπισία της πιθανότητας μπορεί να παρατηρηθεί στις ζωές των ονειροπόλων, οι οποίοι πιστεύουν ότι μπορούν να κάνουν ό,τι επιθυμούν. Κάνουν σχέδια τα οποία σπάνια πετυχαίνουν, καθώς στερούνται την επίγνωση του τρόπου που τα πράγματα λειτουργούν, σε έναν κόσμο γεμάτο από εμπόδια και περιορισμούς που είναι ανεξάρτητοι των επιλογών τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι εθισμένοι, οι οποίοι αγωνίζονται ενάστια στο αντικείμενο του εθισμού τους και στις καταστρεπτικές συνέπειες που έχει ο εθισμός στο μυαλό και στο σώμα τους.

Η πάλη τους περιέχει μια έλλειψη ελπίδας ότι τα πράγματα ποτέ δε θα αλλάξουν, κάτι που ενισχύει τον εθισμό τους. Τα άτομα αυτά μπορούν να επινοήσουν τη νοητική εικόνα ενός μέλλοντος χωρίς εθισμό, πιστεύοντας ότι αυτή είναι μια αλήθεια και όχι μια πιθανότητα. Το άτομο που νιώθει αυτού του είδους την απελπισία δεν αναπαύεται κοντά στον Θεό, στον οποίο όλα είναι πιθανά, αλλά νιώθει θύμα της μοίρας, των περιστάσεων, των γονιδίων ή των παρελθοντικών του αποφάσεων.

Στην υπαρξιακή φιλοσοφία, ο Σαρτρ αναφέρθηκε στην αίσθηση της απελπισίας σε έναν κόσμο που στρέφουμε τις ελπίδες μας στα υλικά αντικείμενα και στην ψυχαγωγία. Τα αντικείμενα από τη στιγμή που αρνούνται να παραμείνουν αντικείμενα για τη δική μας χρήση, δημιουργούν το αίσθημα της ματαιότητας. Τη στιγμή που η ύπαρξη συνειδητοποιεί ότι δεν είναι τίποτα και μπορεί απλά να επιλέξει κάποια υλικά αντικείμενα, συνδέεται με το αίσθημα του παραλόγου, γιατί η

---

¹¹⁷ “Σχόλια Η. Π. Νικολούδη”, στο: Kierkegaard, S., (1999), *Διαψάσματα*, (μτφ.) Η. Π. Νικολούδης, Εκδόσεις ΡΟΕΣ, σσ. 14-17.

εκτίμηση συνδέεται με το αβέβαιο. Όταν δεν δικαιώνονται τα σχέδιά μας, νιώθουμε ότι πλεονάζουμε και τότε η ανθρώπινη ζωή γίνεται παράλογη.¹¹⁸

Η απελπισία παρουσιάζεται ως μια κατάσταση που υποφέρει από την έλλειψη κάποιου πράγματος ή της πιθανότητας να το αποκτήσεις. Είναι μια αρρώστια του εαυτού, χωρίς να γίνεται ο παθητικός αποδέκτης της. Δεν αποτελεί μια ατυχία της ύπαρξης, αλλά μια ενεργητική τυπικότητα στον τρόπο που διάγουμε τη ζωή μας. Κάθε άνθρωπος είναι υπεύθυνος κάθε φορά που υποκύπτει στην απελπισία, αλλά και για τη συνεχή της παρουσία στη ζωή του.

Η απελπισία γίνεται πιο έντονη όταν το *Είναι* ασχολείται με ανούσιες ενασχολήσεις, σαν τη βιομηχανία του θεάματος. Τον κόσμο του θεάματος ο Κίρκεγκωρ τον περιγράφει χαρακτηριστικά ως τον κόσμο ο οποίος βιώνει ολοκληρωτικά και σε μέγιστο βαθμό την απελπισία. Στον κόσμο του θεάματος, το *Είναι* χειραγωγείται από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και χάνει μέρος της ελευθερίας του, οδηγούμενο όλο και πιο κοντά στην απελπισία και στην απόγνωση. Η απελπισία είναι ο ίλιγγος της ελευθερίας που αντανakλάται στον ίδιο της τον εαυτό και όταν ξαναστυλωθεί βλέπει πως είναι ένοχη. Μεταξύ της αγωνίας και της ελευθερίας επιτυγχάνονται το άλμα και η αμαρτία ως πτώση.¹¹⁹

Η ανθρωπότητα αναδύεται στην απελπισία μετά από την Πτώση. Το να γίνεσαι ένας οποιοσδήποτε εαυτός συμπίπτει με το να είσαι σε απελπισία, γιατί περιέχει την έλλειψη ή τον αποκλεισμό του αιώνιου. Ωστόσο, όσο πιο κοντά βρίσκεται στο γήινο, τόσο πιο πολύ η ύπαρξη απελπίζεται και έρχεται αντιμέτωπη με την αγωνία για το αν θα μπορέσει να την ξεπεράσει και να πλησιάσει την αιωνιότητα μέσα από την πίστη.¹²⁰

---

¹¹⁸ Hinchliffe, A., (1972), *Το παράλογο*, (μετάφρ.), Μοσχονά, Ε., Αθήνα: Ερμής, σ. 49.

¹¹⁹ Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της Αγωνίας*, (μτφρ.), Γ. Τζαβάρα, Αθήνα: εκδ. Δωδώνη, σσ. 75-76.

¹²⁰ Bernier, M., (2015), *The Task of Hope in Kierkegaard*, U.S.A: Oxford University Press, pp. 35-36.

*«Αλλά υπάρχει καμία σημαντική διαφορά ανάμεσα στις δύο εκφράσεις που εδώ χρησιμοποιούνται ως ιδανικές: να απελπίζεσαι πάνω στο γήινο (το καθοριστικό του όλου), και να απελπίζεσαι πάνω σε κάτι γήινο (το συγκεκριμένο); Πράγματι υπάρχει. Όταν με άπειρο πάθος ο εαυτός με μέσα φαντασίας απελπίζεται σε κάτι γήινο, αυτό το άπειρο πάθος μεταμορφώνει αυτό το συγκεκριμένο, αυτό το κάτι, στο γήινο *in toto*, δηλαδή, το καθοριστικό του όλου ενυπάρχει και ανήκει σε αυτόν που απελπίζεται».*¹²¹

Οποιοσδήποτε με κάποια αντίληψη ενός ιδανικού εαυτού, ακόμη και μέσα στην καθημερινότητα μπορεί παρωντικά να σκέφτεται ότι θα ήθελε να είναι ο εαυτός που προηγουμένως απέφυγε. Κι αν θα μπορούσε να είναι ο ιδανικός εαυτός, θα δραπέτευε από την απελπισία, γενόμενος ένας καλύτερος εαυτός ή προσαρμοζόμενος σε κάποιο καθημερινό προσδιορισμό του εαυτού που δε θέλει άμεσα να είναι. Είναι πιθανό να είναι σε απελπισία, επειδή κανένας εαυτός που γίνεται δεν του αρέσει και δεν είναι ποτέ ικανοποιημένος με τον αληθινό του εαυτό. Γιατί το να σκέφτεσαι ότι ο θάνατος είναι το τέλος ή το τέλος είναι ο θάνατος, είναι συνώνυμο του να βρίσκεσαι σε απελπισία. Το να αγκαλιάζεις τον θάνατο ως το τέλος, είναι το Κιρκεγκωριανό παράδειγμα του κατάλληλα απελπισμένου και μάταιου εαυτού.¹²²

1.2 Η ματαιότητα του αισθητικού σταδίου

Ο ωραιολάτρης του αισθητικού σταδίου δημιουργεί ένα φανταστικό κόσμο ονείρων, ζει μόνο για το άμεσο παρόν και βρίσκει τον εαυτό του να απορρίπτεται από τη ζωή της ηθικής πραγματικότητας. Είναι μια πορεία αδιεξόδου και ματαιότητας που στερεί τη ζωή από κάθε νόημα, αφού αυτός που ζει στο αισθητικό στάδιο είναι απελπισμένος. Πιστεύει μάταια ότι η αναζήτηση περισσότερων επιθυμιών θα τον βοηθήσει να δραπετεύσει από

---

¹²¹Kierkegaard, S., (1849), "The Sickness unto Death", in: *A Kierkegaard Anthology*, p. 359.

¹²² Hannay, A., (2002), "Basic Despair in the Sickness unto Death", in: *Soren Kierkegaard Critical Assessments of Leading Philosophers*, Conway, D. & Gover, K. F., (eds.), London and New York: Routledge, pp. 142- 144.

την απελπισία και τη μονοτονία που βιώνει στην καθημερινότητά του. Ωστόσο, η υπεκφυγή της ηθικής και της θρησκευτικής πραγματικότητας δε φαίνεται να εκπληρώνει κανένα σκοπό στη ζωή του.¹²³

Στο φιλοσοφικό έργο *Είτε- Είτε*, μέσα από την προσπάθειά του να απομακρύνει την ανία, ο αισθητικός άνθρωπος επιδιώκει να βρει τη διασκέδαση σε πολλές μορφές της ζωής. Η διασκέδαση λειτουργεί ως αντίβαρο στην ανία, ενώ το ενδιαφέρον ταυτίζεται έμφυτα με το καινοτόμο. Ο αισθητικός άνθρωπος υποστηρίζει ότι ένας βαθμός ελέγχου και περιορισμού απαιτείται για να μπορέσει να διατηρήσει την καινοτομία στη ζωή του. Οδηγούμενος στην αυθαιρεσία της ίδιας του της ζωής, ο αισθητικός άνθρωπος επιδιώκει να ζήσει την ηδονή και να απολαμβάνει τη ζωή του.¹²⁴

«Κάθε άνθρωπος, όσο χαμηλά και να είναι τα ταλέντα του, όσο κατώτερη και να είναι η θέση του στη ζωή, εκ φύσεως νιώθει την ανάγκη να σχηματίσει μια άποψη για τη ζωή, μια αντίληψη για τη σημασία της ζωής και για το σκοπό της. Ο άνθρωπος που ζει αισθητικά κάνει αυτό επίσης, και η παγκόσμια έκφραση που έχει ακουστεί από ηλικία σε ηλικία και σε όλα τα στάδια είναι αυτή: καθένας πρέπει να απολαμβάνει τη ζωή.

*Φυσικά, υπάρχει μεγάλη ποικιλία που να ανταποκρίνεται στις διαφορετικές αντιλήψεις της απόλαυσης, αλλά σε αυτή την έκφραση, ότι ο καθένας πρέπει να απολαμβάνει τη ζωή, όλοι συμφωνούν. Αλλά, αυτός που λέει πως θέλει να απολαμβάνει τη ζωή πάντα τοποθετεί μια κατάσταση η οποία είτε βρίσκεται έξω από το άτομο ή είναι μέσα στο άτομο, με τέτοιον τρόπο που δεν τοποθετείται από το ίδιο το άτομο».*¹²⁵

---

¹²³Hubben, W., (1997), *Dostoevsky, Kierkegaard, Nietzsche, Kafka*, United States of America: Macmillan Publishing Company, pp. 31-32.

¹²⁴ Stokes, P., (2010), *Kierkegaard's Mirrors, Interest, Self and Moral Vision*, UK: Macmillan, pp. 22-23.

¹²⁵ Kierkegaard, S., (1974), "Equilibrium between the Aesthetical and the Ethical in the Composition of Personality", in: *Either/ Or*, Vol. II, United States of America: Princeton University Press, p. 184.

Ενώ στον πρώτο τόμο του *Είτε –Είτε* ο φιλόσοφος πραγματεύεται την πρόσκαιρη επιθυμία και αγάπη, στον δεύτερο τόμο παρουσιάζει την ηθική υπεροχή του γάμου και της αληθινής αγάπης.

«Ο ήρωας μου ευχαριστεί τη γυναίκα του ιδιαίτερα για το γεγονός ότι ο χρόνος έχει αποκτήσει γι' αυτόν τόσο όμορφη σημασία και αυτό που αποδίδει σε συγκεκριμένο βαθμό στο γάμο και στο ότι αυτός και εγώ, εμείς οι δύο παντρεμένοι άντρες είμαστε σε τέλεια συμφωνία. Σε περίπτωση που έχουμε εκείνη τη νύμφη από το δάσος και δεν είχαμε παντρευτεί, αυτός τότε θα ήταν φοβισμένος ότι η αγάπη τους θα εξάπτεται σε ιδιαίτερες στιγμές μοναδικής ομορφιάς που θα τους άφηνε ταχεία διαστήματα. Θα ευχόντουσαν ίσως και να δουν ο ένας τον άλλο μόνο όταν η όψη ήταν σημαντική. Αν αρκετές φορές απογοητευόντουσαν σε αυτή την προσδοκία, αυτός τότε θα ήταν φοβισμένος ότι ολόκληρη η σχέση είχε σταδιακά επιφυλάξει τον εαυτό της στο τίποτα.

*Από την άλλη, ο ταπεινός γάμος που έκανε καθήκον να βλέπονται καθημερινά στα πιο πλούσια και στα πιο φτωχά, είχαν εξαπλώσει πάνω σε όλη τη σχέση μια ισότητα και ομαλότητα που το έκανε τόσο νόστιμο σε αυτόν. Ο πεζός γάμος είχε στην πιο ταπεινή αγνώριστη πλευρά κρύψει έναν ποιητή που δεν είχε δοξάσει τη ζωή σε ιδιαίτερες περιστάσεις, αλλά ήταν πάντα στο χέρι και με τη μουσική γοητευμένος ακόμη και τις πιο φτωχές ώρες».*¹²⁶

Ο πρώτος τόμος, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως αισθητικός,¹²⁷ είναι γραμμένος από έναν άγνωστο νεαρό. Στον τόμο αυτό, ο ωραιολάτρης αναζητεί την ηδονή, μην έχοντας σαφή στόχο εντός του βίου του και καταδικασμένος να βιώνει την απελπισία και τη ματαιότητα. Ο συγγραφέας

---

¹²⁶ Kierkegaard, S., (1974), "Equilibrium between the Aesthetical and the Ethical in the Composition of Personality", in: *Either/ Or*, Vol. II, United States of America: Princeton University Press, p. 311.

¹²⁷ Βαλ, Ζ., (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σ. 252.

του πρώτου τόμου μέσω των ψευδωνύμων¹²⁸ που χρησιμοποιεί, παρακινεί τη στοχαζόμενη ύπαρξη να αναζητήσει το Εγώ της, σε μια αγωνιώδης απόπειρα να δραπετεύσει από την απελπισία στην οποία είχε οδηγηθεί.¹²⁹

Ο Κίρκεγκωρ όχι μόνο αποστασιοποιείται από κάθε συγγραφέα των έργων του, αλλά ζητά από τους αναγνώστες να μην τον ταυτίσουν με τα ψευδώνυμά του. Αυτά τα ψευδώνυμα είναι επινοημένες προσωπικότητες, διατηρούμενες ποιητικά, έτσι ώστε όσα λένε να έχουν μια συνεχή ανταπόκριση στον χαρακτήρα της ποιητικής τους ατομικότητας.

*«Πρέπει να προσεχτεί ότι αν κάποιος θελήσει να παραθέσει κάτι από όσα έγραψαν οι ψευδώνυμοι συγγραφείς μου, δεν πρέπει να εκλάβει το παράθεμα ως δικά μου λόγια».*¹³⁰

Ο Κίρκεγκωρ θεωρεί ότι οι εκάστοτε διατυπωμένοι στοχασμοί και οι εκάστοτε ήρωες των έργων του είναι ένας καθρέφτης για να αποκαλυφθεί ο χαρακτήρας της αντίστοιχης προσωπικότητας σε κάθε στάδιο του βίου του. Στο αισθητικό στάδιο δεν υπάρχουν περιορισμοί στην επιθυμία, γεγονός που οδηγεί στον κορεσμό και κατά συνέπεια στη βίωση της ανίας.¹³¹

---

¹²⁸Τα κυριότερα ψευδώνυμα που χρησιμοποιεί ο Κίρκεγκωρ είναι 1) ο **Johannes Climacus**(= Ιωάννης της Κλίμακος, υποτιθέμενος συγγραφέας των Κίρκεγκωριανών βιβλίων: *Φιλοσοφικά ψιχία ή Κνήσματα και περιτιμήματα* (1844) και *Τελειωτικό μη-επιστημονικό Υστερόγραφο στα Φιλοσοφικά ψιχία* (1846), 2) ο **Vigilius Haufniensis**(= ο επαγρυπνών Κοπεγχάγειος), υποτιθέμενος συγγραφέας του βιβλίου *Η έννοια της αγωνίας* (1844), 3) Ο **Constantin Constantius**, υποτιθέμενος συγγραφέας του βιβλίου *Η επανάληψη* (1843). Το όνομα του Κωνσταντίου προέρχεται από τη λατινική λέξη *constantia*, η οποία ταυτίζεται με την αταραξία και την εμμονή, ως στοιχεία της επανάληψης, 4) ο **Johannes de Silentio** (= Ιωάννης της Σιωπής, υποτιθέμενος συγγραφέας του βιβλίου *Φόβος και Τρόμος* (1843), και 5) ο **Anti- Climacus** (= Αντι-Κλίμακος), υποτιθέμενος συγγραφέας των βιβλίων *Η ασθένεια προς θάνατον* (1849) και *Εξάσκηση στον χριστιανισμό* (1850). (Βλ. Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013, σ. 15).

¹²⁹Carlisle, C., (2006), *Kierkegaard: A Guide for the Perplexed*, London: Continuum International Publishing Group, p. 11, pp. 30-31.

¹³⁰ Ημερολόγιο von Haecker 577 και 366.

¹³¹Green, R., (1992), *Kierkegaard and Kant: The Hidden Debt*, Albany: State University of New York Press, pp. 27-28.

Το άτομο που κατοικεί εντός του αισθητικού σταδίου ζει για την παρούσα στιγμή και μόνο.¹³² Ο Κίρκεγκωρ όσο έκλινε προς την κατεύθυνση της εξατομίκευσης και τη βίωση των προσωπικών του ηδονών, τόσο απέκοιπε τον εαυτό του από κάθε αισθητική δυνατότητα της ζωής.¹³³

Στην *Εναλλαγή Καλλιιεργειών* ο ωραιολάτρης δηλώνει ότι ο καλύτερος τρόπος να αποφύγει το πρόβλημα της ανίας είναι να κάνει ό,τι κάνουν και οι γεωργοί για να κρατήσουν το έδαφος πλούσιο, έχουν δηλαδή μεγάλη ποικιλία στα φυτά τους. Ο ωραιολάτρης δοκιμάζει διαφορετικές καριέρες, διαφορετικούς ανθρώπους και ενασχολήσεις. Μόλις υποβόσκει ο φόβος μιας πιθανής ανίας, πηγαίνει στην επόμενη ενασχόληση, θερίζει δηλαδή το επόμενο πεδίο και γίνεται πιο δημιουργικός. Προσπαθεί μάταια να αποφύγει την ανία, την οποία αποκαλεί ρίζα όλων των κακών. Ο ωραιολάτρης δεν έχει δεσμεύσεις σε ανθρώπους ή ιδανικά, καθώς τα αντικείμενα του ενδιαφέροντός του είναι οργανικής αξίας.

Δεν πρέπει κάποιος να υποτιμά τη σημαντικότητα του αισθητικού σταδίου σε σχέση με τα υπόλοιπα, διότι το αισθητικό στάδιο υπήρξε το έναυσμα που καθοδήγησε τον Κίρκεγκωρ στο ηθικό και στο θρησκευτικό στάδιο, πλησίον του Θεού. Ο Κίρκεγκωρ στην πρώιμη φάση του φιλοσοφικού του στοχασμού αντιδρώντας στον καθωσπρεπισμό και στην υποκρισία που ενέτειναν την αγωνία του, αποφασίζει να παραδοθεί στην ηδονή. Στην φάση αυτή της ζωής του θεωρεί ότι όσοι βιώνουν το αισθητικό στάδιο απολαμβάνουν μια ζωή γεμάτη μόνο από επιθυμίες, γεγονός που δεικνύει ότι μια ύπαρξη στραμμένη προς την απόλαυση δεν έχει μέλλον και αναλώνεται ανούσια.¹³⁴

---

¹³²Το αισθητικό στάδιο αφορά στις φυσικές αυθόρμητες αισθήσεις που ενυπάρχουν στην καρδιά της συνειδητής ανθρώπινης ύπαρξης και προέρχεται από την ελληνική λέξη *αίσθησις*. Βλ. Evans, C. S., *Kierkegaard, An Introduction*, ό. π., p. 68.

¹³³Κλοσσόφσκι, Π., «*Ο Δον Ζουάν κατά τον Κίρκεγκωρ*», στο: αλήθεια, Περιοδικό Ψυχανάλυσης, Φιλοσοφίας και Τέχνης, Άνοιξη 2013:[7], Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σ. 83.

¹³⁴ Swenson, D., (1983), *Something about Kierkegaard*, U.S.A.: Mercer University Press, pp. 168-169.

Το αισθητικό στάδιο του Κίρκεγκωρ έχει πολλά κοινά με τον φιλοσοφικό στοχασμό του αρχαίου φιλοσόφου Αρίστιππου. Ο Αρίστιππος ως εισηγητής του ηδονισμού ήταν κυνηγός των απολαύσεων και της ποικιλίας των ηδονών. Πίστευε ότι η αδιαφορία για το παρελθόν και για το μέλλον πρέπει να επέρχεται αγόγγυστα. Ο άνθρωπος πίστευε πως έπρεπε να έχει ως μοναδικό του χρέος να αδράξει τη στιγμή. Η θεωρία του περιελάμβανε να ζεις στο έπακρο την κάθε φευγαλέα στιγμή και την κάθε ηδονή, έτσι ώστε να αποφεύγεις την αγωνία του μέλλοντος.

Μακροπρόθεσμα η ύπαρξη αντιλαμβάνεται τη ματαιότητα της και οδηγείται στην απόγνωση, εφόσον δεν αναζητά πνευματικούς τρόπους διαφυγής. Αυτό συμβαίνει και στο αισθητικό στάδιο του Κίρκεγκωρ. Η επανάληψη των ηδονών και των απολαύσεων οδηγεί στον κορεσμό τους και στην ανία. Η θεώρηση του Κίρκεγκωρ έναντι του αισθητικού σταδίου είναι συνολικά αρνητική. Ο τρόπος γραφής του δεικνύει έναν ολοκληρωτικά μηδενιστικό τρόπο ζωής που οδηγεί στην απόγνωση, καθώς η ηδονή είναι παροδική.¹³⁵ Γι' αυτό και ο ήρωας του αισθητικού σταδίου επιζητά την υπέρβαση και το άλμα που θα τον οδηγήσουν κοντά στην αλήθεια και στην αιωνιότητα.¹³⁶

Ο αισθητικός τρόπος ύπαρξης χαρακτηρίζεται ως το κυνήγι της προσωπικής ικανοποίησης. Ο ωραιολάτρης έχει μια πλούσια φανταστική ζωή και αναζητά την καινοτομία για να διεγείρει τη φαντασία του. Ενδιαφέρεται για τον αυθορμητισμό, τη δημιουργικότητα και την ελευθερία και αποφεύγει τη δέσμευση και τις κοινωνικές συμβάσεις, οι οποίες επιβάλλουν περιορισμούς στη ζωή του. Κάνει τα πάντα για να αποφύγει την απελπισία και τη ματαιότητα της ύπαρξής του. Προσπαθεί να ζει ποιητικά,

---

¹³⁵Carlisle, C., (2006), *Kierkegaard: A Guide for the Perplexed*, London: Continuum International Publishing Group, pp. 77-78.

¹³⁶Watson, J., (1895), *Hedonistic Theories from Aristippus to Spencer*, London and New York: Macmillan and Co., p. 47.

γεγονός που δεικνύει πως η αισθητική σφαίρα επηρεάστηκε αρκετά από την πνευματική πλευρά του ρομαντισμού.¹³⁷

1.2.1 Ο Δον Ζουάν του αισθητικού σταδίου

Ο Κίρκεγκωρ ζει στον εξωτερικό κόσμο των αισθήσεων και των απολαύσεων. Ο Δον Ζουάν ως αντιπροσωπευτικός τύπος της ματαιότητας του αισθητικού σταδίου, επιδιώκει την ηδονή συνάπτοντας ερωτική σχέση με όσες περισσότερες γυναίκες μπορεί, και εκφράζοντας την αγωνία να αυξήσει την ποσότητα των γυναικών αυτών. Ο Δον Ζουάν είναι διαφθορέας άπειρων γυναικών και ταυτόχρονα διακατέχεται από τον φόβο του θανάτου και της πιθανής αδυναμίας να απολαμβάνει τις ηδονές μετά από χρόνια. Σε αυτό το στάδιο ανήκει και ο Φάουστ, ο οποίος εκπροσωπεί την αισθητικότητα. Ο Φάουστ επιδιώκει την ηδονή, αλλά όχι χωρίς σκέψη και γνώση όπως ο Δον Ζουάν.

Η ηδονή και για τους δύο ήρωες πραγματώνεται εντός του γυναικείου φύλου. Ωστόσο, ενώ ο Δον Ζουάν επιδιώκει την ηδονή συνάπτοντας σχέση με κάθε γυναίκα, ο Φάουστ επιδιώκει την ηδονή μέσω της μονογαμίας και της σχέσης του με μια μόνο γυναίκα. Αποτελεί μια αγωνιώδη ύπαρξη καθώς προσπαθεί να επιτύχει τον στόχο του ακόμη και αν απαιτείται να συνάψει συμφωνία με τον διάβολο.¹³⁸

Ο ήρωας του αισθητικού σταδίου στερείται την αίσθηση των απείρων ποιοτήτων της ανθρώπινης ύπαρξης. Αυτό οφείλεται στην ανικανότητά του να εκτιμήσει καθετί που προκαλεί εκπλήρωση στις ανθρώπινες ζωές. Αποφεύγει τις δεσμεύσεις στους άλλους και στον Θεό, καθώς αυτές οδηγούν πέρα από τους εαυτούς μας, τις πεπερασμένες ανησυχίες και τις προσωπικές μας προτιμήσεις. Ωστόσο, το αισθητικό στάδιο είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για να μεταβεί ο ήρωας στο ηθικό στάδιο. Ο ηθικός άνθρωπος

---

¹³⁷Carlisle, C., (2006), *Kierkegaard: A Guide for the Perplexed*, London: Continuum International Publishing Group, p. 77.

¹³⁸ "A Faustian Phase", in: Hannay, A., (2001), *Kierkegaard: A Biography*, United Kingdom: Cambridge University Press, p. 61.

είναι λιγότερο πιθανό να βιώσει την απελπισία και τη ματαιότητα στη ζωή του. Σε αντίθεση με την ποικιλία που βιώνεται στο αισθητικό στάδιο, ο ηθικός άνθρωπος αναγνωρίζει τις άπειρες πλευρές της ανθρώπινης ύπαρξης, όπως είναι η αιώνια δέσμευση σε μια και μόνο σύζυγο.

Ενώ ο Δον Ζουάν δεν ανησυχεί για την επόμενη μέρα αφού κάθε σχέση του είναι παροντική, ο ηθικός ήρωας ενεργεί σκεπτόμενος πως οι παροντικές αποφάσεις θα επηρεάσουν το μέλλον του. Οι δεσμεύσεις σε άλλους πέρα από τον εαυτό του και η αίσθηση πέραν του παρόντος, συνεισφέρουν στο σχηματισμό ενός ενοποιημένου εαυτού. Ο ηθικός άνθρωπος υποφέρει από ένα βαθμό απελπισίας, στερούμενος της ελπίδας ότι είναι πιθανό για τον Θεό να επανορθώσει το ηθικό κενό, καθώς η πίστη καθοδηγεί τον θρησκευτικό άνθρωπο.¹³⁹

*«Ο Δον Ζουάν εξεγείρεται ενάντια στην ηθική, γιατί πρωτίτερα είχε εξεγερθεί η ηθική ενάντια στη ζωή. Μονάχα όταν υπάρχει μια ηθική που θα λογαριάσει ως πρωταρχικό της κανόνα τη ζωική πληρότητα, ο Δον Ζουάν θα μπορέσει να υποταγεί. Αλλ' αυτό σημαίνει μια νέα κουλτούρα. Ο καθαρός λόγος πρέπει να παραχωρήσει την αυτοκρατορία του στον ζωικό λόγο».*¹⁴⁰

Ο Δον Ζουάν είναι ο ηδονιστής που απολαμβάνει τη στιγμή χωρίς ανησυχίες ή δεσμεύσεις για το μέλλον, καθώς η ζωή του είναι πάντα συνδεδεμένη με τον θάνατο της κάθε στιγμής. Για να υποβάλλει τον εαυτό του στο αίσθημα της αγάπης για το νέο, η αγάπη πρέπει να εστιάσει στην πρώτη στιγμή που τη βιώνει. Η χαρά της αισθητικής αγάπης είναι πάντα σύντομη και η κορυφή της περιορίζεται σε μια συγκεκριμένη περίοδο, πέρα από την οποία δεν υπάρχει τίποτα. Την παροδικότητα αυτής της αγάπης τονίζει ο φιλόσοφος παραλληλίζοντάς τη με την γονιμοποίηση των εντόμων.

---

¹³⁹ Tietjen, M. A., (2016), *Kierkegaard: A Christian Missionary to Christians*, U.S.A: InterVarsity Press, pp. 102-105.

¹⁴⁰ Ορτέγα υ Γκασσέτ, Χ., (1971), *Το Θέμα του Καιρού μας*, Αθήνα: Εκδόσεις των Φίλων, σ. 74.

«Υπάρχουν όπως είναι γνωστό έντομα που πεθαίνουν τη στιγμή της γονιμοποίησης. Έτσι συμβαίνει με όλη τη χαρά, η πιο υψηλή, η πιο έξοχη στιγμή της διασκέδασης, συνοδεύεται από τον θάνατο. (E/E 1, 20)»

Ο θάνατος αφορά στο τέλος της επιθυμητής στιγμής της διασκέδασης. Μόλις εκπληρώνεται η διασκέδαση, η στιγμή χάνεται, είναι νεκρή. Η συνέχεια της στιγμής πέρα από την κορυφή της διασκέδασης, προσφέρει το κενό και το σκοτάδι. Για να ασφαλίσει τη χαρά της στιγμής που περνά και την ένταση της νέας αγάπης, πρέπει να την τελειώσει πριν καταστραφεί. Πρέπει δηλαδή να παγώσει την πρώτη στιγμή της αγάπης, συνεχίζοντας το παρόν ως μια ανάμνηση που μετατρέπεται σε αιωνιότητα.¹⁴¹

Όσοι βιώνουν το αισθητικό στάδιο καθοδηγούνται από την επιθυμία και την παροδικότητα της στιγμής. Είναι η σφαίρα του νεαρού παιδιού που παρακινείται από άμεσες επιθυμίες και παρ' όλα αυτά η αισθητική του ύπαρξη θεωρείται αθώα. Περιλαμβάνει μια σειρά από πιθανότητες όσων οι ζωές χαρακτηρίζονται από αγνή αμεσότητα, αλλά και όσων η ζωή χαρακτηρίζεται από έναν βαθμό αντανάκλασης.

Ο Δον Ζουάν εκφράζει μια ακόρεστη και μάταιη επιθυμία για γυναίκες και σκέφτεται συνεχώς τη στιγμή της κατάκτησής τους. Η ζωή του αποδεικνύει πως βρίσκεται συνέχεια εκτός ελέγχου, γι' αυτό και μετά από κάποια χρονική στιγμή αντιμετωπίζει το ρίσκο της ανίας και της επανάληψης. Οι νέες κατακτήσεις μοιάζουν η μία με την άλλη και η πραγματοποίηση των επιθυμιών δεν είναι ικανοποιητική για πάντα. Ο ωραιολάτρης αναγνωρίζει τα όρια αυτού του είδους της ζωής. Γι' αυτό με ευφυΐα και υπομονή μεταβάλλει τις επιθυμίες του όταν αυτές αποδεικνύονται μάταιες, προσπαθώντας να αποφύγει τον κορεσμό τους.¹⁴²

---

¹⁴¹ Krishek, S., (2009), *Kierkegaard on Faith and Love*, UK: Cambridge University Press, p. 22.

¹⁴² Tietjen, M. A., (2016), *Kierkegaard: A Christian Missionary to Christians*, U.S.A: InterVarsity Press, p. 102.

Ο Δον Ζουάν βιώνει την αγωνία και την τραγικότητα στην καθημερινότητά του όμοια με τον ήρωα του Καμύ, τον Σιούφο. Προσπαθεί μάταια να αντιμετωπίσει την ανία συνάπτοντας σχέσεις με διαφορετικές γυναίκες, κάτι που προκαλεί απόγνωση και απεικονίζει το παράλογο της ανθρώπινης ύπαρξης. Ο Καμύ συγκρίνει την ανθρώπινη ύπαρξη με τη ζωή του Σιούφου, ο οποίος πέρασε σχεδόν όλον τον βίο του κυλώντας ένα βαρύ βράχο προς τα πάνω, ο οποίος κατακυλούσε πάλι όταν έφτανε στην κορυφή.

Η πράξη αυτή δεν είχε κανένα σκοπό ή νόημα, γι' αυτό και ήταν ολοκληρωτικά παράλογη. Ακόμη και σήμερα, η ζωή του ανθρώπου δεν απέχει πολύ από τη ζωή του Σιούφου, καθώς ο άνθρωπος συχνά αναλώνει όλη τη ζωή του προσπαθώντας να αποκτήσει επίγεια αγαθά. Και οι δύο ήρωες φαίνονται να είναι καταδικασμένοι στη ματαιότητα των ανούσιων ενασχολήσεών τους. Η ανία που βιώνουν είναι όμοια με αυτή του μεταμοντέρνου ανθρώπου του θεάματος και της ανούσιας διασκέδασης.¹⁴³

Ο σύγχρονος άνθρωπος βιώνει καθημερινά το παράλογο μέσα από τις επιλογές που κάνει. Εστιάζει στο *φαίνεσθαι*, γι' αυτό και η βιομηχανία του θεάματος βρίσκεται στην ακμή της. Ο μεταμοντέρνος άνθρωπος εγκλωβίζεται στην εικόνα και στις ψευδαισθήσεις του. Οι ακόρεστες και οι ανούσιες επιθυμίες τον ωθούν να ανεβάζει καθημερινά τον βράχο του Σιούφου, χωρίς να είναι η επιλογή του. Ωστόσο, φτάνει η στιγμή που συνειδητοποιεί πόσο άσκοπα αναλώνεται σε πράξεις που διογκώνουν την απελπισία και την αγωνία του. Συνειδητοποιεί τη ματαιότητα του βράχου που πάλι θα κατακυλήσει. Είναι η κρίσιμη στιγμή που είτε παραδίδεται στην απελπισία του, είτε αποφασίζει να κάνει την υπέρβαση. Είναι η στιγμή που ετοιμάζεται να υπερβεί την τραγικότητα της ίδιας του της ύπαρξης, αναπτύσσοντας μια πλήρη συνείδηση του Εγώ του.

Σύμφωνα με τον Καμύ, ο Σιούφος αποτελεί έναν αξιοθαύμαστο ήρωα επειδή διακατέχεται από ηθικές αρχές, όπως είναι η ακεραιότητα και το

---

¹⁴³Omogbe, J. I., (2001), *The Human Predicament: Has Human Life on Earth Any Ultimate Purpose, Any Ultimate Meaning? – An Existential Inquiry*, University of Lagos, 12th September 2001, 1-26, [8].

θάρος. Η ζωή στην οποία έχει καταδικαστεί χαρακτηρίζεται από την τραγικότητα του ανθρώπινου πεπρωμένου, καθώς διάγει τον βίο του με μοναδικό τρόπο. Όμοια με τον παράλογο ήρωα του αισθητικού σταδίου, διακατέχεται από δίψα για το παρόν, καθώς επιλέγει μια ζωή αφοσιωμένη στην υπερβολή.¹⁴⁴

Ο Δον Ζουάν αντιπροσωπεύει τη δαιμόνια πλευρά μιας υψηλά περιορισμένης αισθητικής ζωής. Έχει επιτύχει να διαπράξει αμέτρητες ερωτικές σχέσεις, καλλιεργώντας κάθε λεπτομέρεια αποπλάνησης, ώστε να μπορεί να εκμαιεύσει το μεγαλύτερο δυνατό ενδιαφέρον από τα θύματά του. Κύριο μέλημά του είναι να ξεγελάσει το θύμα του, έτσι ώστε εκείνη να πιστέψει στο τέλος ότι βαρέθηκε να έχει σχέση μαζί του, μια απάτη που θα μπορούσε να γίνει ένας πολύ ενδιαφέρον επίλογος στη σχέση τους.

Εστιάζοντας την προσοχή του σε ελκυστικές στιγμές, ο ωραιολάτρης αποφεύγει ουσιώδη μηνύματα που αποκαλύπτονται από μια θεώρηση της συγκεκριμένης σχέσης με ένα άλλο άτομο. Αναζητά να αποφύγει τη συνήθεια μέσα από τις συνεχείς σχέσεις που διαπράττει. Μόλις ολοκληρωθεί η πράξη της αποπλάνησης, εγκαταλείπει το αντικείμενο της αποπλάνησής του, το οποίο παύει πλέον να έχει ενδιαφέρον γι' αυτόν. Για μια ακόμη φορά, η καινοτομία είναι ο απώτερος σκοπός του και απειλείται από κάθε δέσμευση που έχει κάποια διάρκεια.

Ο Δον Ζουάν εμφανίζεται στο έργο *Τα Στάδια της Ζωής*, όπου επισημαίνει τον κίνδυνο μιας μάταιης κατάστασης που θέλει να μετατραπεί σε πραγματικότητα. Ακόμη και η επιμονή του σε αντικείμενα προβάλλει την μάταιη αγωνία να αποφύγει την ανία μέσα από τον προσωρινό κατακερματισμό της.¹⁴⁵ Ο Δον Ζουάν δεν πιστεύει στο βαθύ νόημα των πραγμάτων και αρνείται κάθε είδους νοσταλγία. Εξωραϊζει μόνο την αγάπη που περιέχει τις αυταπάτες του αιώνιου. Υπάρχει γι' αυτόν η αγάπη μετ'

---

¹⁴⁴Young, J., (2014), *The Death of God and the Meaning of Life*, 2nd edition, New York: Routledge, pp. 191-192.

¹⁴⁵ Stokes, P., (2010), *Kierkegaard's Mirrors, Interest, Self and Moral Vision*, UK: Macmillan, pp. 23-24.

εμποδίων, η οποία επικεντρώνεται στην εκπλήρωση ενός στόχου, διαφορετικού κάθε φορά.¹⁴⁶

Ο Δον Ζουάν αντιπροσωπεύει τον άνθρωπο που είναι απαλλαγμένος από τύψεις, εφόσον ποτέ δεν αναρωτιέται εάν πράττει το ορθό. Αναλώνεται στην επαναλαμβανόμενη στιγμή και στη μονοτονία, αλλά και στην αγωνία που αυτή επιφέρει. Είναι δύσκολο κάποιος να γίνει Δον Ζουάν, διότι κάθε άνθρωπος βιώνει στιγμές στις οποίες το πάθος προκαλεί αμφιβολία. Αποτελεί ένα κήπο της Εδέμ που κανένας δεν κατοίκησε, αλλά καθένας θα επιθυμούσε να επισκεφτεί.¹⁴⁷

Ο Δον Ζουάν μοιάζει με τον Μέγα Αλέξανδρο ως προς την τάση για καινούριες κατακτήσεις. Οι κατακτήσεις του είναι ερωτικές, καθώς επιδιώκει να κατακτήσει όλες τις γυναίκες του κόσμου. Ενδιαφέρεται σύμφωνα με τον Καμύ μόνο για την ποσότητα των γυναικών και όχι για την ποιότητα του έρωτα. Η επανάληψη αυτού του είδους της ζωής τον κάνει να αισθάνεται κενότητα και ματαιότητα. Αισθάνεται συνέχεια αγωνία να αυξήσει τις κατακτήσεις του, όμοια με τον Μέγα Αλέξανδρο που προσπαθούσε εναγωνίως να αυξήσει τον αριθμό των κατεκτημένων εδαφών του.¹⁴⁸

Η αποπλανητική πράξη ανάμεσα στον Δον Ζουάν και στις γυναίκες που συναντά είναι αμοιβαία, καθώς εκείνες εγείρονται σε άλλη πνευματική σφαίρα. Το πνεύμα λειτουργεί ως μέσο αποπλάνησης και περιλαμβάνει την ελεύθερη βούληση και των δύο συμπλεκόντων. Το πνεύμα μέσα από τον Δον

---

¹⁴⁶ Καμύ, Α., (2007), *Ο μύθος του Σισύφου. Δοκίμιο για το παράλογο*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 100-104.

¹⁴⁷ Evans, C. S., (2009), *Kierkegaard, An Introduction*, United Kingdom: Cambridge University Press, pp. 76-77.

¹⁴⁸ Καμύ, Α., (2007), *Ο μύθος του Σισύφου. Δοκίμιο για το παράλογο*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 99-100.

Ζουάν κατανοείται ως κάτι που δημιουργεί αμοιβαιότητα. Ο Δον Ζουάν παρουσιάζει την αίσθηση αμφιβολίας του ως εξής:

«Έχω το κουράγιο, πιστεύω, να αμφιβάλλω για όλα. Έχω το κουράγιο, πιστεύω, να πολεμώ με όλα. Αλλά δεν έχω το κουράγιο να γνωρίζω τα πάντα. Ούτε το κουράγιο να κατέχω, να είμαι ιδιοκτήτης στα πάντα. Οι περισσότεροι άνθρωποι παραπονιούνται ότι ο κόσμος είναι τόσο πεζός. Ότι η ζωή δεν είναι σαν ειδύλλιο, όπου οι ευκαιρίες είναι πάντα τόσο ευνοϊκές... Μιλώντας γενικά, δεν έχω την υπομονή να ζήσω.

*Δεν μπορώ να δω το γρασίδι να μεγαλώνει, αλλά αφού δεν μπορώ, δεν με ενδιαφέρει καθόλου να το κοιτάξω. Οι απόψεις μου είναι οι φευγαλέες παρατηρήσεις ενός ταξιδιωτικού σχολαστικού, που ορμάει στη ζωή με τη μεγαλύτερη βιασύνη. Οι άνθρωποι λένε ότι ο καλός Κύριος γεμίζει το στομάχι πριν από τα μάτια, δεν το έχω παρατηρήσει, τα μάτια μου είναι χορτασμένα και κουρασμένα από όλα και ακόμη πεινάω».*¹⁴⁹

Ο Δον Ζουάν, σε αντίθεση με τον Χριστό που είναι η ενσάρκωση του πνεύματος στη σάρκα, αποτελεί την ενσάρκωση της σάρκας από το πνεύμα της ίδιας της σάρκας. Μέσα από την επανάληψη των επιθυμιών του, ο Δον Ζουάν υποφέρει στο τέλος από τη ματαιότητά τους. Αντιθέτως, ο Χριστός και η πίστη στον Χριστιανισμό αποτελούν τη μόνη διέξοδο να ξεφύγει κάποιος από την κενότητα και την αγωνία του επίγειου βίου του και να λυτρωθεί.¹⁵⁰

1.3 Η έννοια της αγωνίας

Ο φιλοσοφικός στοχασμός του Κίρκεγκωρ αποτελεί τον στοχασμό μιας υπάρξεως που αναζητά τη σταθερότητα πλησίον του Θεού. Η έννοια της αγωνίας αποτελεί τον ίλιγγο της ελευθερίας έναντι της αβύσσου γύρω της και εντός της. Συνδέεται με την έννοια της δυνατότητας, καθώς ο άνθρωπος

---

¹⁴⁹ Kierkegaard, S., (1959), Diapsalmata in: *Either/Or*, Vol. 1, Swenson, D. & Swenson, L.M. (transl.), pp. 23-25.

¹⁵⁰ Slok, C., "Seduction", in: Kierkegaard's Concepts, Tome VI, *Salvation to Writing*, Emmanuel, S., McDonald, W. & Stewart, J., (eds.), (2016), USA: Routledge.

δε διαθέτει το κριτήριο της διάκρισης των καλών και των κακών δυνατοτήτων του.¹⁵¹

Ο Κίρκεγκωρ ανέπτυξε την έννοια της υπαρξιακής *αγωνίας* για την σωτηρία του ανθρώπου μέσα από τον τρόμο που προκαλεί η προοπτική του θανάτου, που ισοδυναμεί με την ολοκληρωτική απώλεια της ύπαρξης. Ο φιλόσοφος υπονομεύει την αυτοπεποίθηση της σύγχρονης ανθρωπότητας, καθώς δείχνει την αγωνία στη βαθύτερη κατάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης.¹⁵²

Ό,τι γράφει ο Κίρκεγκωρ συνέβη εντός της ψυχής του και διεισδύει στη σκέψη του, έως ότου να αποφέρει ποιητικούς και φιλοσοφικούς θησαυρούς. Από τη μια έρχεται αντιμέτωπος με την κανονιστική ηθική στα πλαίσια του αστικού συστήματος στο οποίο ζούσε. Από την άλλη η αγωνία του μετατρέπεται σε απελπισία, καθώς δεν βρίσκει διέξοδο για την ελπίδα και την πίστη του. Η σκέψη του δεν είναι αντικειμενική, αφού ξεκινά από την δική του υποκειμενικότητα και την ατομική του ανησυχία.¹⁵³

Ο Κίρκεγκωρ θεωρούσε το ανθρώπινο είδος ως το αβυσσαλέο προϊόν του χρόνου της λογικής και των εφευρετικών υπολογισμών. Αυτό το είδος της κουλτούρας παράγει παιδιά που αγωνιούν διότι πριν ξοδέψουν χρόνο να θαυμάσουν την ομορφιά ενός φυτού ή ζώου, θέλουν να μάθουν τη χρήση τους. Η πίστη βιώνεται ως ένα παράδοξο γεγονός, διότι αποτελεί μια πράξη που αγγίζει τη συνολική ύπαρξη κάποιου όταν κυριεύεται από φόβο. Ο Θεός δεν ταυτίζεται με τη θρησκεία, καθώς ο Χριστός ήταν ο μόνος που σύμφωνα με τον φιλόσοφο θα μπορούσε να εμποδίσει τα ανθρώπινα σχέδια.¹⁵⁴

Η άχραντη θλίψη που βιώνει η αγωνιώσα ύπαρξη παρουσιάζεται μέσα από τις εκφραστικές μορφές που περιγράφει ο Κίρκεγκωρ. «*Είναι ο ένθεος*

---

¹⁵¹ Πελεγρίνης, Θ., (1998), *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 371-372.

¹⁵² Έκδοσις Ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως 29: 7.

¹⁵³ Bretall, R., (ed.), (1946), "The Journals", in: *A Kierkegaard Anthology*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, p. 3.

¹⁵⁴ Heitink, G., (1993), *Practical Theology*, USA: William Eerdmans Publishing Company, p. 31.

*δημιουργός, ο καλλιτέχνης που θέλει να απεικονίσει με μια απεγνωσμένη αγωνία το άρρητο, το πράττει όμως την ίδια στιγμή που βιώνει μέσα στον ιστορικό χώρο σε έσχατο βαθμό τους πτωτικούς χαρακτήρες των εκφραστικών και αισθητικών μορφών, το πράττει την ίδια στιγμή που διαβλέπει την εγγενή αδυναμία τους να περικλείσουν το περίσσειμα του εσωτερικού πληρώματος της ύπαρξης».*¹⁵⁵

Η αγωνία της υπάρξεως προέρχεται από το γεγονός ότι αυτό που τελεί πάντοτε υπό κρίση είναι η αιώνια σωτηρία της ή η αιώνια καταδίκη της, ενώ η έννοια της αμαρτίας έχει διττό σκοπό. Αποτελεί τη συνείδηση της αμαρτίας που εγκλείει τον άνθρωπο στον εαυτό του. Παράλληλα, καθοδηγεί τον άνθρωπο προς τη θρησκευτική του υπόσταση, επειδή πλησίον της έννοιας της αμαρτίας ο άνθρωπος τελεί ενώπιον του Θεού. Δεν υπάρχει σταθερό σημείο αναφοράς, καθώς ο Κίρκεγκωρ δηλώνει χαρακτηριστικά: *«Είμαι ο υπόπτης της πίστεως ή απλώς με κατέλαβε ο πειρασμός; Επ' αυτού δεν γνωρίζω τίποτε, δεν οφείλω να γνωρίσω τίποτε περί αυτού, εν προκειμένω τελώ υπό τον απόλυτο κίνδυνο».*¹⁵⁶

Ο χαρακτηρισμός της απελπισίας ως *Ασθένειας προς Θάνατο*, παραλληλίζεται με την αγωνία για τις ωδίνες του θανάτου. Η ασθένεια που ο Κίρκεγκωρ σηματοδοτεί είναι μια μορφή θλίψης, στην οποία ακόμη και ο θάνατος δεν παρέχει καμία ανακούφιση. Ταυτόχρονα παρουσιάζει την πιθανότητα να βιώσει την απελπισία και την αγωνία ως καταστάσεις της ανθρώπινης ελευθερίας. Η ελευθερία είναι εκ φύσεως διαλεκτική και ο διαλεκτικός της χαρακτήρας είναι έκδηλος στην εσωτερική της σχέση με

---

¹⁵⁵ Γαϊτάνης, Β., (1999), *Ερμηνευτική και φιλοσοφική προσέγγιση της ποίησης του Friedrich Holderlin*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα, σ. 23.

¹⁵⁶ Ζαν, Βαλ, (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σ. 147.

την απελπισία. Ενώ ο άνθρωπος είναι ελεύθερος, υποκύπτει στα στάδια αυτής της κατάστασης, βιώνοντας την ελευθερία ως ελευθέρωση.¹⁵⁷

Το υπέρτατο παράδειγμα αγωνίας για τον Κίρκεγκωρ είναι η εμπειρία του Ιησού στη Γεθσημανή. Μόνο το παράδοξο άλμα στην πίστη δίνει στον άνθρωπο τη βεβαιότητα για τον Θεό, καθώς το αντίθετο της αμαρτίας είναι η πίστη.¹⁵⁸

Η ύπαρξη βιώνει έντονα την αγωνία να ζει εντός της αλήθειας ψάχνοντας συνεχώς να βγει από τους εσωτερικούς της λαβύρινθους. Σύμφωνα με τον Κίρκεγκωρ, το λατινικό *existere* σημαίνει *ex-sistere*, δηλαδή βγαίνω από την απροσδιοριστία του μηδενός και από την ανυπαρξία όπου ακόμη ταλαντεύομαι μεταξύ του *είναι* και του *μη είναι*.

Αντιμέτωπο με την προοπτική των άπειρων αντιφατικών δυνατοτήτων, το άτομο νιώθει τον ίλιγγο μιας επιλογής από την οποία θα εξαρτηθεί ολόκληρο το πεπρωμένο του. Ο άνθρωπος αποτελεί μια σύνθεση ψυχής και σώματος που πραγματοποιείται μέσα σε ένα τρίτο στοιχείο, το πνεύμα. Το πνεύμα διαταράσσει και συνάμα συγκροτεί την σχέση ψυχής και σώματος. Η αγωνία βρίσκει το αντικείμενό της μέσα στην ανθρώπινη ελευθερία της σχέσης αυτής. Η διάκριση Καλού – Κακού αποτελεί την ανώτερη μορφή έκφρασης της αγωνίας ανάμεσα στο *είναι* και στο *δεν είναι*.¹⁵⁹

«Παρουσιάζεται εντός της αγωνίας ένα είδος δύναμης, η οποία έλκει και απωθεί. Είναι μια αντιπαθητική συμπάθεια και μια συμπαθητική

---

¹⁵⁷ Dahlstrom, D., "Freedom through Despair: Kierkegaard's Phenomenological Analysis", in: Hanson, J., (ed.), (2010), *Kierkegaard as Phenomenologist: an experiment*, Illinois: Northwestern University Press, p. 59.

¹⁵⁸ Hubben, W., (1997), *Dostoevsky, Kierkegaard, Nietzsche, Kafka*, United States of America: Macmillan Publishing Company, p. 43.

¹⁵⁹ Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της Αγωνίας*, (μτφρ.), Γ. Τζαβάρα, Αθήνα: εκδ. Δωδώνη, σσ. 55-56.

*αντιπάθεια. Η παρουσία των δυνατοτήτων καλών και κακών είναι η αιτία, και η κακή δυνατότητα αποτελεί την αποδυνάμωση της βούλησης».*¹⁶⁰

Η αγωνία δεν είναι η αγωνία ενώπιον της εμπορευματικής χυδαιότητας, ούτε ο πόνος της ύπαρξης ενώπιον του Θεού. Είναι η αγωνία του μοναχικού στοχαστή της αγάπης, ο αγώνας μιας ύπαρξης που βίωσε την ενσάρκωση αλήθεια εντός του μαρτυρίου.¹⁶¹

Η αγωνία εμφανίστηκε μαζί με την δημιουργία του ανθρώπου, ενώ ο βαθμός που εκδηλώνεται διαφέρει σε κάθε άνθρωπο. Από τη στιγμή του προπατορικού αμαρτήματος, η αμαρτία μαζί με την αγωνία διείδυσαν στον κόσμο της αμαρτωλότητας και της ηδονής. Τη στιγμή εκείνη δημιουργήθηκε η επιτακτική ανάγκη υπέρβασης της αμαρτωλότητας, μέσω του ποιοτικού άλματος της πίστεως. Η αγωνία είναι η υπέρβαση, το *discrimenrerum* (καμπή) με το οποίο η αμαρτία εισδύει στο άτομο. Όσο πιο αρχετυπικός είναι ο άνθρωπος, τόσο πιο βαθιά είναι η αγωνία του, ενώ όσο πιο οικεία γίνεται η αμαρτωλότητά του, τόσο πιο κοντά βρίσκεται στο ποιοτικό άλμα.¹⁶²

Στο φιλοσοφικό στοχασμό του Κίρκεγκωρ, η γυναίκα θεωρείται ότι βιώνει περισσότερη αγωνία από τον άνδρα, διότι είναι πιο αισθησιακή,¹⁶³ ως προς τη σύνθεσή της. Ο Κίρκεγκωρ εξηγεί: «*Στη διήγηση της Γένεσης, η Εύα είναι αυτή που αποπλανά τον Αδάμ. Αυτό δε συνεπάγεται διόλου πως η αμαρτία της ξεπερνάει την αμαρτία του Αδάμ, κι' ακόμα λιγότερο πως η*

---

¹⁶⁰Βαλ, Ζ., (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σ. 220.

¹⁶¹Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σ. 16.

¹⁶²Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σσ. 62-65.

¹⁶³Ο Κίρκεγκωρ θεωρεί τη γυναίκα πιο αισθησιακή και αισθητική από τον άντρα, παρατηρώντας την από την ομορφιά, αλλά και από την ιδανική της άποψη, την τεκνοποίηση. Η αισθητική της εντύπωση είναι μια ολότητα, καθώς διαφθείρει τον άντρα πρώτη, ήδη από το προπατορικό αμάρτημα, όταν ο Αδάμ, μέσω της Εύας, παραπλανήθηκε από το φίδι. Η αμαρτωλότητα ταυτίστηκε με τη σεξουαλικότητα όταν η ύπαρξη οδηγήθηκε στην πλήρη της συνείδηση. (Βλ. Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σσ. 79-83).

*αγωνία είναι ατέλεια, μια κι' αντίθετα, το μέγεθός της προμηνύει το βαθμό τελειότητας».*¹⁶⁴

Η αγωνία φαίνεται πιο έκδηλη και στους μεγαλοφυείς ανθρώπους, οι οποίοι έχουν μεγαλύτερη επίγνωση του δράματος που βιώνουν. «*Ο μεγαλοφυής είναι ένα παντοδύναμο Καθ' αυτό, που σαν τέτοιο θα μπορούσε να κλονίσει το σύμπαν ολόκληρο. Για ν' αποκατασταθεί η τάξη εμφανίζεται ταυτόχρονα μαζί του μια άλλη μορφή: το πεπρωμένο. Μορφή που είναι ένα σκέτο μηδέν ταυτίζεται με τον μεγαλοφυή που τ' ανακαλύπτει, κι όσο περισσότερο βαθύς ο μεγαλοφυής, τόσο περισσότερο το βάθος της ανακάλυψής του γιατί αυτή η μορφή είναι ο πρόδρομος της Θείας Πρόνοιας... Ο μεγαλοφυής μπορεί το καθετί, κι όμως εξαρτιέται από έν' ασημαντο τίποτα, που κανείς δεν αντιλαμβάνεται, μια ασημαντότητα που ο ίδιος με την παντοδυναμία του της δωρίζει παντοδύναμη σημαντικότητα... Να γιατί ο μεγαλοφυής αγωνιά άλλες ώρες απ' ότι ο κοινός άνθρωπος».*¹⁶⁵

Η αγωνία ολοκληρώνεται με την περιγραφή της ως απόγνωση με δαιμονικό περιεχόμενο. Υφίσταται στην αρχή της ανάλυσης της απελπισίας, ενώ η απελπισία είναι το αποτέλεσμα της ανάλυσης της αγωνίας. Η αγωνία είναι ένα φαινόμενο έλλειψης της ελευθερίας, η οποία συνεπάγεται την πιθανότητα να ανακαλύπτεις τον εαυτό σου. Η απελπισία σχετίζεται με το να μην είσαι ο εαυτός σου, ενώ η αγωνία έχει αμφισημία, καθώς υπάρχει η πιθανότητα ελευθερίας και μη. Στην *Έννοια της Αγωνίας* ο Κίερκεγκωρ δηλώνει ότι η αγωνία δεν είναι μια ατέλεια στον άνθρωπο (145, 52), αλλά μια έκφραση της τελείωσης της ανθρώπινης φύσης (162, 72).

Αυτοί που ισχυρίζονται ότι δεν νιώθουν αγωνία και απελπισία δεν έχουν πνεύμα, ενώ όσοι λένε ότι δεν έχουν απελπισία, δεν έχουν ακόμα ανακαλύψει τον εαυτό τους. Ο μόνος τρόπος να ελευθερωθείς από την απελπισία είναι να ελευθερωθείς από τον εαυτό σου βιώνοντας την

---

¹⁶⁴Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σ. 79.

¹⁶⁵Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σσ. 120-122.

απελπισία. Το άτομο που βιώνει την απελπισία και την αγωνία χάνει τον εαυτό του και προσπαθεί να ξαναγίνει ο αληθινός του εαυτός.¹⁶⁶

Η πάσχουσα ύπαρξη βιώνοντας την αγωνία οδηγείται στην αυτοσυνειδησία ενώπιον του Θεού. Ο Κίρκεγκωρ γνώρισε την αγωνία της αμαρτίας μέσα από τις διάφορες φάσεις της. Γνώρισε την αγωνία ενώπιον του τίποτα, την αγωνία ενώπιον του δύνασθαι και την αγωνία ενώπιον του καλού και του κακού. Τελικά βρήκε την ουσιαστική αγωνία στη μορφή του Δον Τζιοβάνι. Η αγωνία του Δον Τζιοβάνι είναι η δαιμονική χαρά της ζωής. Αποτελεί ένα κολασμένο και απονενοημένο όνειρο της συνείδησης που επιδιώκει να υπεκφύγει την αναγκαιότητά της. Είναι σαν ένα πρόσωπο που βρίσκεται υπό συνεχή διαμόρφωση χωρίς να ολοκληρώνεται ποτέ. Είναι η υπέρτατη μορφή των μεταμορφώσεων του ερωτικού άμεσου, στο οποίο κυριαρχεί η ευθραυστότητα της ανθρώπινης ύπαρξης.¹⁶⁷

«Φαντάσου έναν νεαρό άντρα τόσο ταλαντούχο όσο εσύ. Άσε τον να αγαπήσει ένα κορίτσι, να την αγαπήσει τόσο στοργικά, όσο τον εαυτό του. Άσε τον κάποτε να μελετήσει σε ήσυχη ώρα πάνω στο ότι αυτός είναι που κατασκεύασε τη ζωή του και στο ότι αυτή μπορεί να κατασκευάσει τη δική της. Έχουν την αγάπη κοινή και όμως αυτός θα νιώθει ότι υπάρχουν διαφορές. Αυτή κατέχει ίσως αυτό το δώρο της ομορφιάς, όμως δεν έχει σημασία γι' αυτόν και εξάλλου είναι τόσο εύθραυστο, αυτή έχει ίσως την ευχάριστη ιδιοσυγκρασία της νεότητας, αλλά η χαρά δεν έχει μεγάλη σημασία γι' αυτόν, αλλά κατέχει τη δύναμη του μυαλού και νιώθει την ισχύ του. Επιθυμεί να την αγαπήσει αληθινά και ποτέ δε συμβαίνει σ' αυτό να της αποδίδει αυτή τη δύναμη, και η πραότητα της ψυχής δεν το απαιτεί και όμως υπάρχει διαφορά και αυτός που θα το νιώσει πρέπει να απομακρυνθεί αν πρόκειται να την αγαπήσει αληθινά. Τότε θα αφήσει την ψυχή του να βυθιστεί σε απόγνωση.

---

¹⁶⁶ Gron, A., (1994), *The Concept of Anxiety in Soren Kierkegaard*, Georgia: Mercer University Press, p. 109.

¹⁶⁷Κλοσσόφσκι, Π., «Ο Δον Ζουάν κατά τον Κίρκεγκωρ», στο: αλήθεια, Περιοδικό Ψυχάνάλυσης, Φιλοσοφίας και Τέχνης, Άνοιξη 2013: [7], Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σσ. 80-81.

*Δεν νιώθει απόγνωση για χάρη του αλλά για τη δική της και είναι για χάρη του επίσης, που την αγαπάει τόσο στοργικά όσο τον εαυτό της. Τότε η απελπισία θα καταβροχθίσει τα πάντα μέχρι να βρει τον ίδιο στην αιωνιά του εγκυρότητα. Αλλά τότε αυτός την έχει επίσης βρει και κανένας ιππότης δεν μπορεί να επιστρέψει πιο χαρούμενα και ευτυχιομένα από αυτές τις πιο επικίνδυνες περιπέτειες που κάνει αυτός από τη μάχη με τη σάρκα και το αίμα και τις μάταιες διαφορές του πεπερασμένου, γιατί αυτός που απελπίζεται βρίσκει τον αιώνιο άνθρωπο, και σε αυτό είμαστε όλοι ίσοι».*¹⁶⁸

Μέσω της πίστης, η αγωνία ανατρέπει το άτομο για να το καθοδηγήσει στη Θεία Πρόνοια. Η αγωνία αποκαλύπτει το πεπρωμένο και αν ο άνθρωπος δεν επιθυμεί να συμμορφωθεί σε σχέση με το πεπρωμένο του, θα διατηρεί για πάντα ένα διαλεκτικό υπόλοιπο της αγωνίας του. Η αγωνία κυριαρχεί έναντι του πεπρωμένου και εστιάζει στο πόσο σημαντική είναι για τον άνθρωπο. Ακόμη και αν η ύπαρξη αισθάνεται ενοχή για τον βίο που διάγει, εφόσον ξεφύγει από την περατότητά της μαθαίνει να αγωνιά, διατηρώντας την ψυχραιμία και αποφεύγοντας να γίνεται θύμα απάτης.¹⁶⁹

Εξαιτίας της αγωνίας, η ανθρώπινη ύπαρξη οικοδομείται αποδεχόμενη την ευθραυστότητά της και την αμαρτία ως την οδό που θα την οδηγήσει ενώπιον του Θεού. Η ύπαρξη εντός της αβεβαιότητας μετασηματίζεται και οδηγείται στην αυθεντικότητά της και στο πάθος. Καταλήγει να βιώσει το παράλογο, εφόσον η θρησκευτικότητα αποτελεί το προϊόν του πάθους της πάσχουσας υπάρξεως.¹⁷⁰

1.4 Η μελαγχολία του αισθητικού ανθρώπου

Η μελαγχολία είναι φανερή στα φιλοσοφικά συγγράμματα και στον βίο του φιλοσόφου. Ο Κίρκεγκωρ συνοδεύεται πάντοτε από ένα είδος

---

¹⁶⁸ Kierkegaard, S., (1974), "Equilibrium between the Aesthetical and the Ethical in the Composition of Personality", in: *Either/ Or*, Vol. II, United States of America: Princeton University Press, Princeton, New Jersey, p. 213

¹⁶⁹ Κίρκεγκωρ, Σ., (1971), *Η έννοια της Αγωνίας*, (μτφ.) Τζαβάρας Γ., Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σ. 134.

¹⁷⁰ Βαλ, Ζ., (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σ. 57.

μελαγχολίας που αποκαλεί *vita ante acta*. Αναζητώντας την αιώνια ευτυχία του, απορρίπτει την επίγεια ευδαιμονία. Επιλέγει την επίγεια δυστυχία μένοντας μακριά από τη Ρεγγίνα και ελέγχοντας τον δικό του κόσμο των επιθυμιών.¹⁷¹

Η διάθεση της μελαγχολίας του παρουσιάζεται στα *Διαψάλματα*, το έργο στο οποίο ο Κίρκεγκωρ παρατηρεί την ιδιομορφία της μελαγχολίας. «*Επιπλέον των υπολοίπων πολυάριθμων γνωριμιών, έχω επίσης μια οικεία έμπιστη φίλη, τη μελαγχολία μου. Στη μέση της χαράς μου, στη μέση της δουλειάς μου, μου γνέφει και με καλεί, αν και σωματικά δεν κινούμαι. Η μελαγχολία μου είναι η πιο πιστή ερωμένη που έχω γνωρίσει, τι αναρωτιέστε τότε που την αγαπώ σε αντάλλαγμα*». (*Είτε- Είτε*: 1: 20, 1:5).

Η μελαγχολία είναι κάτι παραπάνω από μια διαβρωτική διάθεση. Είναι ένας σύγχρονος Πρωτέας που μεταμορφώνει τον εαυτό του με κάθε στροφή της ύπαρξής του, κάτι που γίνεται σχεδόν δυσδιάκριτα από το να είναι ο εαυτός του. Η μελαγχολία δεν έχει δική της ουσία. Είναι ο μελαγχολικός καθρέφτης στον οποίο το ον αντανακλά τον εαυτό του. Ο σύγχρονος ολοκληρωτικά απογοητευμένος άνθρωπος είναι μελαγχολικός. Στη μοντέρνα σκέψη κάθε προσπάθεια να ξεπεραστεί η μελαγχολία γίνεται μέσα από την εκλογίκευση. Ως σημάδι της μετανεωτερικότητας, η μελαγχολία είναι διαφορούμενη. Ο ανεξήγητος της χαρακτήρας είναι μια πρωταρχική εμπειρία, η οποία περικλείεται σε μια άγονη ανυπαρξία.¹⁷²

Το φιλοσοφικό έργο *Είτε- Είτε* περιγράφει συχνά την μελαγχολία, η οποία «*είναι μια έμμεση πολεμική ενάντια στη σκεπτική φιλοσοφία, η οποία είναι αδιάφορη στην υπαρξιακή. Το γεγονός ότι δεν υπάρχει αποτέλεσμα και πεπερασμένη απόφαση, είναι μια έμμεση έκφραση για την αλήθεια ως εσωτερική φύση, και επομένως ίσως μια πολεμική ενάντια στην αλήθεια ως γνώση... το πρώτο μέρος αντιπροσωπεύει μια υπαρξιακή πιθανότητα, η*

---

¹⁷¹Kierkegaard, S., (1834-1842), "The Journals", in: *A Kierkegaard Anthology*, Bretall, R., (ed.), USA: Princeton University Press, pp. 15-16.

¹⁷²Ferguson, H., (1995), *Melancholy and the Critique of Modernity: Soren Kierkegaard's religious psychology*, London and New York: Routledge.

οποία δεν μπορεί να κερδίσει διαμέσου στην ύπαρξη, μια μελαγχολία που χρειάζεται ηθικά να επεξεργαστεί. Η μελαγχολία είναι ο βασικός της χαρακτήρας, και αυτή είναι τόσο βαθιά που αν και αυτοπαθητική, αυτή παραπλανητικά απασχολεί τον εαυτό της με την οδύνη των άλλων (Σκιαγραφήματα), και για τα υπόλοιπα εξαπατάει κρύβοντας τον εαυτό της κάτω από το μανδύα της ηδονής, της λογικής, της αποθάρρυνσης, της απάτης και της απόκρυψης που είναι ταυτόχρονα η δύναμη και η αδυναμία της, η δύναμή της στη φαντασία, και η αδυναμία της να κερδίσει διαμέσου στην ύπαρξη.

Είναι μια φαντασία ύπαρξης σε αισθητικό πάθος, και επομένως παράδοξη, συγκρουόμενη με τον χρόνο. Αυτή είναι επομένως μη ύπαρξη, αλλά και μια υπαρξιακή πιθανότητα που τείνει στην ύπαρξη, και έρχεται τόσο κοντά σε αυτή που νιώθεις πως κάθε στιγμή σπαταλάται εφόσον δεν έχει λάβει μια απόφαση.»¹⁷³

Η αγωνία του φιλοσόφου να υπερβεί την απελπισία του έχει στοιχεία μελαγχολίας. Ο τρόπος που ο Κίρκεγκωρ φέρνει τη *Melancholi* σε μια προγνωσμένη προοπτική, εννοιολογικά συνδέεται με τη δομή της αισθησιακής επιθυμίας (*Attraa*). Ποικίλλει σύμφωνα με τις τροποποιήσεις της επιθυμίας στα τρία διαφορετικά στάδια της ύπαρξης. Η στάση του Κίρκεγκωρ για τη μελαγχολία επηρεάζεται από την ιδέα ενός υποκειμένου που στρέφεται προς τον εαυτό του, μέσα από ένα υπερβατικό πεδίο αναφοράς.¹⁷⁴

Κάθε φορά που η ύπαρξη περιφρονεί τη θεραπεία του πνεύματος, βυθίζεται πιο βαθιά στην παρακμή και στη μελαγχολία. «*Το κρασί δεν ευνοεί πλέον την καρδιά μου, το λίγο με κάνει λυπημένο, το πολύ μελαγχολικό. Μάταια αναζητώ να εγκαταλείψω τον εαυτό μου στο άπειρο*

---

¹⁷³ Swenson, L. M, "Translator's preface", in: Kierkegaard, S., (1959), *Either/ Or*, Vol. 1, Swenson D. and Swenson L. M. (transl.), pp. x –xi.

¹⁷⁴ Musitelli, S., &Constantinesco, T., (2015), *Romanticism and Philosophy: Thinking with Literature*, New York and London: Routledge, pp. 197-198.

της χαράς, δεν μπορεί να με ανυψώσει ή μάλλον εγώ δεν μπορώ να ανυψώσω τον εαυτό μου» (Είτε/ Είτε 1, 41).¹⁷⁵

Ο φιλόσοφος αντιδρά στην τυπική αισθητική εμπειρία της μελαγχολίας, η οποία προϋπήρχε της σύγχρονης εποχής του. Οδηγεί σε μια διαφορετική κατανόηση της μελαγχολίας, που θυμίζει τη μεσαιωνική ερμηνεία της έννοιας αυτής. Στο *Είτε - Είτε*, ο Δικαστής Ουίλιαμ παρουσιάζει τη μελαγχολία όπως την εκλάμβαναν στην εποχή του. «Στις μέρες μας έχει γίνει κάτι το περιβλεπτό το να είσαι μελαγχολικός (*tungsindig*), αλλά κρατώ το αρχαίο δόγμα της Εκκλησίας που κατηγοριοποιεί τη μελαγχολία ανάμεσα στις θεμελιώδεις αμαρτίες (E/E, 185).»¹⁷⁶

Το αισθητικό στάδιο στο φιλοσοφικό έργο του Κίρκεγκωρ *Η Πορεία της Ζωής μου*, ολοκληρώνεται με την εμφάνιση της μελαγχολίας. Το μελαγχολικό άτομο γνωρίζει την έλλειψη του νοήματος της ζωής του, αλλά δεν επιδιώκει να ξεφύγει από το υπαρξιακό αδιέξοδο στο οποίο έχει υποπέσει. Αν και αυτή η αρρώστια αποτελεί μια ασθένεια προς θάνατο, ο Κίρκεγκωρ επιμένει ότι η μελαγχολία έχει θεραπευτική αξία. Είναι η υστερία του πνεύματος και αποτελεί το προαίσθημα μιας επικείμενης μεταμόρφωσης.¹⁷⁷

Ο Κίρκεγκωρ δεν κάνει καμία διαφοροποίηση ανάμεσα στη θρησκευτική και στην αισθητική μελαγχολία. Ο μελαγχολικός ωραιολάτρης είναι πάντα ικανός να υποκριθεί το μυστικό της μελαγχολίας του σε μια ερμητική μεταμφίεση. Ο ίδιος παραδέχεται ότι «*Είμαι ικανός οποιαδήποτε στιγμή της ημέρας να αφαιρέσω τον εαυτό μου από τη μελαγχολία ή πιο*

---

¹⁷⁵Podmore, S., (2011), *Kierkegaard and the Self before God: Anatomy of the Abyss*, Indiana University Press: Bloomington and Indianapolis, p. 56.

¹⁷⁶ Verstrynge, K., "Hysteria of the Spirit on Melancholy in Kierkegaard", in: Cruysbergus, P. & Taels, J. & Verstrynge, K. (eds.), (2003), *Immediacy and Reflection in Kierkegaard's Thought*, Belgium: Leuven University Press, pp. 143-158.

¹⁷⁷ Taylor, M. C., (2000), *Journeys to Selfhood, Hegel and Kierkegaard*, New York: Fordham University Press, p. 240.

σωστά να βάλω τη μεταμφίεσή μου επειδή η μελαγχολία απλά περιμένει για μένα έως ότου είμαι μόνος. Εάν υπάρχει κάποιος παρόν, ανεξάρτητα ποιος είναι, ποτέ δεν είμαι ολοκληρωτικά αυτός που είμαι» (Ένοχος/ Μη ένοχος, Στάδια στο Δρόμο της Ζωής, σ. 196).

Η θρησκεία στη σύγχρονη δυτική κοινωνία είναι μελαγχολική και η ίδια αποτελεί μια θεραπεία για τη μελαγχολία. Στη σύγχρονη κοινωνία, η παρουσία της μελαγχολίας προσδίδει έκφραση στη βαθιά ανησυχία και στην ασθένεια της ύπαρξης. Η προσποίηση αποτελεί μέρος της φύσης του φιλοσόφου, επειδή η λύπη ήταν εξ ολοκλήρου μη επαρκής να εκφράσει το βάθος της.

Στο αυτοβιογραφικό του έργο *Η άποψη για τη δουλειά μου ως συγγραφέας*, το οποίο εκδόθηκε μετά τον θάνατό του, ο φιλόσοφος παραδέχτηκε ότι δεν μπορούσε επαρκώς να περιγράψει τη μελαγχολία του. Ισχυριζόταν πως «Από παιδί ήμουν υπό την εξουσία μιας τεράστιας μελαγχολίας, το βάθος της οποίας βρίσκει το μόνο επαρκές της μέτρο στην εξίσου τεράστια επιδεξιότητα που κατείχα να κρύβω κάτω από μια εμφανής ευθυμία και *joie de vivre*. Μέχρι τώρα, όσο πίσω μπορώ να θυμηθώ μετά βίας, η χαρά μου ήταν ότι κανείς δεν μπορούσε να ανακαλύψει πόσο δυστυχής ένιωθα». (Point of View, σ. 76).

Ο φιλόσοφος δεν μπορούσε να απαλλαχθεί από την προσωπική του μελαγχολία. Η μελαγχολία τον ωρίμασε πρόωρα και τον απομόνωσε από τους άλλους. Υπήρχε ωστόσο κάτι δελεαστικό σε αυτό το μοναχικό εσωτερικό του βασανιστήριο. Κατά καιρούς θριαμβολογούσε για την απεριόριστη ελευθερία του, η οποία του έδινε τη δυνατότητα να είναι εντελώς μόνος με τον προσωπικό του πόνο. Η μελαγχολία ήταν για τον φιλόσοφο ένας ιδιαίτερος τρόπος να υπάρχει ως ανθρώπινο ον. Στο αισθητικό στάδιο, η κενότητα προκαλούσε μελαγχολία καθώς η διαρκής επανάληψη και οι ανούσιες ασχολίες ήταν οι κύριες αιτίες της ανίας που τον ακολουθούσε.¹⁷⁸

---

¹⁷⁸ Ferguson, H., (1995), *Melancholy and the Critique of Modernity: Soren Kierkegaard's religious psychology*, London and New York: Routledge.

1.5 Η ανία εντός του αισθητικού σταδίου

Η ανία στα έργα του Κίρκεγκωρ περικλείει μια κοινωνιολογική θεώρηση, καθώς προκύπτει από τη μελαγχολία που συνόδευε τη σύγχρονη φιγούρα του άτονου και αστικού αργόσχολου ατόμου. Στο σύγγραμμα *Είτε – Είτε* η ανία απεικονίζεται στο πρόσωπο του Αποπλανητή. Ο Αποπλανητής μπορεί να έχει τη μορφή του ρομαντικού ποιητή, του είρωνα ή του κυρίου αναψυχής, ρόλοι που προήλθαν από τις πολιτιστικές, κοινωνικές και οικονομικές αναστατώσεις της αστικής τάξης της Δανίας.

Οι αντίστροφοι τρόποι ζωής αφενός του ασκητισμού, αφετέρου της υπέρβασης, είναι επιδεκτικοί σε μια παρόμοια εσωτερική μοίρα. Μπορεί να εκφραστούν μέσα από την υπερβολική νηστεία, τη μοναξιά και τον διαλογισμό στη μοναστική ζωή. Αυτό το είδος της ζωής θα μπορούσε να οδηγήσει σε ανία, όμοια με αυτή του αργόσχολου ατόμου. Και οι δύο τρόποι ζωής ρισκάρουν την πνευματικότητα. Στη συγγραφή του μελαγχολικού ωριαολάτρη *A* στο *Είτε - Είτε*, ο Κίρκεγκωρ μας θωρακίζει με μια μελέτη περίπτωσης της σύγχρονης ανίας και της συνεισφοράς της στην ισχνότητα του σύγχρονου εαυτού.¹⁷⁹

Η ανία είναι θεμελιώδης και η κοινωνική της σημασία σπάνια αναγνωρίζεται. Όταν πηγάζει από το κέντρο της ύπαρξης, γίνεται ολοένα και πιο επικίνδυνη. Η ανία είναι η αποτυχία της ύπαρξης και η βάση της βρίσκεται κάτω από το επίπεδο της ευσυνείδητης δραστηριότητας. Το αποτέλεσμα της ανίας είναι ότι οδηγεί τον άνθρωπο στο να αντανakλά τον εαυτό του και αυτή η αντανάκλαση έχει σοβαρές παρενέργειες. Δημιουργεί αμφιβολία εντός του εαυτού του για τον ίδιο, το μέλλον και την αξία της ζωής του.

Το σύμβολο της ανίας είναι ο Φάουστ, καθώς ο Κίρκεγκωρ απεικονίζει τον Φάουστ ως τον παντοτινό πιστό στο αισθητικό ιδανικό. Παρουσιάζει τη σχέση του με τη Ρεγγίνα Όλσεν μέσα από τη σχέση του

---

¹⁷⁹Podmore, S., (2011), *Kierkegaard and the Self before God: Anatomy of the Abyss*, Indiana University Press: Bloomington and Indianapolis, p. 54.

Φάουστ με την Μάργκαρετ. Ο Φάουστ είναι ένας ανώριμος άντρας και η ανία γίνεται η ρίζα όλων των κακών. Η ανία δημιουργεί την αμφιβολία, γι' αυτό και η σκεπτική του στάση εκφράζει τη μετάβαση από τον Δον Ζουάν στον Φάουστ.

Η φιληδονία δεν παρέχει πλέον στον Φάουστ την ευχαρίστηση. Θέλει πολλά παραπάνω από το να κοιμάται με μια μόνο γυναίκα. Εστιάζει στη διαδικασία της αποπλάνησης και όταν αυτή ολοκληρώνεται, απαλλάσσεται από τη γυναίκα ακόμα και αν πρέπει να την καταστρέψει. Κατά παράδοξο τρόπο ο Φάουστ δεν είναι όμως κακός. Πειραματίζεται με το δαιμόνιο διότι θέλει να γνωρίσει πολλές πιθανότητες.¹⁸⁰

*«Η ανία είναι η ρίζα όλων των κακών. Είναι παράξενο πώς η ανία, από μόνη της τόσο νηφάλια και απαθής, θα πρέπει να έχει τόση δύναμη να θέσει σε κίνηση. Η επιρροή που ασκεί είναι μαγική, εκτός από το ότι αυτή δεν είναι η επίδραση της έλξης, αλλά της αποστροφής».*¹⁸¹

Η έννοια της ανίας ταλανίζει τους ανθρώπους όλων των εποχών και των ηλικιών. Τα παιδιά για παράδειγμα συμπεριφέρονται σωστά μέχρι να αρχίσουν να πλήττουν στο παιχνίδι τους. Μπορούν ωστόσο να σταματήσουν αυτό που κάνουν αν νιώσουν ανία, κάτι που δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε άλλες εκφάνσεις της ζωής με την ίδια ευκολία. Κάποιος δεν ζητά εύκολα διαζύγιο επειδή η σύζυγός του ήταν βαρετή, ή την παραίτηση του βασιλιά επειδή ήταν βαρετός ή ενός ιερέα ή ενός δημοσιογράφου επειδή ήταν κουραστικοί.

Είναι εύλογο ότι ο κόσμος θα χειροτερεύει και τα κακά θα αυξάνονται, όσο αυξάνεται η ανία που βιώνουν. Η ιστορία αυτή ανιχνεύεται από την αρχή του κόσμου. Η Λατινική παροιμία *otium est pulvinar diaboli* εκφράζει επακριβώς τη δύναμη της ανίας, αφού ακόμα και ο διάβολος δεν αφιερώνει χρόνο να βάλει το κεφάλι του πάνω στο μαξιλάρι, όταν ο ίδιος

---

¹⁸⁰ Merigala, G., (2010), *Subjectivity and Religious Truth in the Philosophy of Soren Kierkegaard*, Georgia: Mercer University Press, p. 24.

¹⁸¹ Kierkegaard, S., (1843), "Either/ Or: A Fragment of Life", in: *A Kierkegaard Anthology*, p. 22.

αισθάνεται ανία. Η αποφυγή της ανίας αποτελεί το απώτερο τέλος και τον σκοπό του κάθε ανθρώπου.¹⁸²

Η ανάλυση της δαιμονικής ανίας είναι ισάξια με την απάθεια. Επειδή η ανία έχει κοσμικό περιεχόμενο και θεωρείται ως ένα κοινωνικό και ψυχολογικό πρόβλημα, απαιτεί ένα πιο έμμεσο μέσο για να παρακινήσει αυτούς που επιθυμούν να απαλλαχθούν από αυτή. Οι αλλαγές στην εμπειρία της προσωρινότητας που υιοθετήθηκαν από τη βιομηχανική επανάσταση και τη μαζική επικοινωνία απαιτούν μια απόσταση από αυτή την πραγματικότητα. Το άτομο που γεννιέται στη σύγχρονη εποχή πρέπει να είναι ελεύθερο να βρει το αντίδοτο στη δαιμονική ανία και σε πνευματικές πρακτικές και πάθη.¹⁸³

*«Η ανία βασίζεται στην ανυπαρξία, η οποία διαποτίζει την πραγματικότητα. Προκαλεί μια ζάλη σαν και αυτή όταν κοιτάς κάτω σε ένα χάσμα, και αυτή η ζαλάδα είναι άπειρη. Η εκκεντρική μορφή του διαχωρισμού που σημειώθηκε παραπάνω ακούγεται μπροστά χωρίς να παράγει μια ηχώ, η οποία αποδεικνύεται ότι βασίζεται στην ανία, γιατί στην ανυπαρξία ούτε και μια ηχώ δεν μπορεί να παραχθεί».*¹⁸⁴

Η ανία είναι η σκιά της αμφιβολίας που μπορεί να αυξάνεται μέχρι να φτάσει κάποιος στην απελπισία. Η επίδραση της ανίας αποκαλύπτει μια άβυσσο στην οποία το ιλιγγιώδες μάτι μπορεί να στερεωθεί πάνω στο τίποτα. Η ανία περιφρονεί το θρησκευτικό στάδιο και καταλήγει στη μηδαμινότητα του αισθητικού σταδίου. Παραδίδει τον εαυτό στο σκοτεινό χείλος ενός αθεράπευτου μηδενισμού. Στηρίζεται στο τίποτα που συμπεριπλέκει τη ζάλη του απείρου με αυτή που προκύπτει κοιτάζοντας μια απύθμενη άβυσσο. Για τον Κίρκεγκωρ η απαλλαγή από τη μηδαμινότητα της ανίας

---

¹⁸² Kierkegaard, S., "The Rotation Method", in: *Either/ Or*, Vol. 1, Swenson D. and Swenson L.M. (transl.), p. 285.

¹⁸³ McDonald, M., (2009), "Kierkegaard's Demonic Boredom", in: Pezze, B. D. & Salzani, C., (eds.), *Essays on Boredom and Modernity*, Netherlands: Rodopi, pp. 61-84, [66-67].

¹⁸⁴ Kierkegaard, S., (1959), "The Rotation Method", in: *Either/ Or*, Vol. 1, Swenson D. and Swenson L.M. (transl.), p. 287.

περιλαμβάνει την αποδοχή ότι μόνο ο Θεός μπορεί να μας ανακουφίσει από τη βαρύτητα και τον ίλιγγο της αβύσσου.¹⁸⁵

Η ανία και η κενότητα του αισθητικού σταδίου αντανakλούν την έννοια του ερμητισμού. Η υπέρβαση των εννοιών αυτών δύναται να γίνει μόνο μέσα από το άλμα της πίστεως, κοντά στο Θεό ή εντός του Καλού. Το άλμα της πίστεως είναι η μόνη δραπετεύση από την κατάσταση που βιώνει, καθώς συνδέεται με το παράλογο που υπερβαίνει τα όρια της κατανόησης.¹⁸⁶

Όσο περισσότερο αναπτύσσεται η συνείδηση σε έναν άνθρωπο, τόσο πιο πολύ αυτός διευρύνεται, ακόμη κι αν αποκόπτεται στο τέλος από όλο τον κόσμο. Ως τρόπος ζωής, ο αισθητικός βίος αποτυγχάνει ως προς την ορθή ενασχόληση της υπάρξεως με την πραγματικότητα ή την υποκειμενικότητα του.¹⁸⁷

Όταν ελλοχεύει ο κίνδυνος της ανίας, η ύπαρξη βιώνει τόσο έντονα την απογοήτευση που ο θάνατος αποτελεί τη μοναδική λύση να απομακρυνθεί από την κατάσταση στην οποία έχει εγκλωβιστεί. Η ύπαρξη χάνει κάθε ενδιαφέρον για δημιουργικότητα, απελπίζεται και βρίσκεται σε απόγνωση. Αδυνατεί να ξεφύγει από το αιώνιο παρόν που συνεχώς επαναλαμβάνεται, κάνοντας έναν φαύλο κύκλο.

Στον μεταμοντέρνο κόσμο, η ανία αντιπροσωπεύει τις δυσλειτουργίες που επιδιώκουν την ενσωμάτωση των ατόμων στα δίκτυα της διαχείρισης του χρόνου. Ο Αντόρνο χαρακτηρίζει την ανία ως προϊόν της βιομηχανίας του πολιτισμού, όπου ακμάζει η ανίατη ασθένεια της διασκέδασης. Ο σημερινός άνθρωπος δεν έχει χρόνο για τίποτα, αλλά όταν τον βρίσκει

---

¹⁸⁵ Podmore, S., (2011), *Kierkegaard and the Self before God: Anatomy of the Abyss*, Indiana University Press: Bloomington and Indianapolis, p. 60.

¹⁸⁶ Tsakiri, V., (2006), *Kierkegaard, Anxiety, Repetition and Contemporaneity*, Banham, G., (ed.) New York: Palgrave Macmillan, σ. 143.

¹⁸⁷ Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σ. 160.

διαρκεί πολύ. Όλες οι δραστηριότητες έχουν την ίδια αξία, γι' αυτό και η ανία οδηγεί στην αποξένωση και στην εσωστρέφεια.¹⁸⁸

Η ανία είναι μια κατάσταση χαμηλής αφύπνισης που βιώνεται από όποιον διάγει μια μονότονη και επαναλαμβανόμενη ζωή. Σχετίζεται με την έλλειψη προσωπικής συμμετοχής, ενθουσιασμού, αλλά και ενδιαφέροντος για το μέλλον. Η μονοτονία παράγει δυσφορία, ενώ η επανάληψη μπορεί να οδηγήσει σε απελπισία και απόγνωση. Το άτομο αισθάνεται έλλειψη ικανοποίησης για τον κόσμο γύρω του, αλλά και την επιθυμία να δραπετεύσει από αυτόν. Η ανία παρουσιάζεται ως η ανήσυχη έλλειψη ικανοποίησης εξαιτίας μιας γενικότερης παραίτησης.¹⁸⁹

Η ανία και η απελπισία είναι οι μεγαλύτεροι κίνδυνοι της ανθρώπινης ύπαρξης να απολέσει το Εγώ της. Το Εγώ πάσχει από τη ρηχότητα της καθημερινότητας, καθώς εγκλωβίζεται μέσα σε επαναλαμβανόμενες πράξεις που καλλιεργούν τη ματαιότητα και την κενότητα. Το αισθητικό στάδιο χαρακτηρίζεται από τη ματαιότητα, γι' αυτό και είναι απαραίτητη η μετάβαση της ύπαρξης στα επόμενα στάδια. Η υπέρβαση της ύπαρξης θα μπορούσε να σημαίνει όχι το τέλος, αλλά τον μετάνθρωπο που διατηρεί την ανθρώπινη ιδιότητα και ταυτόχρονα την υπερβαίνει.¹⁹⁰

Τη ματαιότητα της παροδικής ευχαρίστησης εκμεταλλεύεται με απόλυτη συνείδηση ο κόσμος του θεάματος, παρέχοντας την ψευδαισθηση ότι μπορεί να γιατρέψει τις ανάγκες της ψυχής. Επιδιώκει τη χειραγώγηση των ανθρώπων, ενισχύοντας την παθητικοποίηση της ύπαρξης που έχει απολέσει τη συνείδησή της και αδυνατεί πλέον να αντιδράσει. Ως επακόλουθο ο κόσμος του θεάματος είναι υπεύθυνος για τη διαιώνιση της απελπισίας και της ανίας στην ύπαρξη που έχασε ή κινδυνεύει να χάσει το Εγώ της.

---

¹⁸⁸ Berry, D., (2014), *Critical Theory and the Digital*, UK: Bloomsbury, p. 198.

¹⁸⁹ Winter, R., (2002), *Still Bored in a Culture of Entertainment*, USA: InterVarsity Press, p. 53, p. 78.

¹⁹⁰ Ονφρέ, Μ., (2009), *Η δύναμη της ύπαρξης*, Αθήνα: Εξάντας, σ. 184.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β': Ο μεταμοντέρνος κόσμος και η κοινωνία του θεάματος

2.1 Η έννοια της μετανεωτερικότητας

Η μεταμοντέρνα εποχή είναι μια ιστορική εποχή που αντιπροσωπεύει μια διαφορετική θεώρηση στη ζωή. Η μετανεωτερικότητα καλύπτει όλη την ανθρώπινη δραστηριότητα και την περιουλογή, η οποία αφορά το *res* ή *rei* (την ουσία των πραγμάτων). Στη μετανεωτερική εποχή, η ουσία των πραγμάτων σχετίζεται με την επικοινωνία, κυρίως την ηλεκτρονική.

Ο Neil Postman πραγματεύτηκε τη διάβρωση της ηλεκτρονικής δημόσιας επικοινωνίας. Καθώς η επικοινωνία προσανατολίζεται στην ευχαρίστηση, ο δημόσιος λόγος έχει αμφισβητήσιμη λογική. Ο δημόσιος λόγος έχει μεγάλη συναισθηματική δύναμη, η οποία ωστόσο έχει περιορισμένα οφέλη για την ανθρώπινη κοινότητα. Η ισχύς του δημόσιου λόγου πηγάζει από την ευρεία χρήση της τηλεόρασης. Η απόλυτη εξάρτηση από την τηλεόραση είναι παραπλανητική, επειδή είναι εννορηστρομένη για να διαμορφώνει τις σκέψεις και να κατευθύνει το άτομο σε μια προτιμώμενη δράση.

Στο βιβλίο *Διασκεδάζοντας μέχρι Θανάτου*, ο Postman εξετάζει τις αλλαγές του Αμερικανικού Πολιτισμού που προκλήθηκαν μέσα από την αλλαγή της εποχής του Λόγου σε εποχή του Σόου. Η τηλεόραση έγινε το κεντρικό μέσο, κάνοντας την κοινωνία έναν πολιτισμό διασκέδασης. Ο Postman πιστεύει ότι ο τρόπος που επικοινωνούμε επηρεάζει τις ιδέες και κατ' επέκταση τον πολιτισμό μας. Τα είδη επικοινωνίας μιας σύγχρονης κοινωνίας μεγενθύνουν τον κόσμο και διογκώνουν τα προβλήματα στις κοινωνικές τους σχέσεις.¹⁹¹

---

¹⁹¹ Schubert, J., (2005), *Neil postman- Amusing and Informing Ourselves to Death*, Martin- Luther Universitat Halle Wittenberg, pp. 2-3.

Η απόλυτη εξάρτηση από την τεχνολογία προσφέρει την ψευδαισθηση ότι μας βοηθάει να φροντίζουμε τον εαυτό μας. Η ανησυχία του Postman ήταν το γεγονός ότι τα ανθρώπινα όντα πιστεύουν ότι «ξέρουν» κάτι, όταν στην πραγματικότητα «γνωρίζουν» μόνο αυτά που τους λένε. Αυτό καθιστά τη λήψη των αποφάσεων και τον δημόσιο διάλογο ευάλωτο στο να εκφυλιστεί σε κακές αποφάσεις για την ίδια την ύπαρξη, αλλά και για την υπόλοιπη κοινωνία. Καθώς η τεχνολογία επικρατεί ολοένα και περισσότερο στον Τύπο και στην επικοινωνία, οι κίνδυνοι διαστρέβλωσης της αλήθειας και της χειραγώγησης των μαζών γίνονται πιο έντονοι.¹⁹²

*«Επανάσταση στην επικοινωνία», «ψηφιακή επανάσταση», αυτά τα τελευταία χρόνια ο καθημερινός Τύπος δεν δίστασε να πολλαπλασιάσει τις σελίδες του δημοσιεύοντας ειδικά ένθετα ή θεματικές ενότητες με την ίδια επωδό: χάρις ή εξαιτίας των τεχνολογιών της πληροφορίας και της επικοινωνίας, τίποτε πλέον δεν θα είναι όπως πριν στις κοινωνίες μας. Είναι βέβαιο ότι το τέλος του 20^{ου} αιώνα σηματοδοτήθηκε από αλλαγές σ' αυτόν τον τομέα, που κανένας δεν μπορεί ν' αγνοήσει».*¹⁹³

Πολλοί μεταμοντέρνοι φιλόσοφοι αποικοδομούν τον λόγο και την πραγματικότητα επειδή θεωρούν ότι ο Δυτικός Πολιτισμός έχει επεξεργαστεί την κυριαρχία, την καταπίεση και την καταστροφή. Έχοντας απορρίψει την ιδέα μιας ανεξάρτητης υπάρχουσας πραγματικότητας, η μετανεωτερικότητα αρνείται ότι ο λόγος ή οποιαδήποτε άλλη μέθοδος είναι ένα μέσο να αποκτήσεις μια αντικειμενική γνώση της πραγματικότητας.¹⁹⁴

Η μετανεωτερικότητα αναφέρεται σε μια γενικευμένη αλλαγή στις κοινωνικές συνθήκες. Τα κριτήρια της αλλαγής είναι πολυδιάστατα. Μεταξύ άλλων περιλαμβάνουν την κατάργηση της διάκρισης μεταξύ της υψηλής και της χαμηλής (μαζικής) κουλτούρας και την προσκόλληση ενός

---

¹⁹² Holba, A., (2007), *Philosophical Leisure, Recuperative Practice for Human Communication*, Milwaukee: Marquette University Press, pp. 73-75.

¹⁹³ Carrier, J. & Ασλανίδου, Σ., (2004), *Θεωρητικές προσεγγίσεις για την ανάλυση των ΜΜΕ*, Αθήνα: τυπωθήτω Γιώργος Δαρδανός, σ. 77.

¹⁹⁴ Hicks, S., (2004), *Explaining Postmodernism: Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*, New Berlin: Scholargy Publishing, p. 3.

συμβατικού μοντέλου γνώσης (που τονίζει τον μύθο, το σύμβολο και το παιχνίδι κοινών υποθέσεων) πάνω σε ένα επιστημονικό μοντέλο. Ο μεταμοντερνισμός αναφέρεται σε μια ευρύτερη αλλαγή στην κοινωνική συνείδηση.

Τα πιο χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτής της αλλαγής είναι μια σειρά ανησυχιών για τις κατηγορίες της σκέψης και της δράσης που σχετίζονται με τον εκσυγχρονισμό. Προκύπτει η διάθεση να προβλέψουμε ότι η ώθηση της αλλαγής είναι προς την κατεύθυνση της αφηρημένης μορφής της μετανεωτερικότητας. Η εικόνα του μεταμοντερνισμού είναι μια ευαισθησία μεταξύ της βαθμιαίας κατάρρευσης μιας εποχής και της αργής και ανώμαλης κρυστάλλωσης μιας άλλης. Ο μεταμοντερνισμός ήταν προϊόν ενός συνόλου συγκεκριμένων γεγονότων και εξελίξεων που τροφοδότησαν την κερδοσκοπία στον ακαδημαϊκό και στον λαϊκό πολιτισμό, ώστε η εποχή του νεωτερισμού να αρχίσει να καταρρέει.¹⁹⁵

Η μετανεωτερικότητα συνδέεται με μια βασική ρήξη στον πολιτισμό και στην ιστορία, επιφέροντας αλλαγές στην κοινωνία, στην οικονομία, στον πολιτισμό, στις τέχνες και στην καθημερινότητα, οι οποίες απαιτούν νέες θεωρίες. *«Το μεταμοντέρνο σημαίνει προπάντων την εξαφάνιση κάθε κοινωνικού προτύπου, τα δρώντα υποκείμενα στρέφονται προς τον εαυτό τους, προς την ικανοποίηση των ναρκισσιστικών αναγκών τους, ενώ η κοινωνική τους ταυτότητα καθορίζεται από αυτό που καταναλώνει κανείς, παρά από αυτό που είναι. Το μεταμοντέρνο παραπέμπει σε μια κοινωνία χωρίς ιστορία, υπό την έννοια ότι δεν υπάρχουν πια μεγάλα επιχειρήματα (προτάγματα) και ότι ο αυτοστοχασμός, και μάλιστα ο αυτοχλευασμός, αντικαθιστά κάθε προοπτική ιστορικότητας».*¹⁹⁶

Τα όρια μεταξύ του μοντέρνου και του μεταμοντέρνου δεν είναι σαφή. Η μοντέρνα κουλτούρα χαρακτηρίζεται από την αυτονόμηση των πεδίων της και από την απέχθεια για τη μαζική κουλτούρα. Οι θεωρητικοί του

---

¹⁹⁵ Rojec, C., (1995), *Decentring Leisure, Rethinking Leisure Theory*, London: Sage Publications, p. 138.

¹⁹⁶ Wolton, D., (2000), *Σκέψεις για την Επικοινωνία*, Αθήνα: Σαββάλας, σ. 436.

μοντερνισμού είναι αντίθετοι στη μαζική κουλτούρα, ενώ στον μεταμοντερνισμό αντιτάσσεται η απαίτηση για πολλαπλότητα.

Στον μεταμοντερνισμό εισβάλλει η πληροφορία, ενώ η πληροφορική εισβάλλει στη βιομηχανία. Η διάκριση ανάμεσα σε υψηλή και χαμηλή κουλτούρα παύει να υπάρχει, καθώς η υψηλή τέχνη νομιμοποιεί την ηγεμονία, υποστηρίζοντας ένα πολιτισμικό κατεστημένο και τις αξιώσεις του για την αισθητική ζωή. Ο μεταμοντερνισμός αποτελεί ένα μέρος της ισχυρής μεσαίας τάξης, η οποία μεταμορφώνει τον κόσμο με καταστρεπτικούς και εποικοδομητικούς τρόπους, εστιάζοντας στην εξειδίκευση της μοντερνιστικής τέχνης και στον πλουραλισμό.¹⁹⁷

Σε μεταμοντέρνες θεωρίες όπου το μέσο είναι το μήνυμα, η αύξηση της πολιτιστικής κυριαρχίας των μέσων ενημέρωσης και του θεάματος είναι συμπτωματική από τις όποιες κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές.¹⁹⁸ Η έννοια της μετανεωτερικότητας αποτελεί μια φάση ανάπτυξης του πολιτισμού και των τεχνών. Με την έννοια αυτή εννοείται η ανάπτυξη ολόκληρης της κοινωνίας. Το μεταμοντέρνο σύστημα χαρακτηρίζεται από την επιμονή ότι δεν υπάρχουν ιστορικές νομοτέλειες. Υπογραμμίζει την τέχνη, την ιδεολογία και τη γνώση. Η μετανεωτερικότητα περιλαμβάνει την περίοδο κυριαρχίας του καταναλωτισμού και του μονοδιάστατου ανθρώπου.

Οι αλλαγές που γίνονται στον πολιτισμό συνδέονται με τις αλλαγές στο χωροχρόνο και στις κοινωνικές δομές, όπου αναδεικνύεται το ατομικό έναντι του κοινωνικού. Δεν υφίσταται μια γραμμική πορεία προς την πρόοδο, καθώς επικρατεί το ατομικό και το υποκειμενικό στοιχείο. Στην περίοδο της μετανεωτερικότητας τα ηλεκτρονικά μέσα μαζικής

---

¹⁹⁷Χριστοδουλίδης, Π., (1994), «Τέχνη και Ιδεολογία. Η περίπτωση του μεταμοντερνισμού», στο: *Αισθητική και Θεωρία της Τέχνης*, (επιμ.) Χριστοδουλίδης, Π., Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα, σσ. 189-201, [193-195].

¹⁹⁸ "Introduction", in: *media and cultural studies*, (2006), Durham, M. & Kellner, D., (eds.), UK: Blackwell Publishing, pp. 447-452, [448].

ενημέρωσης¹⁹⁹ και ο μαζικός πολιτισμός διαδίδονται, ενώ σταδιακά μεταβάλλουν την αντίληψη για την αισθητική.²⁰⁰

Η μετανεωτερικότητα σχετίζεται με την κουλτούρα της μάζας και του κόσμου του θεάματος. Αντίθετα με τα δομημένα πρότυπα, επικεντρώνεται σε τύπους κουλτούρας που είναι επιφανειακοί και στηρίζονται στο συναίσθημα. Ο ανορθολογικός μετανεωτερικός πολιτισμός επικεντρώνεται στη βιομηχανία της κατανάλωσης, στη μυθική αυταπάτη του φανταστικού κόσμου και στην κοινωνία του Εγώ.²⁰¹

Ο Foucault συνδέει τον μετανεωτερισμό με τις κοινωνικές επιστήμες και τον παρουσιάζει ως ένα πλουραλιστικό φαινόμενο. Στον μεταμοντέρνο κόσμο επικρατεί μια εμβάθυνση στα επιμέρους, η οποία δημιουργεί μια διεισδυτικότητα. Όλες οι εμπειρίες είναι υποκειμενικές εξαιτίας των βιωματικών καταστάσεων, όπως αυτές αντανακλώνται από την τέχνη. Τονίζονται ο πλουραλισμός και η ετερότητα ως κύρια χαρακτηριστικά της μετανεωτερικότητας, με τρόπο ώστε να κατανοούνται τα επιμέρους στοιχεία.²⁰²

Η βιομηχανία του πολιτισμού παράγει έναν κόσμο ψευδούς εξειδίκευσης. Η πίστη σε ισχυρισμούς περί ατομικής διακριτικότητας ενός προϊόντος, συνεπάγεται την έλλειψη κατανόησης της αληθινής ομοιογένειας. Ο απατηλός πλουραλισμός των ανταγωνιστικών προϊόντων συγχέεται με τον πλουραλισμό των ανθρωπίνων ελευθεριών.²⁰³

---

¹⁹⁹Ο F. Balle ορίζει τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης ως τον τεχνολογικό εξοπλισμό που επιτρέπει στους ανθρώπους να ανταλλάξουν τις εκφράσεις της σκέψης τους, όποιος και αν είναι ο τύπος και ο σκοπός αυτής της σκέψης. Βλ. Carrier, J., Ασλανίδου, Σ., (2004), *Θεωρητικές προσεγγίσεις για την ανάλυση των ΜΜΕ*, Αθήνα: τυπωθήτω Γιώργος Δαρδανός, σ. 13.

²⁰⁰Γκλετον, Τ., (2003), *Οι αυταπάτες της μετανεωτερικότητας*, (μτφ.) Σπανός, Γ., Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 9-15.

²⁰¹ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 190-192.

²⁰²Γκλετον Τ., (2003), *Οι αυταπάτες της μετανεωτερικότητας*, μτφ. Σπανός, Γ., Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 16-17.

²⁰³ Jarvis, S., (1998), *Adorno: A Critical Introduction*, New York: Routledge, p. 74.

Σε ένα μοντέρνο κόσμο υπάρχει ένα φράγμα ανάμεσα στο αιώνιο και στο προσωρινό, καθώς αντί για το παρελθόν και το μέλλον υπάρχει ένα μόνιμο παρόν. Ισχύει μόνο το πραγματικό που βρίσκεται στο παρόν, καθώς η ιστορία δημιουργείται κάθε στιγμή και κάθε κίνηση μπορεί να φτάσει στην αιωνιότητα. Η επανάληψη γίνεται ένα μαζικό προϊόν της κοινωνίας, όπου κυριαρχούν οι επαναλήψεις και η αντιγραφή.²⁰⁴

Στη μετανεωτερικότητα, υπάρχει η μεταπήδηση από τον υλικό τρόπο ζωής στις μετα- υλιστικές αξίες. Μέσα από την τέχνη επέρχονται αλλαγές στις αξίες της κοινωνίας. Ενσωματώνεται η διαφορετικότητα και δημιουργείται ένα κίνημα απελευθέρωσης, που χαρακτηρίζει την εποχή της παγκοσμιοποίησης. Ο μεταμοντερνισμός αναφέρεται σε μια μορφή σύγχρονης κουλτούρας που εκφράζει την αλλαγή σε μια αποκεντρωμένη, πλουραλιστική τέχνη. Η μεταμοντέρνα λογική του τέλους της ιστορίας θεμελιώνει αρκετά κοινά ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν. Δημιουργεί την επιτακτική ανάγκη ηθικά γερών θεμελίων, γι' αυτό κι ο μεταμοντερνισμός θεωρείται πιο πολύ μέρος του προβλήματος παρά της λύσης του.²⁰⁵

Η πρόοδος και η εξέλιξη της βιομηχανίας του πολιτισμού είναι ο στόχος κάθε φιλελευθερισμού που κρίνεται για το είδος πολιτισμού που προσβύει. Τα ασυμβίβαστα στοιχεία του πολιτισμού και της διασκέδασης βρίσκονται κάτω από έναν κοινό παρονομαστή, την ολότητα της πολιτιστικής βιομηχανίας. Το κύριο χαρακτηριστικό της μετανεωτερικής εποχής και της πολιτιστικής της κουλτούρας είναι η επανάληψη. Το γεγονός ότι οι χαρακτηριστικές της καινοτομίες είναι βελτιώσεις της μαζικής παραγωγής, δεν είναι άγνωστο. Η κοινωνική δύναμη εκδηλώνεται πιο αποτελεσματικά στην ενδυναμωμένη παρουσία των στερεοτύπων, παρά

---

²⁰⁴ Gajewska, M., "Death as an Emptiness, Symbol, Metamorphosis and Metaphor on the Modern Culture Background", in: Boudouris, K., (2006), *The Philosophy of Culture*, vol. 1, Athens: Ionia Publications, pp. 118- 122, [121].

²⁰⁵ Γκλετον, Τ., (2003), *Οι αυταπάτες της μετανεωτερικότητας*, (μτφ.) Σπανός, Γ., Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σ. 19, σ. 30, σσ. 182-184.

σε έωλες ιδεολογίες που τα εφήμερα περιεχόμενα έχουν να παρουσιάσουν. Παρ' όλα αυτά η πολιτιστική βιομηχανία ταυτίζεται με τη βιομηχανία της διασκέδασης και του θεάματος. Ο έλεγχός της στους καταναλωτές πραγματοποιείται από την επιρροή της διασκέδασης σε αυτούς.²⁰⁶

Η μετανεωτερικότητα συνδέεται με την αισθητικοποίηση της καθημερινής ζωής. Δεν είναι ότι η ζωή έχει γίνει πιο όμορφη, αλλά σε σχέση με τη νεωτερικότητα τα ζητήματα ομορφιάς και εμφάνισης ασκούν μεγαλύτερη επιρροή στις συνήθειες αποφάσεις σχετικά με την εμφάνιση. Η αισθητικοποίηση αντικατοπτρίζει τη διεύρυνση της πολιτισμικής βιομηχανίας που ενθαρρύνει η μετανεωτερικότητα. Σε συνθήκες όπου η εμφάνιση αντικατέστησε την ουσία, η υπεροχή των αισθητικών ερωτημάτων απασχολεί την κοινωνική συνείδηση.²⁰⁷

Ο μεταμοντέρνος τρόπος ζωής αντιπροσωπεύει την αλλαγή μιας αισθητικής κατηγορίας σε μια ποιότητα κατανάλωσης αγαθών. Η είσοδος ποικίλων μορφών ανούσιας διασκέδασης στο σπίτι, η διαχυτικότητα της μουσικής, ο τρόπος που τα προϊόντα έχουν γίνει μια άμεση επέκταση της διαφημιστικής τους εικόνας είχαν άμεσες αρνητικές επιπτώσεις. Μείωσαν το κενό ανάμεσα στη βιομηχανία του θεάματος και στην καθημερινή ζωή και επέφεραν μια αισθητικοποίηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Το αγαθό μετετράπη σε εικόνα, αντιπροσώπευση και θέαμα. Η αξία αντικαταστάθηκε από τη διαφήμιση.

Η βιομηχανία του πολιτισμού έχει ωφεληθεί από την εξάντληση του μοντερνιστικού αντίκτυπου. Στερούμενο μιας ακριβής σύλληψης της ατομικότητας, το νέο πολιτιστικό πλέγμα απελευθερώνει μια επιθετικότητα ισάξια με την απελευθέρωση της επιθυμίας του. Η μεταμοντέρνα πρακτική αλλάζει τον εμπειρικό κόσμο χωρίς να τον μεταβάλλει, καθώς οι αφηρημένες επιβεβαιώσεις διαψεύδουν την απόγνωση που τον χαρακτηρίζει. Η

---

²⁰⁶ Horkheimer, M. & Adorno, T. W., (2006), "The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception", in: *media and cultural studies*, Durham, M. & Kellner, D., (eds.), UK: Blackwell Publishing, pp. 41- 72, [51].

²⁰⁷ Rojec, C., (1995), *Decentring Leisure, Rethinking Leisure Theory*, London: Sage Publications, p. 165.

απόγνωση προκαλεί την επιθετικότητα, η οποία είναι πιο έκδηλη στον κόσμο του θεάματος.²⁰⁸

Πολλά από τα προβλήματα της σύγχρονης μετανεωτερικής κοινωνίας οφείλονται στην απώλεια των αξιών με τις οποίες η κάθε κοινωνία αυτοπροσδιορίζεται και εκπληρώνει τις επιδιώξεις της. Οι αξίες προσδιορίζουν την πίστη, την ηθική και τη δράση των μελών της κοινότητας, καθώς συγκροτούν τη συνείδηση των ατόμων και τη συνοχή της κοινωνίας. Ο μεταμοντέρνος άνθρωπος πρέπει να επαναπροσδιορίσει τις αξίες του ή να μάθει να ζει χωρίς αυτές.²⁰⁹

Η μετανεωτερικότητα προσδιορίζει μια ιστορική μετάβαση, η οποία παρόλο που είναι φαινόμενο των τελευταίων δεκαετιών, είχε τις απαρχές της στην εμφάνιση των κοινωνικών επιστημών. Η επιστημονική γνώση, η οποία αμφισβήτησε την παραδοσιακή θρησκευτική γνώση, είναι σχετική με οποιαδήποτε θρησκευτική γνώση. Η ιατρική επιστήμη αποτελεί μια πηγή ελπίδας και απελπισίας μαζί. Μπορεί και ενσωματώνει νέες ιδέες στις κοινωνικές σχέσεις, γι' αυτό και χρήζει ιδιαίτερης αξίας και προσοχής στον μεταμοντέρνο κόσμο.²¹⁰

2.1.1 Η επιστήμη της ιατρικής στη μετανεωτερική εποχή

Στη μετανεωτερικότητα αντί για πρόοδο υπάρχει αλλαγή, αντί για επιχείρημα υπάρχει συζήτηση. Ενώ η ευρεία πολιτιστική κουλτούρα έχει αγκαλιάσει μια σχετικιστική υποκειμενική στάση, η ιατρική συνδέεται με την πρόοδο και την αντικειμενικότητα. Η μεταμοντέρνα τάση θέτει μια σοβαρή απειλή στην ιατρική, προβάλλοντας μια διάβρωση διαγνωστικής και θεραπευτικής αντικειμενικότητας. Στη μεταμοντέρνα ιατρική, η επαγγελματική ηθική κινδυνεύει από στην εμπορικότητα του επαγγέλματος. Εάν η μετανεωτερικότητα ήταν μια απειλή στην

---

²⁰⁸ Adorno, T., (2006), *The Culture Industry*, London and New York: Routledge, pp. 23-25

²⁰⁹ Βασιλειάδης Π., (2002), *Μετανεωτερικότητα και Εκκλησία*, Εκδόσεις Ακρίτα: Αθήνα, σ. 99.

²¹⁰ Βασιλειάδης Π., (2002), *Μετανεωτερικότητα και Εκκλησία*, Εκδ. Ακρίτα: Αθήνα, σσ. 26-29.

επιστημονική αλήθεια, η απειλή αυτή θα προμήνυε τη διάλυση της ιατρικής ηθικής.²¹¹

Ο Westphal μεταφράζει τον Κίρκεγκωρ ως προφήτη που ασκεί κριτική στη Δυτική κοινωνία. Πιστεύει πως η φιλοσοφία της θρησκείας πρέπει να έχει μια προφητική λειτουργία που μας δίνει τη δυνατότητα να ζούμε τη Χριστιανική πίστη πιο αυθεντικά. Η φαινομενολογία της θρησκείας μπορεί να είναι μια προφητική φιλοσοφία. Ο Westphal προκαλεί τους μεταμοντέρνους μελετητές να κρίνουν την πίστη και συγκεκριμένες ιδέες για τον Θεό και τον εαυτό, εμβαθύνοντας με αυτόν τον τρόπο την ίδια την πίστη.

Επειδή πιστεύει πως οι φιλόσοφοι της θρησκείας απευθύνονται στους σύγχρονους τους με προσωπικό τρόπο, κρίνει ότι θα ήταν δύσκολο να βρει κάποιος πιθανή θεραπεία. Η κριτική λόγου του Κίρκεγκωρ δείχνει την πίστη ως πράξη υπακοής και εμπιστοσύνης. Εστιάζει την προσοχή στην αναγκαιότητα της επιλογής και στο αναπόφευκτο άλμα. Μας υπενθυμίζει ότι η θεολογική επιβεβαίωση βασίζεται σε προϋποθέσεις που επιλέγονται και δεν αποδεικνύονται και γι' αυτό συσχετίζεται με την ιατρική.

Όσοι πιστεύουν στη θρησκεία, όμοια με όσους εμπιστεύονται την ιατρική θεραπεία, αποδέχονται κάτι το ανώτερο που δεν μπορούν να το εξηγήσουν. Υπάρχει και στις δύο περιπτώσεις η ελευθερία της βούλησης, καθώς καλείσαι να επιλέξεις το υπερβατικό που ο Θεός ή ο ιατρός προτείνει ως θεραπεία στην περατότητα και στην απελπισία της ίδιας σου της ύπαρξης.²¹²

«Η επιστήμη δεν είναι μόνο η έκφραση του αποχωρισμού απ' την ιερή ενότητα με το αρχέγονο Είναι, αλλά εξίσου εκφράζεται και ως ύψιστη ένταξη στην αναγκαιότητα. Ενώ θα έπρεπε να είναι η ελευθερία του ανθρώπου στο πνευματικό του πέταγμα, κατά βάθος γίνεται υπηρετής

---

²¹¹ Elliott, C., (1999), *A Philosophical Disease: Bioethics, Culture & Identity*, New York and London: Routledge, p. 19.

²¹² Gschwandtner, C., (2013), *Postmodern Apologetics' Arguments for God in Contemporary Philosophy*, New York: Fordham University Press, p. 229.

εκείνου που επιχειρεί να τιθασεύσει. Μετατρέποντας τον εαυτό του σε φθηνό υπηρέτη της αναγκαιότητας, δούλος η ίδια του αναγκαίου, κατά βάθος το υπηρετεί προσπαθώντας να ξεφύγει απ' τον εξαναγκασμό του. Μέσα όμως στα όρια και με τα ίδια μέτρα της αναγκαιότητας που προσπαθεί να υπερκεράσει, εδραιώνει την αναγκαιότητα στο διπλάσιο, την εδραιώνει υψωμένη σε δύναμη πολύ παραπάνω απ' ότι η ίδια ήταν στην αρχική μορφή της!»²¹³

Η αλλοτρίωση που βιώνει η ύπαρξη στον μεταμοντέρνο κόσμο δεν είναι η αποξένωση από τον κόσμο. Είναι η μη εξαγωγή της συνείδησης από την αγάπη, εκφραζόμενη σαν κρυμμένη θυσία της αγάπης στην συνείδηση και στη λογική. Οι επιστήμες συμβάλλουν στην γενικότερη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι η αγάπη δεν υπόκειται στη λογική. Η ιατρική αποτελεί το κράτημα της επίφασης, ο ξεπεσμός από το μεγαλείο της αγάπης που δεν μπορεί να σωθεί από το θαύμα της.²¹⁴

*«Μόνο όταν η αγάπη είναι ένα καθήκον, μόνο τότε είναι η αγάπη αιωνίως ασφαλής. Αυτή η ασφάλεια της αιωνιότητας διώχνει όλη την ανησυχία και κάνει την αγάπη τέλεια, τέλεια ασφαλής».*²¹⁵

Στην ιατρική μελετάται η πνευματικότητα ως στοιχείο της προσωπικότητας του ανθρώπου που τον ωθεί στην αναζήτηση του νοήματος στη ζωή, δίνοντας έτσι μια υπερβατολογική θεώρηση στην ίδια τη ζωή. Όταν η σωτηρία δεν μπορεί να προκληθεί από την αγάπη που θα φέρει το θαύμα του ουρανού στη γη, η σωτηρία έρχεται από τον κόσμο, που βιώνοντας την απελπισία προσπαθεί να κρατηθεί από τον εαυτό του. Καμία ιατρική δεν

---

²¹³ Γαϊτάνης, Β., (1999), *Ερμηνευτική και φιλοσοφική προσέγγιση της ποίησης του Friedrich Holderlin*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα, σ. 179.

²¹⁴ Γαϊτάνης, Β., (2014), *Είναι και Αγάπη*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, σσ. 26-29.

²¹⁵ Kierkegaard, S., (1847), *Works of Love in: A Kierkegaard Anthology*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press p. 296.

νικάει τη νίκη του σπαταλήματος της αγάπης, καθώς αποτελεί αυτό που έδωσε κάποιος πιστεύοντας στην αγάπη.²¹⁶

Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης έχουν ένα ρόλο απομυθοποίησης, καθώς βάζουν τις σύγχρονες ιατρικές πρακτικές σε δίκη, ενθαρρύνοντας το κοινό να έχει το ρόλο των ενόρκων. Ο Τύπος θα μπορούσε να κατηγορηθεί ότι επιφέρει αυξανόμενη αμηχανία, ενώ το κοινό εκπαιδεύεται ώστε να τον κοιτά κριτικά στη μεταχείρισή του. Από μεταμοντέρνα προοπτική, υπάρχει μια μεγάλη κριτική απόσταση ανάμεσα στη σύγχρονη ιατρική και στον λαϊκό πληθυσμό.

Οι λαϊκοί άνθρωποι αποκτούν μια πιο εξεζητημένη τεχνική γνώση που τους κάνει πιο εκπαιδευμένους και απαιτητικούς καταναλωτές. Μέσα στην αβεβαιότητα των καιρών, οι λαϊκοί άνθρωποι δεν είναι απλά παθητικοί ή ενεργητικοί, εξαρτώμενοι ή ανεξάρτητοι, πιστοί ή σκεπτικιστές, αλλά ένα περίπλοκο μείγμα αυτών. Οι σκεπτικιστικές απόψεις του μεταμοντέρνου ατόμου τον κάνουν δύσπιστο στη σύγχρονη ιατρική. Σε αυτό επηρεάζεται από τον Τύπο, ο οποίος χειραγωγεί σκέψεις και συνειδήσεις.²¹⁷

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό ανάμεσα στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και στην ιατρική είναι το ρευστό όριο ανάμεσα στα είδη του λαϊκού πολιτισμού. Οι επαγγελματίες του ιατρικού κλάδου και των ηλεκτρονικών μέσων, προσπάθησαν να διαλύσουν τα όρια ανάμεσα στη διασκέδαση και στην εκπαίδευση. Μέσα από την προσαρμογή δημοφιλών μέσων όπως οι ταινίες, πούλησαν την ιατρική στο κοινό. Η δομή της προπαγάνδας της υγείας αύξησε τη διαφήμιση στις ταινίες και στο

---

²¹⁶ Κουκουνάρας- Λιάγκης, Μ., (2014), «Η ανάπτυξη της θρησκευτικότητας και πίστης του παιδιού και του εφήβου», στο: *Θεολογία*, Τόμος 85, Τεύχος 3, Ιούλιος- Σεπτέμβριος 2014, pp. 167-213, [182].

²¹⁷ Furnham, A, (2013), *Flight from Science: alternative medicine, postmodernism and relativism*, in: Fuller, R., Walsh, P. N., McGinley, P., (eds.), *A Century of Psychology: Progress, paradigms and prospects for the new millennium*, London and New York: Routledge, p. 176.

ραδιόφωνο και η ιατρική συνέβαλε στην αγορά του εμπορεύματος και στην διάδοση του Τύπου σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής.²¹⁸

2.2 Η εισβολή του Τύπου

Ο μεταμοντερνισμός χαρακτηρίζεται από την ενιαία μαζική κουλτούρα, η οποία εξελίσσεται με τη διάδοση των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Τα ηλεκτρονικά μέσα επηρεάζουν τις προτιμήσεις και τις στάσεις του κοινού. Ωστόσο, εκφράζοντας την παιδεία μεγάλων κοινωνικών στρωμάτων, απειλούν τις εθνικές κουλτούρες, ειδικά ως προς τις αισθητικές τους αξίες. Η εισβολή του Τύπου στο χώρο του θεάματος απείλησε την κουλτούρα και τον πολιτισμό μέσα από τον κατακερματισμό των αξιών.²¹⁹

Ο Κίρκεγκωρ θεωρούσε πως σε μια εποχή που δεν υπάρχει το πάθος, δημιουργείται ένα πνεύμα, ένας αντικατοπτρισμός, ο Τύπος. Ο Τύπος επιδεικνύει έναν ασαφή τρόπο ζωής στην αντανάκλαστική εποχή της ψευδαισθησης. Το κοινό είναι μια έννοια που δεν υπήρχε στην αρχαιότητα, επειδή οι άνθρωποι *en masse in corpore* συμμετείχαν σε κάθε κατάσταση που προέκυπτε και ήταν υπεύθυνοι για τις πράξεις τους. Επειδή οι σχέσεις στην κοινωνία δεν είναι σήμερα ισχυρές, ο Τύπος προσπαθεί να δημιουργήσει το κοινό. Αυτό αποτελείται από άτομα που δεν υπάρχουν και ποτέ δε θα μπορέσουν να υπάρχουν σε ουσιαστική ένωση, παρόλο που είναι μαζί ως σύνολο.

Όταν η εποχή είναι αντανάκλαστική και χωρίς πάθος, το κοινό περιλαμβάνει τα πάντα. Ο άνθρωπος δεν έχει προσωπική γνώμη και δέχεται τη γνώμη της μάζας, προσκολλώντας σε αυτή. Το να δέχεται κάποιος μόνο τη γνώμη του κοινού αποτελεί μια απατηλή παρηγοριά, καθώς το κοινό

---

²¹⁸ Cooter, R. & Pickstone, J., (2003), *Companion to Medicine in the Twentieth Century*, London and New York: Routledge, p. 489.

²¹⁹ Χριστοδουλίδης, Π., (1994), «Τέχνη και Ιδεολογία. Η περίπτωση του μεταμοντερνισμού», στο: *Αισθητική και Θεωρία της Τέχνης*, (επιμ.) Χριστοδουλίδης, Π., Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα, σσ. 189-201, [198]

υπάρχει *in abstractio*. Το κοινό δεν μεταβάλλεται και αυτό αποτελεί την σταδιακή είσοδο στην εποχή της μετανεωτερικότητας.²²⁰

Η εμφάνιση του Τύπου διαμόρφωσε μια σοβαρή και ορθολογική δημόσια συζήτηση. Η πληροφορία δεν εξαρτάται πλέον από τη λειτουργικότητα των κοινωνικών ή των πολιτικών αποφάσεων, αλλά από την καινοτομία που περιέχει. Η ροή των πληροφοριών όταν δεν σχετίζονταν με τους αποδέκτες, δεν ήταν πάντοτε χρήσιμη. Τα νέα σήμερα ανοίγουν θέματα προς συζήτηση. Ωστόσο, ο πληροφοριακός κορεσμός δεν οδηγεί σε περαιτέρω ενέργειες αυτών που τα λαμβάνουν.²²¹

Κάθε μέσο επικοινωνίας αποτελείται από το περιέχον, το περιεχόμενο και τον μηχανισμό εμπορικής εκμετάλλευσης. Είναι ο μηχανισμός που μετατρέπει τα πολιτιστικά στοιχεία σε εμπορεύσιμα αντικείμενα.²²² Κάθε άνθρωπος ζει την ουτοπία του παγκόσμιου χωριού, ελέγχοντας την κυκλοφορία των πληροφοριών. Στα ΜΜΕ συγκρούονται οι αναπαραστάσεις του κόσμου, της κοινωνίας, του ατόμου, των ηθικών αξιών και των συμπεριφορών.²²³

Τα ΜΜΕ τείνουν να είναι περισσότερο κομφορμιστικά παρά κριτικά απέναντι στις αξίες, και αντιμετωπίζονται ως μέρη ενός ευρύτερου κοινωνικού συνόλου.²²⁴ Η κοινωνική επιρροή που ασκούν τα ΜΜΕ στην κοινή γνώμη είναι σε συνάρτηση της κοινωνικής αναπαράστασης που ενεργοποιείται από την επιρροή τους στον δέκτη. Η επικοινωνιακή επιρροή

---

²²⁰ Kierkegaard, S., (1846), "The Present Age: A Literary Review", in: *A Kierkegaard Anthology*, pp. 265-266.

²²¹ Postman, N., (2007), *Διασκέδαση μέχρι θανάτου*, Αθήνα: Κατάρτι, σσ. 87-90.

²²² Flichy, P., (2004), *Η ιστορία της σύγχρονης Επικοινωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κάτοπτρο, σ. 125.

²²³ Μπαρμπιέ, Φ. & Λαβενίρ, Κ., (1999), *Ιστορία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας από τον Ντιντερό στο Ίντερνετ*, Αθήνα: Εκδόσεις Δρομέας, σ. 11, σσ. 20-21.

²²⁴ Carrier, J. & Ασλανίδου, Σ., (2004), *Θεωρητικές Προσεγγίσεις για την Ανάλυση των ΜΜΕ*, Αθήνα: τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός, σσ. 24-27.

επιτρέπει την παραπομπή στη μεταμοντέρνα κοινωνιο- ψυχολογική πραγματικότητα, καθιστώντας έωλη τη γενικευσιμότητα των πορισμάτων.²²⁵

Η κοινή γνώμη διαμορφώνεται μέσα από το στατιστικό άθροισμα των ιδιωτικών γνώμων που κοινοποιούνται στον Τύπο. Δεν είναι απλά η γνώμη που εκφράζεται δημόσια, καθώς ο κάθε πολίτης επιλέγει αν θέλει να την κοινοποιήσει. Τα μέσα επικοινωνίας επηρεάζουν την κοινή γνώμη σε διάφορες εκφάνσεις όπως είναι η πολιτική. Ωστόσο, παρουσιάζουν μια διαστρεβλωμένη θεώρηση του κόσμου, η οποία αλληλεπιδρά με την κοινωνική συνείδηση που διαμορφώνουν.²²⁶

«Τα μέσα ενημέρωσης παρουσιάζουν μια συστηματικά απατηλή άποψη της κοινωνικής πραγματικότητας. Δίνουν υπερβολική έμφαση, παραδείγματος χάρη, στις βίαιες τάσεις και υπερεκτιμούν τους σεξιστικούς ρόλους, τα φυλετικά στερεότυπα και τις κυρίαρχες συμπεριφορές της οικογενειακής ζωής. Οι εικόνες αυτές εσωτερικεύονται από τους ανθρώπους και επηρεάζουν τις πεποιθήσεις τους σχετικά με τον πραγματικό κόσμο. Τα μέσα ενημέρωσης κατευθύνουν τις προτιμήσεις του κοινού.»

*Η βιομηχανία της επικοινωνίας καθορίζει ποια είναι τα σημαντικά προβλήματα, ποιοι είναι οι αξιόπιστοι υποψήφιοι, πώς τα γεγονότα πρέπει να γίνουν αντιληπτά... Κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, τα μέσα ενημέρωσης έχουν έναν ισχυρό αντίκτυπο στην πειθώ του κοινού, επηρεάζοντας έτσι τη στάση του, έστω και αν οι προθέσεις τους δεν είναι να πείσουν οποιονδήποτε για οτιδήποτε».*²²⁷

Εισβάλλοντας ο Τύπος στη ζωή του ανθρώπου, τα ΜΜΕ τον μετέτρεψαν σε παθητικό δέκτη μιας ομοιόμορφης ανθρώπινης μάζας, προβάλλοντας επί τω πλείστω τον υλισμό και τον εγωισμό του. Η απώλεια

---

²²⁵ Παπαστάμου, Σ., (2006), «Πρόλογος», στο: *Κοινωνική Ψυχολογία των Μ.Μ.Ε.*, Λυμπεροπούλου, Α. (μτφ.), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 12-13.

²²⁶ Champagne, P., (2004), *Η κατασκευή της κοινής γνώμης*, Αθήνα: Εκδ. Πατάκη, σ. 123, σ. 151.

²²⁷ Marchand, P. et al., (2006), *Κοινωνική Ψυχολογία των Μ.Μ.Ε.*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 146-147.

της ανθρώπινης ταυτότητας είναι έκδηλη, ενώ η μόνη ελπίδα βρίσκεται στην ευγενική καταγωγή του ανθρώπου και στη συνειδητοποίησή της.²²⁸

Ο Τύπος στέρησε από τον άνθρωπο την πνευματική του ελευθερία, καθώς η κοινή γνώμη άρχισε να χειραγωγείται. Καθιερώθηκαν υλικές και πνευματικές ανάγκες που ήταν ασήμαντες και περιττές στην ανθρώπινη ύπαρξη. Για να αντικατασταθούν ωστόσο οι πλαστές από τις αληθινές ανάγκες, χρειάζεται η συνειδητοποίηση της δουλείας από την ίδια την ύπαρξη. Ωστόσο, αυτή η συνειδητοποίηση καθίσταται δύσκολη, καθώς εμποδίζεται από κυριαρχούσες ανάγκες που δυσχεραίνουν την επικοινωνία.²²⁹

*«Η επονομαζόμενη εξουσία των μέσων κάλλιστα θα μπορούσε να είναι ουσιαστικά απλώς η εξουσία όσων έχουν συμφέρον να πιστέψουν και να κάνουν και τους άλλους να πιστέψουν στην εξουσία των μέσων [ενημέρωσης], και συνεπώς ανήκουν πρωτίστως σε όλους όσους μετέχουν στην εξουσία των μέσων. Η δύναμη αυτής της συλλογικής πίστης στην αποτελεσματικότητα των μέσων [επικοινωνίας] και τα όντως υπαρκτά αποτελέσματα που επιφέρει αυτή στην πλειονότητα των παραγόντων του πολιτικο- δημοσιογραφικού πεδίου διαφαίνονται στις περισσότερες πολιτικές ενέργειες που αφορούν σαφώς τα μέσα».*²³⁰

Η επικοινωνία των ανθρώπων έχει κλονιστεί από τις πλαστές εικόνες και τις ψευδείς συνειδήσεις. Η αγελοποίηση των ανθρώπων είναι απόρροια της βιομηχανίας του θεάματος, καθώς το θέαμα στηλιτεύει συνειδήσεις και επηρεάζει την ψυχική υγεία των θεατών. Το *είναι* υποβιβάζεται σε *έχειν*, το οποίο σταδιακά οδηγείται στο *φαίνεσθαι*. Ο πραγματικός κόσμος μετατρέπεται σε απλές εικόνες. Στο σύγχρονο θέαμα, επικρατεί η ανυπαρξία της συνείδησης, αποτελώντας ταυτόχρονα το προϊόν του εαυτού που έθεσε μόνος του τους κανόνες. Ένα μέρος του κόσμου αναπαρίσταται ενώπιον του

---

²²⁸ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 25-27.

²²⁹ Marcuse, Η., (1971), *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Αθήνα: Παπαζήση, σσ. 36-38.

²³⁰ Champagne, P., (2004), *Η κατασκευή της κοινής γνώμης*, Αθήνα: Εκδ. Πατάκη, σ. 157.

θεάματος και οδηγείται στην αλλοτριώση και στην αποξένωση από τον χωροχρόνο του.²³¹

Ο Σαρλ Μποντλιέρ με ποιητικό τρόπο παρουσίασε την αλλοτριωμένη και απομονωμένη ύπαρξη στην κοινωνία του θεάματος. Περιέγραψε τον άνθρωπο που μαζοποιείται και γίνεται ένα με το πλήθος. Ο άνθρωπος αυτός ακολουθεί τον κυματισμό του και βρίσκεται στο κέντρο του κόσμου, αν και είναι κρυμμένος από αυτόν. Η μάζα του Μποντλιέρ είναι σαν ένα πέπλο του περιπλανώμενου μοναχικού ανθρώπου. Είναι η ονειροφαντασία της ιδιωτικής ζωής μέσα στη δημόσια σφαίρα, όπου ο θεατής ασκεί το δικαίωμα να είναι μόνος.²³²

Η μαζική ψυχολογία της υποταγής ωθεί στην κατασκευή της εικόνας από κάποιον άλλον, με αποτέλεσμα η ροή των εικόνων να παρασύρει τα πάντα. Αυτό οδηγεί στο να κατευθύνεται ο αισθητός κόσμος και η σκέψη, μέσα από την άγνοια των θεατών.²³³

Η θέαση στην κοινωνία του θεάματος είναι η μη-μετοχή, η μη-μαρτυρία, η αλήθεια που θεάται από την εξωτερικότητα. Είναι η θέαση της λειτουργικής προσομοίωσης και της άγνοιας των θεατών. Επικεντρώνεται σε μια αλλοτριωμένη πραγματικότητα και στα ομοιώματα της κοινωνίας, τα οποία επιβάλλονται μέσα από τα μέσα ενημέρωσης και κυρίως από την τηλεόραση.²³⁴

2.2.1 Η μαζική τηλεόραση

Οι θεωρίες της μετανεωτερικότητας που αναφέρονται στην τηλεόραση σχετίζονται με το πώς η τηλεόραση αντιπροσωπεύει το τέλος του παρελθόντος ή την επιστροφή σε αυτό. Απευθυνόμενη σε ένα ευρύ λαϊκό κοινό, η τηλεόραση θεωρείται ως ένα μεταμοντέρνο μέσο που

---

²³¹ Ντεμπόρ, Γκυ, (1979), *Η κοινωνία του θεάματος*, Ε' Έκδοση, (μτφ.) Τσαχαγέας Π., Αλεξίου, Ν., Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σσ. 28-34.

²³² Flichy, P., (2004), *Η ιστορία της σύγχρονης Επικοινωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κάτοπτρο, σ. 228.

²³³ Ντεμπόρ, Γ., (1988), *Σχόλια πάνω στην Κοινωνία του Θεάματος*, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σ. 29.

²³⁴ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 285-288.

χρησιμοποιείται για να περιγράψει τον τύπο των ανεπτυγμένων κοινωνιών. Η μετανεωτερικότητα αναφέρεται στις αλληλεξαρτήσεις ανάμεσα σε ένα τηλεοπτικό πρόγραμμα και στην απομίμηση των υπάρχουσών τηλεοπτικών μορφών.

Τα παγκόσμια και τα τοπικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης τηλεόρασης είναι χαρακτηριστικά της περιγραφής της τηλεόρασης ως μεταμοντέρνα. Τα μεταμοντέρνα χαρακτηριστικά αναφέρονται στην υποκειμενικότητα των πληροφοριών που μεταδίδει. Οι θεατές της τηλεόρασης ενημερώνονται τμηματικά και υποκειμενικά, μέσα από τη διατμηματική αναφορά της τηλεόρασης στις εξελίξεις της σύγχρονης πραγματικότητας.²³⁵

Η τηλεόραση εισχώρησε την εικονική αποτύπωση της κάθε στιγμής στο σπίτι και οδήγησε στην αλληλεξάρτηση της εικόνας και του στιγμιαίου από ένα έξοχο ύψος τελειότητας. Σήμερα η τηλεόραση έχει εισβάλλει σε κάθε σπίτι, μαζί με κάθε θέμα δημοσίου ενδιαφέροντος. Η τηλεόραση οργανώνει το επικοινωνιακό μας περιβάλλον, αλλά το πρόβλημα αρχίζει όταν ο άνθρωπος εγκλωβίζεται εντός της εικόνας.

Η τηλεόραση παραμένει ένας από τους κοινωνικούς δεσμούς της νεωτερικότητας σε μια περίοδο έντονων κοινωνικών και πολιτιστικών ρήξεων. Οδηγεί στην παγίωση των κοινωνικών δεσμών και ενισχύει την κοινωνική συνοχή στο εσωτερικό των κοινωνιών. Κάθε οργάνωση των ραδιοτηλεοπτικών μέσων και κάθε ανάδειξη των μαζικών μέσων παραπέμπει σε μια συγκεκριμένη πολιτιστική αναγκαιότητα.²³⁶

Η τηλεόραση αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα της κοινωνίας του θεάματος. Αρχικά, στηριζόταν σε τρεις λειτουργίες, στην ψυχαγωγία, στην πληροφόρηση και στην εκπαίδευση. Στη συνέχεια οι τρεις λειτουργίες άρχισαν να εμπλέκονται στην επικοινωνιακή ροή τους. Η

---

²³⁵ Bignell, J. (2004), *An Introduction to Television Studies*, London and New York: Routledge, pp. 163-164.

²³⁶ Wolton, D., (2000), *Σκέψεις για την Επικοινωνία*, Αθήνα: Σαββάλας, σσ. 107-110.

κατανάλωση της τηλεόρασης μετατράπηκε σε καθημερινή πρακτική, χωρίς αρχή και τέλος. Πέρα από ενημέρωση, αναπαραγάγει τις συνήθειες της καθημερινής ζωής σύμφωνα με τα νέα κοινωνικά πρότυπα.²³⁷

*«Από μια διαφορετική οπτική, η τηλεόραση λειτουργεί ως ένα εν δυνάμει όχημα ενδυνάμωσης των λαϊκών προτιμήσεων και εμπειριών διαμέσου της αυτό- έκφρασης και του διαλόγου με τις ελίτ και τους θεσμούς».*²³⁸

Η τηλεόραση μετατράπηκε σε πηγή ακτινοβολίας του κοινωνικού και του πνευματικού σύμπαντος. Ο εικονικός κόσμος της τηλεόρασης παρουσιάζεται ως φυσικός. Αυτή η αίσθηση της παραδοξότητας καθίσταται δείκτης της δικής μας αλλαγής. Η προσαρμογή του πολιτισμού στην επιστημολογία της τηλεόρασης δεν έχει τελείως ολοκληρωθεί. Η αλήθεια της γνώσης οδηγεί στο να λαμβάνουμε το άσχετο ως σημαντικό και το ασυνάρτητο ως αυτονόητο. ²³⁹

Η τηλεόραση αποτελεί ένα σταθερό μαθησιακό περιβάλλον, το οποίο διαθέτει ο σύγχρονος άνθρωπος για να προσεγγίσει τον κόσμο. Υπερβαίνει τα όρια του χρόνου, του χώρου και της ταχύτητας, παρουσιάζοντας τις εικόνες του κόσμου και καθιστώντας τις κοινωνούς των γεγονότων της εποχής μας. Παρέχει μια γνώση πολλαπλή και σφαιρική που δεν περιορίζεται στα όσα παρέχονται από τη σχολική εκπαίδευση. Η τηλεόραση ψυχαγωγεί, ενσωματώνοντας νέες και παλιές τεχνολογίες στο πλαίσιο της αναδυόμενης κουλτούρας της οθόνης. Η κουλτούρα αυτή αναφέρεται σε επικοινωνιακές πρακτικές που χρησιμοποιούν την εικόνα ως τερματισμό της νοητικής απεικόνισης.²⁴⁰

---

²³⁷ Μπαρμπιέ, Φ. & Λαβενίρ, Κ., (1999), *Ιστορία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας από τον Ντιντερό στο Ίντερνετ*, Αθήνα: Εκδόσεις Δρομέας, σσ. 380-381.

²³⁸ Σορόγκας, Ε., (2004), *Το φαινόμενο των «ριάλιτι»*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σ. 122.

²³⁹ Postman, N., (2007), *Διασκέδαση μέχρι θανάτου*, Αθήνα: Κατάρτι, σσ. 99-102.

²⁴⁰ Κούρτη, Ε., *Εκπαίδευση και Τηλεόραση*, στο: *Τηλεόραση και Ελληνική Κοινωνία*, Ιανουάριος 2004, Αθήνα: Εικόν, σσ. 113-116.

«Ασφαλώς είναι κοινότυπο να πούμε ότι η τηλεόραση είναι ψυχαγωγία. Κάτι τέτοιο είναι ελάχιστα απειλητικό για τον πολιτισμό, ίσως να είναι και ευχάριστο και φυσικά δεν είναι σοβαρός λόγος για να γραφτεί ένα βιβλίο. Η ζωή, όπως συχνά μας αρέσει να λέμε, δεν είναι δρόμος στρωμένος με ροδοπέταλα, η ύπαρξη μερικών μπουμπουκιών εδώ και εκεί κάνει απλώς το ταξίδι κάπως πιο ευχάριστο. Οι Λάπωνες σίγουρα το πιστεύουν αυτό και υποθέτω ότι τα 90 εκατομμύρια Αμερικανών που παρακολουθούν τηλεόραση κάθε βράδυ επίσης το πιστεύουν. Αυτό που υποστηρίζω δεν είναι ότι η τηλεόραση είναι ψυχαγωγία, αλλά ότι έχει αναγάγει την ψυχαγωγία σε φυσικό πλαίσιο για την παρουσίαση όλων των καταστάσεων.

Η τηλεόραση μας κρατά καθημερινά σε επαφή με τον κόσμο, αλλά το κάνει αυτό σαν ένα πρόσωπο στο οποίο είναι διαρκώς καρφωμένο ένα χαμόγελο. Το πρόβλημα δεν είναι ότι η τηλεόραση μας παρουσιάζει ψυχαγωγικά προγράμματα, αλλά ότι ενδύει όλη τη θεματολογία της με ένα ψυχαγωγικό περίβλημα. Για να το θέσω αλλιώς: Η ψυχαγωγία είναι η υπερ-ιδεολογία που διέπει όλο τον τηλεοπτικό λόγο. Οτιδήποτε παρουσιάζεται και από οποιαδήποτε οπτική γωνία θεωρείται ότι γίνεται για τη δική μας ευχαρίστηση και ψυχαγωγία..... Δεν υπάρχει καμία συνωμοσία ή έλλειψη ευφυΐας, αλλά η ξεκάθαρη αναγνώριση ότι η καλή τηλεόραση ελάχιστη σχέση έχει με το τι είναι καλό για το δημόσιο λόγο ή τις άλλες μορφές λεκτικής επικοινωνίας. Αυτό που λέμε καλή τηλεόραση έχει να κάνει με το πώς φαίνονται οι εικόνες».²⁴¹

Η μαζική τηλεόραση δεν μπορεί να επιφέρει μόνη της την κοινωνικο-πολιτιστική ένταξη και την εκπαίδευση των τηλεθεατών, όταν αυτή καρκινοβατεί σε άλλους τομείς της κοινωνικής πραγματικότητας. Ωστόσο, ως μαζικό μέσο ελέγχει τη δυναμική του αποκλεισμού, ο οποίος εντείνεται

---

²⁴¹ Postman, N., (2007), *Διασκέδαση μέχρι θανάτου*, Αθήνα: Κατάρτι, σσ. 109-110.

όταν οι περιθωριακές κοινωνικο- πολιτιστικές ομάδες απουσιάζουν από τα μέσα επικοινωνίας.²⁴²

Η οθόνη της τηλεόρασης επηρεάζει την ψυχολογία και οδηγεί τον άνθρωπο πλησίον του παραλόγου. Υπόσχεται συνεχώς την ψυχαγωγία, αποφεύγοντας την όποια ενδοσκόπηση ή πνευματική υπέρβαση.²⁴³

*«Εκείνο όμως που οι άνθρωποι θεωρούν λογικό ή μη λογικό μεταβάλλεται, σε ορισμένες εποχές οι άνθρωποι βρίσκουν κάτι λογικό το οποίο σε άλλες θεωρούν παράλογο και τανάπαλιν».*²⁴⁴

Το συνολικό τηλεοπτικό φαινόμενο διέπεται από πολιτιστικούς δείκτες που διαμορφώνουν την κοινωνική πραγματικότητα. Η τηλεόραση επιδρά στις κοινωνικοπολιτικές πεποιθήσεις των ατόμων και στις κοινωνικές τους πραγματικότητες. Το τηλεοπτικό κοινό λαμβάνει μια σειρά τηλεοπτικών μηνυμάτων για το τι μπορεί να σκεφτεί, αλλά και ποιους συσχετισμούς μπορεί να κάνει πάνω σε αυτό. Σε κοινωνίες μεταμορφωμένες σε δημοκρατίες μοναξιάς, η κατασκευή της επιτόπου δημοσιότητας γοητεύει το κοινό που δεν αντιλαμβάνεται ότι πρόκειται για απάτη.²⁴⁵

Η μαζική τηλεόραση δεν προσφέρει τα ίδια προγράμματα σε όλα τα ακροατήρια. Η ισότητα δεν είναι απολύτως μαζική, αλλά φιλοδοξεί να αγγίξει όλον τον κόσμο. Η ανομοιογένεια των προγραμμάτων προσφέρει ένα άνοιγμα στην κοινωνική και πολιτιστική ανομοιομορφία, συγκροτώντας ένα συλλογικό πολιτιστικό πλαίσιο στην επικοινωνία των διαφόρων κοινοτήτων που συνθέτουν μια κοινωνία. Η μαζική τηλεόραση ιεραρχεί τη συνύπαρξη διαφορετικών προγραμμάτων. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης της επικοινωνίας και της διεθνοποίησης της εικόνας, η μαζική τηλεόραση παίζει ένα πρωτεύοντα ρόλο στη διατήρηση της εθνικής ταυτότητας.²⁴⁶

---

²⁴² Wolton, D., (2000), *Σκέψεις για την Επικοινωνία*, Αθήνα: Σαββάλας, σσ. 111-112.

²⁴³ Postman, N., (2007), *Διασκέδαση μέχρι θανάτου*, Αθήνα: Κατάρτι, σσ. 147- 150

²⁴⁴ Wittgenstein, L., (1989), *Περί της Βεβαιότητας*, Αθηναϊκή Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη: Αθήνα, σ. 102.

²⁴⁵ Σορόγκας, Ε., (2004), *Το φαινόμενο των «ριάλιτι»*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 114-117.

²⁴⁶ Wolton, D., (2000), *Σκέψεις για την Επικοινωνία*, Αθήνα: Σαββάλας, σσ. 114-118.

Η καθεστηκυία και η κυρίαρχη τάξη δημιουργούν στερεότυπα στην τηλεοπτική εικόνα, τα οποία δίνουν την ψευδαίσθηση της ελευθερίας. Κατά συνέπεια, δημιουργούν απόγνωση στο κοινό και στους καταναλωτές που χειραγωγούνται εξαιτίας της λαϊκής κουλτούρας που παράγεται.

*«Αν ο εργάτης και το αφεντικό του βλέπουν το ίδιο τηλεοπτικό πρόγραμμα, αν η γραμματέας ντύνεται εξίσου καλά με την κόρη του αφεντικού της, αν ο μαύρος κατέχει μια Κάντιλακ, αν διαβάζουν όλοι αυτοί την ίδια εφημερίδα, αυτή η εξομοίωση δεν δηλώνει τον αφανισμό των τάξεων. Δηλώνει αντίθετα σε ποιο βαθμό τα καταπιεσμένα στρώματα συμμετέχουν στην ικανοποίηση των αναγκών των κυρίαρχων τάξεων».*²⁴⁷

Τα μέσα επικοινωνίας εγείρουν συναισθηματικές απαντήσεις ή αντιδράσεις από τους καταναλωτές. Το κοινό βομβαρδίζεται από ένα ατέλειωτο αριθμό επιλογών, νιώθοντας ότι δεν υπάρχει χρόνος να συμβουλευτεί άλλες απόψεις. Η μεσολαβητική επικοινωνία αποκοιμίζει στην αβίαστη αποδοχή του λόγου που ακούμε, επειδή έχουμε εγκαταλείψει τις ικανότητες της κριτικής σκέψης. Η απόσταση ανάμεσα στη μεσολαβητική επικοινωνία και στην πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνία ενθαρρύνει την άποψη του κοινού ότι οι κρίσεις του δεν έχουν σημασία.²⁴⁸

Τα μέσα επικοινωνίας μας σεβρίζουν επικοινωνιακά εμπορεύματα που διαφημίζονται για κατανάλωση. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, όταν η ρητορική τέχνη παράγει εμπιστοσύνη στο κοινό για τον ηθικό χαρακτήρα του ομιλητή, τότε επιτυγχάνεται η πειθώ. Η ρητορική αποτελεί μία από τις

---

²⁴⁷Carrier, J. & Ασλανίδου, Σ., (2004), *Θεωρητικές προσεγγίσεις για την ανάλυση των ΜΜΕ*, Αθήνα: τυπωθήτω, σσ. 40-41.

²⁴⁸ Η μεσολαβητική επικοινωνία αποτελεί τον δημόσιο λόγο που λαμβάνουμε μέσα από κάποιο μέσο, όχι με την πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνία. Τα μέσα επικοινωνίας εισάγονται δηλαδή μέσα από την ηλεκτρονική επικοινωνία, όπως τη δορυφορική διαδραστική επικοινωνία και τις διαδικτυακές ιστοσελίδες. Βλ. Bennett, B., "Ethical Challenges for Aristotle's Rhetoric in an Age of Mediated Communication", in: Boudouris, K., & Poulakos, J., (2002), *Greek Philosophy of Communication*, Athens: Ionia Publications, pp. [34-45], 39.

πιο διαδεδομένες μορφές πειθούς και χειραγώγησης των επιθυμιών και χρησιμοποιείται ευρέως στον χώρο της διαφήμισης.²⁴⁹

Σταδιακά κερδίζει έδαφος η τηλεόραση των σκουπιδιών, η τηλεόραση του τίποτα. *«Τεχνολογικές και κοινωνικές ουτοπίες ενώνουν τις φωνές τους για να εξυμνήσουν την τηλεόραση της αφθονίας, χάρη στην οποία μπορούμε να συνδεθούμε άμεσα με όλα τα θεάματα του κόσμου».*²⁵⁰

Στην τηλεόραση όμως και στον κόσμο του θεάματος, διάφορα κοινωνικής υφής παιχνίδια όπως είναι τα ριάλιτι, υποβαθμίζουν το τηλεοπτικό περιεχόμενο. Το περιεχόμενο αυτό ξεπερνά τα τηλεοπτικά συστήματα και τους πολιτισμούς, καθώς η ιδιωτική τηλεόραση παρασυρόμενη από τις συνθήκες της αγοράς, προσφέρει ένα ομογενοποιημένο πρόγραμμα. Το περιεχόμενο του προγράμματος είναι δομημένο με τέτοιο τρόπο, ώστε να προκαλεί την ταύτιση του κοινού.²⁵¹

Ο άνθρωπος γίνεται πλέον μάρτυρας ενός πανοπτικού χώρου που οδηγεί στην αποτυχία του θεάματος. Η τηλεόραση δεν είναι ένα μέσο θεάματος, καθώς η σύγχυση μέσου και μηνύματος είναι η φόρμουλα της νέας εποχής. Το μέσο είναι άυλο, διαχέεται στο πραγματικό και αλλοιώνεται. Η εικόνα και η προβολή κατευθύνουν τα μέσα επικοινωνίας, βάζοντας σε δεύτερο πλάνο την αλήθεια και την ενημέρωση.²⁵²

«Τα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας (το ραδιόφωνο και κυρίως η τηλεόραση) κατέστησαν δυνατή αυτή τη μετακίνηση της λογικής των δράσεων διαμαρτυρίας, που προσπαθούν να επιδράσουν στους ακροατές και στους τηλεθεατές ώστε να τους μεταμορφώσουν σε «υποστηρικτές». Οι διαδηλώσεις έχουν την τάση να «προγραμματίζονται» από τους διοργανωτές,

---

²⁴⁹ Bennett, B., "Ethical Challenges for Aristotle's Rhetoric in an Age of Mediated Communication", in: Boudouris, K. & Poulakos, J., (2002), *Greek Philosophy of Communication*, Athens: Ionia Publications, pp. [34-45], 41-42.

²⁵⁰ Flichy, P., (2004), *Η ιστορία της σύγχρονης Επικοινωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κάτοπτρο, σ. 15.

²⁵¹ Σορόγκας, Ε., (2004), *Το φαινόμενο των «ριάλιτι»*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 14-15.

²⁵² Baudrillard, J., (2006), "The Precession of Simulacra," in: *media and cultural studies*, Durham, M. & Kellner, D., (eds.), UK: Blackwell Publishing, pp. 453-481, [473].

ώστε να πετύχουν τον πλήρη ραδιοηλεκτρονικό τους αντίκτυπο και να αποφευχθεί ο παραγκωνισμός τους, στα μεγάλα εθνικής εμβέλειας μέσα επικοινωνίας, από άλλες διαδηλώσεις, που θα μπορούσαν να τις επισκιάσουν.

Στις βιομηχανίες του θεάματος, όπως στον κινηματογράφο ή στο τραγούδι, είναι πολλοί οι καλλιτέχνες που παραπονιούνται ότι πρέπει να ξοδέψουν περισσότερο χρόνο για να προωθήσουν τα έργα τους, κι αν αναγνωρίζουν πως αυτό είναι απαραίτητο, από όσο χρόνο αφιέρωσαν στην καλλιτεχνική εργασία τους με την κυριολεκτική σημασία του όρου. Στην πολιτική γινόμαστε σήμερα μάρτυρες μιας ανάλογης αλλαγής: πρέπει να γνωρίζει κανείς και να προωθεί τις ιδέες του ή τους στόχους που υπερασπίζεται, ή όπως λένε ορισμένοι, με πιο άξεστο τρόπο, πρέπει να ξέρει να πουλιέται, να πουλάει».²⁵³

Η εμπορική τηλεόραση επιδιώκει να παρακολουθείται κάθε πρόγραμμά της από το κοινό. Οι υπεύθυνοι των καναλιών στοχεύουν στην μαζική ψυχαγωγία. Η ιδιωτική τηλεόραση καθίσταται δημαγωγική, καθώς στο βωμό της τηλεθέασης το κοινό επαναπροσελκύεται από ένα ελκυστικό πρόγραμμα. Προκειμένου να αποφευχθεί η ανία των τηλεθεατών, απαιτείται ένα υψηλό ποσοστό ψυχαγωγίας ανεξαρτήτως της ποιοτικής του στάθμης. Επιζητείται περισσότερη διασκέδαση και ένα πιο ευχάριστο, γρήγορο και ελκυστικό πρόγραμμα.²⁵⁴ Απαιτείται η δημιουργία ενός μοντέλου πολιτιστικής ερμηνείας που θα μπορεί να ανταποκριθεί στις προοδευτικές πιθανότητες της τεχνολογικής καινοτομίας.²⁵⁵

Η εξουσία του θεάματος είναι δεσποτική στο πνεύμα της, διότι η άκαμπτη λογική του θεάματος υπερισχύει έναντι της ποικιλομορφίας της μαζικής τηλεόρασης.²⁵⁶ Η μαζική κουλτούρα είναι κοντά στην

---

²⁵³ Champagne, P., (2004), *Η κατασκευή της κοινής γνώμης*, Αθήνα: Εκδ. Πατάκη, σ. 250.

²⁵⁴ Σορόγκας, Ε., (2004), *Το φαινόμενο των «ριάλιτι»*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 44-45.

²⁵⁵ Adorno, T., (2006), *The Culture Industry*, London and New York: Routledge, pp. 20-21.

²⁵⁶ Ντεμπόρ, Γ., (1988), *Σχόλια πάνω στην Κοινωνία του Θεάματος*, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σσ. 11-12.

πραγματικότητα, ενώ επανατίθεται σε διαμάχες στη σφαίρα της κατανάλωσης. Όλα τα ποικίλα επίπεδα στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης περιλαμβάνουν μηχανισμούς του συνειδητού του και ασυνείδητου, από τους οποίους είναι πολύ δύσκολο να ξεφύγει ο τηλεθεατής.²⁵⁷

*«Με αναιμικές τις εναλλακτικές λύσεις της κρατικής τηλεόρασης και με προτάσεις που κυμαίνονται μεταξύ βιντεοταινίας του σωρού και τοκ σόου από τα υπόλοιπα μικρότερα κανάλια, δύσκολα έχει δρόμο διαφυγής ο τηλεθεατής. Εκτός από έναν. Να κλείσει τη συσκευή του. Κι ελπίδα του; Ο κορεσμός της αγοράς».*²⁵⁸

Οι κυρίαρχες μορφές κοινωνικού ελέγχου είναι τεχνολογικές και συνέβαλαν στην υποταγή του πληθυσμού στον εικονικό κόσμο της κοινωνίας του θεάματος. Ο κοινωνικός έλεγχος έχει εναγωγηθεί, έτσι ώστε οι δυνάμεις αντίδρασης να αλλοιώνονται. Ο μηχανισμός παραγωγής και οι υπηρεσίες που παράγει επιβάλλουν το κοινωνικό σύνολο, διαμορφώνοντας μια πλαστή συνείδηση που δεν μπορεί να αισθανθεί την πλαστότητά της. Οι προμηθευτές μαζικής πληροφορίας προωθούν τη μονοδιάστατη σκέψη που εγκαθιδρύεται από την αδιάλειπτη επανάληψη.²⁵⁹

Η χειραγώγηση της κοινής γνώμης και η επικράτηση της πλαστότητας ελλοχεύουν πολλούς κινδύνους για τον ψυχισμό του θεατή. Σε αυτό συμβάλλουν η μεγάλη εμβέλεια της τηλεόρασης και η επίδραση της κοινωνίας του θεάματος στη δημιουργία ψευδαισθήσεων και επίπλαστων αναγκών στον μέσο καταναλωτή.

2.3 Η κοινωνία του θεάματος και η επίδρασή της στον ψυχισμό του θεατή

Η κοινωνία του θεάματος εκφράζει την απεγνωσμένη πνευματική ανυπαρξία της κοινωνίας του θεάματος και δημιουργείται εξαιτίας της αποτυχίας της εκπνευμάτωσης του θεολογικού κόσμου. Ο μεταμοντέρνος

---

²⁵⁷ Adorno, T., 2006, *The Culture Industry*, London and New York: Routledge, pp. 65-66, p. 165.

²⁵⁸ Διαμαντάκου, Π., *Η απόγνωση του τηλεθεατή*, στα Νέα, 12 Μαρτίου 2002, σ. 32.

²⁵⁹ Marcuse, H., (1971), *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Αθήνα: Παπαζήση, σσ. 40-44.

κόσμος ενσαρκωμένος στην απολυτοποίηση της μη- ενσάρκωσης, ξεπέρασε την ένδεια του απωλεσμένου ιδεαλιστικού πνεύματος.²⁶⁰

*«Ο θεμελιωδώς ταυτολογικός χαρακτήρας του θεάματος απορρέει από το απλό γεγονός ότι τα μέσα του αποτελούν ταυτόχρονα και το σκοπό του. Είναι ο ήλιος που δε δύνει ποτέ στην αυτοκυριαρχία της σύγχρονης πραγματικότητας. Καλύπτει όλη την επιφάνεια του κόσμου και κολυμπά απερίοριστα στην ίδια του τη δόξα».*²⁶¹

Η κοινωνία του θεάματος επηρεάζει μακροπρόθεσμα τον πολιτισμό, τη γνώση και τις αξίες της κοινωνίας, προσφέροντας ιδέες με βάση τις οποίες το κοινό διαμορφώνει τις στάσεις του. Παρέχει μια εικόνα της επικρατούσας αντίληψης, η οποία διαμορφώνει τη στάση των ατόμων σε καίρια ζητήματα, μεταβάλλοντας τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τους άλλους και τον ψυχισμό μας.²⁶²

Η ψυχική ζωή του ατόμου είναι ένα κράμα της ψυχοσωματικής ιδιουσότητας και των εξωτερικών όρων του περιβάλλοντος. Το θέαμα ως μέσο ψυχαγωγίας, δηλαδή ως αγωγή της ψυχής και μορφώσεως του ανθρώπου, απασχόλησε τους Πατέρες της Εκκλησίας και αρκετούς φιλοσόφους. Η δυσμενής επίδραση του άσεμνου και έκφυλου θεάματος παρουσιάζει ιδιαίτερη οξύτητα στην ανατροφή των νέων. Οι νέοι μεγαλώνουν εν μέσω πολλών πειρασμών που οφείλονται στην πρόοδο του τεχνικού πολιτισμού. Η τεχνολογία αδέσμευτη από τον έλεγχο της ηθικής συνειδήσεως και της θρησκευτικής πίστεως, προωθεί το παραστράτημα και τη διαφθορά.

Το θέαμα αντιπροσωπεύει τον μαζικό χαρακτήρα του πολιτισμού και της μηχανοκρατικής ζωής των μεγαλουπόλεων. Αφήνει ένα ψυχικό κενό διότι η ψυχή ούτε τρέφεται ούτε θεραπεύεται ποιοτικά από αυτό. Η ψυχή έχει ανάγκη από πνευματική τροφή και όχι από τη ψυχική διάβρωση που

²⁶⁰ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 6-9.

²⁶¹ Ντεμπόρ, Γ., (1979), *Η κοινωνία του θεάματος*, Ε' Έκδοση, (μτφ.) Τσαχαγέας Π. & Αλεξίου, Ν., Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σ. 27.

²⁶² Σορόγκας, Ε., (2004), *Το φαινόμενο των «ριάλιτι»*, Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη, σ. 113.

προκαλεί ο κόσμος του θεάματος. Το θέαμα επικροτεί την άγνοια για όσα συμβαίνουν και τη λήθη για όσα κατόρθωσαν να γίνουν γνωστά.²⁶³

Η υποσυνείδητη πλύση εγκεφάλου από την τηλεόραση και τη βιομηχανία του θεάματος, αναγνωρίζεται πιο δύσκολα από την τυραννική επιρροή ενός δικτάτορα σαν τον Στάλιν ή τον Χίτλερ. Ο Huxley πίστευε ότι στην εποχή της προχωρημένης τεχνολογίας, η πνευματική καταστροφή μπορεί πιο εύκολα να προέλθει από έναν εχθρό που χαμογελά παρά από κάποιον που φαίνεται καχύποπτος. Σύμφωνα με την προφητεία του, ο *Μεγάλος Αδερφός* θα μας παρακολουθεί από δική μας επιλογή. Οι άνθρωποι έλεγε ότι θα φτάσουν να αγαπήσουν την καταπίεση και τις τεχνολογίες που τους εμποδίζουν να σκέφτονται. Μπορεί η βιομηχανία του θεάματος να παρέχει ελευθερία, διασκέδαση και γρήγορη επικοινωνία, αλλά αποτελεί ενισχυτή του καλού και του κακού.²⁶⁴

Η βιομηχανία του θεάματος επηρεάζει και χειραγωγεί τις μάζες ολοκληρωτικά. Στο συγγραφικό έργο *Γενναίος Νέος Κόσμος* γίνεται μια αναφορά στο σήμερα και στο αύριο με χωροχρονικούς όρους. Περιγράφεται μια μορφή επίβλεψης, η οποία περιλαμβάνει ανθρώπους που σχεδόν χαίρονται την καταπίεσή τους. Οι άνθρωποι αυτοί προτιμούν τα τεχνολογικά προϊόντα που τους εμποδίζουν να χρησιμοποιούν τη διανοητική τους ικανότητα από την ελεύθερη βούληση.

Η έλευση της τεχνολογίας στην κοινωνία άλλαξε τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι διεξάγουν την καθημερινή επικοινωνία τους. Μπορεί να πιστεύαμε ότι η τεχνολογία θα μας ελευθέρωνε από την εργασία, αλλά η τεχνολογία έχει μειώσει αισθητά τον ελεύθερο χρόνο μας. Έχει ελαχιστοποιήσει την ανθρώπινη επαφή και την ικανότητα να σκεφτόμαστε ανακλαστικά ή να λαμβάνουμε σωστές αποφάσεις. Η ιδέα μιας ηθικής

---

²⁶³ Ντεμπόρ, Γ., (1988), *Σχόλια πάνω στην Κοινωνία του Θεάματος*, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σ. 17.

²⁶⁴ Winter, R., (2002), *Still Bored in a Culture of Entertainment*, USA: InterVarsity Press, p. 52.

κρίσης δεν είναι καινούρια στον μεταμοντέρνο κόσμο. Οι ηθικές κρίσεις εκδηλώνονται σε κάθε σημαντική ιστορική μετάβαση.²⁶⁵

Ο Orwell αναφερόμενος στις επιπτώσεις της βιομηχανίας του θεάματος, εξέφρασε την ανησυχία του για αυτούς που θα απαγόρευαν τα βιβλία. Ωστόσο, ο Huxley ανησυχούσε για το γεγονός ότι δε θα υπήρχε κάποιος που θα ήθελε να διαβάσει τα βιβλία. Ο Orwell φοβόνταν εκείνους που θα του στερούσαν τις πληροφορίες και τη δυνατότητα της αφύπνισης. Ο Huxley όμως επεσήμανε ότι η αλήθεια θα χάνονταν σε μια θάλασσα ασημαντότητας που θα μας μεταμόρφωνε σε μια αιχμάλωτη, τυποποιημένη κουλτούρα.

Στη σύγχρονη εποχή οι πρακτικές επίβλεψης μοιάζουν με τα έργα του Huxley. Όλα συμβαίνουν ως λειτουργία των σχέσεων δύναμης και ελέγχου, καθώς η μετανεωτερικότητα μέσα από τον εικονικό κόσμο προωθεί την καινοτόμο ηγεσία. Η μεταμοντέρνα προσέγγιση αρνείται τις γενικευμένες δηλώσεις, εστιάζοντας μόνο στις σχετικές αλήθειες κάθε ατόμου.²⁶⁶

Η επιρροή της κοινωνίας του θεάματος εντείνεται από τη συνεχή παρουσίαση των ψευτο- αγαθών ως αντικείμενα επιθυμίας και ψεύτικων μοντέλων επανάστασης. Ο εκχυδαϊσμός επικρατεί στην παγκόσμια κοινωνία, ενώ η θεαματική κοινωνία εξελίσσεται σε πάλη φανταστικών ιδιοτήτων της ποσοτικής χυδαιότητας. Η κοινωνική ζωή διέπεται από την πλαστότητα και την απάτη της ικανοποίησης.²⁶⁷

Ο κόσμος της θεάματος είναι απρόσιτος και δημιουργεί αποξένωση, καθώς στηρίζεται στην πλαστή εικόνα και στο *φαίνεσθαι*. Ο Καμύ

---

²⁶⁵Holba, A., (2007), *Philosophical Leisure, Recuperative Practice for Human Communication*, Milwaukee: Marquette University Press, pp. 32-34.

²⁶⁶Ismayilov, E. & Sunal, G., "Transformation of Entertainment Culture throughout society and History", in: Ozturk, R., (2014), *Handbook of Research on the Impact of Culture and Society on the Entertainment Industry*, USA: Information Science Reference, p. 11.

²⁶⁷ Ντεμπόρ, Γ., (1979), *Η κοινωνία του θεάματος*, Ε' Έκδοση, (μτφ.) Τσαχαγέας Π., Αλεξίου, Ν., Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σσ. 50-52.

περιγράφει τέσσερις τρόπους που η ύπαρξη αιφνιδιάζεται εξαιτίας του παραλόγου που υπάρχει στον κόσμο των ψευδαισθήσεων.

1. Ο μηχανικός χαρακτήρας της ζωής πολλών ανθρώπων μπορεί να τους κάνει να αμφισβητήσουν την αξία και τον σκοπό της ύπαρξής τους, πρόκειται για ένα προμήνυμα του Παραλόγου.

2. Ένα έντονο αίσθημα ότι ο χρόνος παρέρχεται ή η αναγνώριση του χρόνου σαν καταστρεπτικής δύναμης.

3. Μια αίσθηση εγκατάλειψης σ' ένα εχθρικό κόσμο. Ο Camus υποδηλώνει ότι ένας κόσμος που μπορεί να εξηγηθεί έστω και λανθασμένα είναι πάντως γνώριμος. Αλλά σ' ένα κόσμο από τον οποίο οι ψευδαισθήσεις και η ενόραση αιφνίδια έχουν απομακρυνθεί, ο άνθρωπος αισθάνεται ξένος. Στη μεγαλύτερη έντασή της αυτή η αίσθηση αποξένωσης φθάνει στο σημείο της ναυτίας, όπου αντικείμενα γνώριμα, που έχουν εξοικειωθεί με ονόματα-πέτρα ή δέντρο π.χ., στερούνται κι αυτά βίαια την οικειότητά τους.

4. Αίσθημα απομόνωσης από τα άλλα όντα.²⁶⁸

Η βιομηχανία του πολιτισμού υπενθυμίζει τη ρηχότητα της ζωής. Πίσω από το γέλιο κρύβεται η απελπισία. Στη μετανεωτερική εποχή, η βιομηχανία του πολιτισμού αναπροσανατολίζει τον κόσμο στους νέους κανόνες της καπιταλιστικής ζωής, όπου οι μάζες διασκεδάζουν μέχρι θανάτου. Το να κάθεται κάποιος μπροστά στην τηλεόραση και να γελάει, είναι μια συνεχόμενη έκφραση της ασθένειας που η βιομηχανία του πολιτισμού θέλει να παρουσιάσει ως ευτυχία.

Για τον Adorno η υπαρξιακή φαινομενολογία που πηγάζει από τον Κίρκεγκωρ, εξαλείφει την πραγματική υποκειμενικότητα υπάγοντάς τη σε ένα οντολογικό πλαίσιο. Η εξατομίκευση υποκαθιστά τον εαυτό της για την υποκειμενικότητα με τον ίδιο τρόπο που τυποποιημένες μορφές

---

²⁶⁸ Hinchliffe, A., (1972), *Το παράλογο*, Μοσχονά Ε., (μετάφρ.), Αθήνα: Ερμής, σ. 56.

διασκέδασης υποσκελίζουν την επεξεργασία των καλλιτεχνικών ανησυχιών.²⁶⁹

Μια διάσταση του πολιτισμού που κινείται πέρα από την υψηλή και τη χαμηλή κουλτούρα είναι οι διαφημίσεις. Αποτελούν ένα ανοιχτό ψέμα και είναι το πιο αποτελεσματικό μέσο για να προβληθεί η ψευδαισθηση της ευκαιρίας. Όσο το λιγότερο υπόσχεται, τόσο πιο άδεια είναι η ιδεολογία που διαδίδει. Η διαφήμιση είναι το πιο γρήγορο μέσο για να διαδοθεί το άδειο μήνυμα στις μάζες.²⁷⁰

Ο ανεπτυγμένος πολιτισμός επιτυγχάνει τη χειραγώγηση των μαζών και δημιουργεί μια ψευδή συνείδηση και μια παθητική στάση. Οι τρόποι διασκέδασης της μάζας δεν αποτελούν υπέρβαση αλλά προσαρμογή στη ζωή, δίνοντας την ψευδαισθηση της ποικιλίας και της επιλογής.²⁷¹

Ο Adorno πιστεύει ότι τα ΜΜΕ είναι επικίνδυνα γιατί δίνουν την ψευδαισθηση της ελευθερίας και αποτελούν δολώματα συγκάλυψης των μηχανισμών της κυριαρχίας. Η εμπορευματοποίηση του κόσμου του θεάματος υποβαθμίζει την πολιτιστική ταυτότητα, εκμεταλλευόμενη τους αδύναμους καταναλωτές που δεν έχουν τις απαιτούμενες πολιτιστικές αντιστάσεις για να επιλέξουν.

Οι ανθρώπινες σχέσεις αλλοτριώνονται, αφού γίνονται πιο υπολογιστικές και χρησιμοθηρικές με τα πρότυπα που προβάλλουν. Οι κοινωνικές σχέσεις και τα κοινωνικά προϊόντα μεταβάλλονται σε εμπορικά προϊόντα. Με την ομοιογενοποίηση όλων των τομέων παραγωγής, η πολιτιστική βιομηχανία προμηθεύει αγαθά για να ικανοποιήσει τις ομοιογενοποιημένες ανάγκες.

---

²⁶⁹ Bronner, S. E., (2002), *Of Critical Theory and its Theorists*, 2nd edition, New York: Routledge, p. 144.

²⁷⁰ Weaver, J. & Daspit, T., "Promises to Keep, Finally? Academic Culture and the Dismissal of Popular Culture", in: Dimitriadis, G., & Carlson, D., (eds.), (2003), *Promises to Keep: Cultural Studies, Democratic Education and Public Life*, p. 146.

²⁷¹ Μπαρμπιέ, Φ., Λαβενίρ, Κ., (1999), *Ιστορία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας από τον Ντιντερό στο Ίντερνετ*, Αθήνα: Εκδόσεις Δρομέας, σσ. 331-333.

Η εμπορευματοποίηση των πολιτιστικών αγαθών οδηγεί σταδιακά στην παρακμή της κουλτούρας. Τα ΜΜΕ εκλαϊκεύουν τα πολιτιστικά αγαθά και έτσι οδηγούμαστε σε μια κοινωνία λιγότερο ταξική, αφού το πολιτιστικό αγαθό γίνεται προσβάσιμο. Η πολιτιστική βιομηχανία ομογενοποίησε τους ανθρώπους μετατρέποντάς τους σε μάζα, και υποβίβασε την αισθητική τους σε χαμηλότερο επίπεδο. Το κοινό υποτάσσεται στην πολιτιστική βιομηχανία, δεχόμενο μηνύματα που περιέχουν στερεότυπα και δημιουργούν την ψευδαίσθηση της ελευθερίας και της ισότητας των ανθρώπων.²⁷²

Σύμφωνα με τον Ντεμπόρ, «αναμφισβήτητα, η κριτική έννοια του θεάματος μπορεί επίσης να εκχυδαϊστεί σε κάποια κενή φόρμουλα της κοινωνιολογικοπολιτικής ρητορείας, για να εξηγήσει και να καταγγείλει αφηρημένα τα πάντα, χρησιμεύοντας έτσι στην υπεράσπιση του θεαματικού συστήματος. Γιατί είναι προφανές ότι καμία ιδέα δεν μπορεί να οδηγήσει πέρα από το υφιστάμενο θέαμα, αλλά μονάχα πέρα απ' τις υφιστάμενες ιδέες για το θέαμα.

*Για να καταστραφεί πραγματικά η κοινωνία του θεάματος, χρειάζονται άνθρωποι που θα ενεργοποιήσουν μια πρακτική δύναμη. Η κριτική θεωρία του θεάματος είναι αληθινή, μόνο διαμέσου της ενοποίησής της με το πρακτικό ρεύμα της άρνησης μέσα στην κοινωνία, κι αυτή η άρνηση, η εκ νέου ανάληψη του ταξικού επαναστατικού αγώνα, θα αποκτήσει συνείδηση του εαυτού της, αναπτύσσοντας την κριτική του θεάματος, που είναι η θεωρία των πραγματικών του συνθηκών, των πρακτικών συνθηκών της σημερινής καταπίεσης και που αποκαλύπτει αντίστροφα το μυστικό αυτού που θα μπορούσε να είναι».*²⁷³

Οι παράγοντες που συμβάλλουν στην αίσθηση του υπαρξιακού κενού στην επικοινωνία περιλαμβάνουν τις ταχείες αλλαγές στην κοινωνία.

---

²⁷² Carrier, J. & Ασλανίδου, Σ., (2004), *Θεωρητικές Προσεγγίσεις για την Ανάλυση των ΜΜΕ*, Αθήνα: τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός, σσ. 37-41.

²⁷³ Ντεμπόρ, Γ., (1979), *Η κοινωνία του θεάματος*, Ε' Έκδοση, (μτφ.) Τσαχαγέας Π., Αλεξίου, Ν., Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σ. 146.

Ο άνθρωπος παρουσιάζεται μπερδεμένος γιατί δεν έχει τη δυνατότητα να βρει τη θέση του στον κόσμο. Η συνείδηση τον ωθεί να επαναξιολογεί τον εαυτό του στα πλαίσια της επικοινωνίας του με τους άλλους.²⁷⁴

Η ψυχική επαφή αντικαθίσταται από την ψευδεπίγραφη επικοινωνία των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Τα ΜΜΕ περιέχουν κατευθυντήριους μύθους, οι οποίοι λειτουργούν ως συμπαντικά μέσα κοινωνικού ελέγχου, αποθεώνοντας την ηλεκτρονική πληροφόρηση. Εντός ενός μαζικού καταναλωτικού πνεύματος, διαμεσολαβεί η σκέψη της αυτοπροβολής και της υποκουλτούρας.

Οι αξίες των ΜΜΕ είναι εικονικές ψευδαισθήσεις του πραγματικού, βασιζόμενες στην αποθέωση του εγωιστικού προτύπου, ενώ οι αξίες της Ορθοδοξίας υποστασιοποιούν την πράξη της αγάπης. Η χειραγώγηση και η αγελοποίηση στα ΜΜΕ υποκαθίστανται στην Ορθοδοξία με σκοπό την πνευματική αναγέννηση. Η συνείδηση του ανθρώπου προσπαθεί να ανέλθει σε ανώτερα επίπεδα κατανόησης των μυστηρίων της πλάσης. Στον κόσμο του θεάματος το κοινό παθητικοποιείται, ενώ στην ορθοδοξία διατηρείται η απαραβίαστη μοναδικότητα του προσώπου.²⁷⁵

Το ατομικιστικό πνεύμα αποθεώνεται ως απόρροια της εμπορευματικής δυτικής κοινωνίας, μέσα από την επικράτηση της ψευδεπίγραφης πολιτιστικής κοινωνίας του θεάματος. *«Οι λαϊκές συνταγές και τα προϊόντα χρησιμοποιούνται μέχρι να φθαρούν εντελώς και απορρίπτονται όταν πάψουν να είναι προσοδοφόρα ανεξάρτητα από τις απαιτήσεις του κοινού, στο πλαίσιο της πολιτιστικής οικονομίας».*²⁷⁶

Μακριά από κάθε πνευματική συνείδηση, το υποκείμενο παθητικοποιείται και αναζητά απεγνωσμένα την υπέρβαση από το παράλογο, μέσα από την επικοινωνία και τη διανθρώπινη αγάπη. Η οκνηρία

---

²⁷⁴Holba, A., (2007), *Philosophical Leisure, Recuperative Practice for Human Communication*, Milwaukee: Marquette University Press, pp. 44-45.

²⁷⁵ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 63-65.

²⁷⁶McQuail, D., (1997), *Εισαγωγή στην θεωρία της μαζικής επικοινωνίας*, Αθήνα: εκδ. Καστανιώτη, σ. 173.

της σκέψεως και η απονέκρωση της φαντασίας είναι τα εμφανή αποτελέσματα, καθώς ο θεατής διατελεί σε μια παθητική κατάσταση, άνευ κριτικής σκέψεως. Η ελεύθερη εκλογή και προτίμηση αποτελούν για τον υπεύθυνο πνευματικό άνθρωπο το έδαφος των ηθικών αγώνων. Η αποτελεσματικότερη λύση στην ανούσια υπόσταση του θεάματος είναι η έγερση αντίρροπων πνευματικών ενδιαφερόντων και ηθικών ιδεών στην ψυχή του ατόμου.²⁷⁷

2.4 Η κυριαρχία της ενημερω- διασκέδασης στην κοινωνία του θεάματος

Ο κόσμος του θεάματος χαρακτηρίζεται από ένα ευρύτερο ενημερω- διασκεδαστικό περιεχόμενο, το οποίο προκαλεί έναν έντονο ηθικό κορεσμό. Η τηλεόραση και η κοινωνία του θεάματος βλάπτουν την ποιότητα της ψυχαγωγίας και της ενημέρωσης²⁷⁸ Η ενημερω- διασκέδαση αποτελεί μια γενικότερη σύνθεση χρήσιμων και ψυχαγωγικών πληροφοριών της ύστερης νεωτερικότητας. Συνιστά βασικό γνώρισμα όχι μόνο του περιεχομένου των ΜΜΕ, αλλά και του τρόπου επικοινωνίας τους σε όλα τα κοινωνικά υποσυστήματα.²⁷⁹

Η ενημερω- διασκέδαση ως μείξη πληροφόρησης και ψυχαγωγίας εκδηλώνεται στα ψυχαγωγικά προγράμματα. Γίνεται ένα είδος μιντιακού νομίσματος που εξασφαλίζει την ανταλλαγή περιεχομένων από τη μια κατηγορία προγράμματος στην άλλη.²⁸⁰

Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης παρέχουν μια ολοένα αυξανόμενη ποικιλία δυνατοτήτων και μια αυξανόμενη ποικιλία ειδήσεων. Αξιοσημείωτη είναι η μνημειώδης ικανότητα των ΜΜΕ να παράγουν, να

²⁷⁷ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 92-98.

²⁷⁸ Δεμερτζής, Ν., «Η πολιτική του προσώπου και το πρόσωπο της πολιτικής. Όψεις της τηλεπολιτικής», στο: *Τηλεόραση και Ελληνική Κοινωνία*, Ιανουάριος 2004, Αθήνα: Εικών, σσ. 25-26.

²⁷⁹ Πλειός, Γ., (2011), *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 241-242.

²⁸⁰ Πλειός, Γ., (2011), *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 175- 179.

χειρίζονται και να μεταδίδουν πληροφορίες. Μπορούν να εξυπηρετήσουν τον ελεύθερο χρόνο και ως εκ τούτου, η εποχή της ψυχαγωγίας είναι γεγονός.²⁸¹

Σημαντικό ρόλο στην ψυχαγωγία επιτελεί ο κινηματογράφος, ο οποίος σταδιακά λαμβάνει υπόψη τις συνήθειες του κοινού. Αποτελεί την πρώτη οργανωμένη βιομηχανία πολιτισμού του 20^{ου} αιώνα. Σχηματίζει μια δομή παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης, στηριζόμενος στις τεχνικές της μαζικής διαφήμισης και του καταμερισμού της εργασίας. Αποτελεί μια λαϊκή τέχνη, η οποία αντλεί τις πηγές που του επιτρέπουν να εξελιχθεί. Ασχολείται με τις μεταβαλλόμενες προτιμήσεις του κοινού, ενσωματώνοντας και μεταθέτοντας τις εξελίξεις των ηθικών αξιών, την κοινωνική εμπειρία και την αισθητική περιέργεια.²⁸²

Ο κινηματογράφος έθεσε ερωτήματα για τον τρόπο που το ασυνείδητο δημιουργεί τρόπους ευχαρίστησης. Δεν είναι πλέον το μονολιθικό σύστημα που βασίζεται σε μια επένδυση κεφαλαίου. Στην εποχή μας αναπτύσσεται ένας εναλλακτικός κινηματογράφος που αντανάκλα την κυρίαρχη ιδεολογική αντίληψη του σινεμά. Ο κινηματογράφος λειτουργεί ενάντια στις εμμονές της κοινωνίας, καθώς εξελίσσεται πολιτικά και αισθητικά σε ένα *avant-garde* κινηματογράφο.²⁸³ Διέπεται από πλαστικότητα και εξελίσσεται βάσει των τεχνικών και πολιτιστικών αλλαγών που ακολουθούν την εποχή που ακμάζει.²⁸⁴

Η ψυχαγωγία μέσω των μέσων ενημέρωσης, του κινηματογράφου και της τηλεόρασης παρουσιάζεται ως μια μορφή αντιμετώπισης της

---

²⁸¹Vorderer, P., (2001), *It's all entertainment—sure. But what exactly is entertainment? Communication research, media psychology, and the explanation of entertainment experiences*, Poetics 29, Germany: Elsevier, pp. 247-361, [248].

²⁸² Μπαρμπιέ, Φ., Λαβενίρ, Κ., (1999), *Ιστορία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας από τον Ντιντερό στο Ίντερνετ*, Αθήνα: Εκδόσεις Δρομέας, σσ. 261-263

²⁸³ Mulvey, L., (2006), “Visual Pleasure and Narrative Cinema”, in: *media and cultural studies*, Durham, M. & Kellner, D., (eds.), UK: Blackwell Publishing, pp. 342-352, [343].

²⁸⁴ Μπαρμπιέ, Φ., Λαβενίρ, Κ., (1999), *Ιστορία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας από τον Ντιντερό στο Ίντερνετ*, Αθήνα: Εκδόσεις Δρομέας, σ. 297.

πραγματικότητας. Αποτελεί μια δραστηριότητα που χαρακτηρίζεται και από μορφές ευχαρίστησης και από δυσάρεστες πτυχές. Πρόκειται για μια ενέργεια η οποία οδηγεί σε μια προσωρινή αλλαγή στην αντιληπτή πραγματικότητα και η οποία επαναλαμβάνεται από ανθρώπους που είναι λιγότερο πνευματικά ζωντανοί.²⁸⁵

Η κοινωνία του θεάματος έχει μετασχηματιστεί και σε κοινωνία της πληροφορίας. Η πληροφορία καθορίζει τη δομή και τη λειτουργία των θεσμών, των κοινωνικών συστημάτων και της ζωής τους. Στο βαθμό που η πληροφορία ως πυρήνας του πληροφοριακού μετασχηματισμού της κοινωνίας είναι ένα ορισμένο κείμενο, οι μεταβολές στις σχέσεις μεταξύ των πληροφοριών απαιτεί ευρύτερη ανάλυση.²⁸⁶

Όσο περισσότερες πληροφορίες παρέχει ένα πρόγραμμα, τόσο λιγότερο διασκεδαστικό είναι και αντίστροφα. Με άλλα λόγια, όσο περισσότερη διασκέδαση μπορεί να έχει ένας χρήστης, τόσο λιγότερο θα μάθει από αυτό. Οι χρήστες των μέσων ενημέρωσης που αισθάνονται ψυχαγωγημένοι, ενδιαφέρονται περισσότερο και είναι πιο πρόθυμοι να επεξεργαστούν τις πληροφορίες που τους δίνονται. Η ψυχαγωγία είναι μια κρίσιμη προϋπόθεση για την επιτυχή επεξεργασία των πληροφοριών.²⁸⁷

Η επικοινωνία των ανθρώπων αφορά την μετάδοση ή την ανταλλαγή ιδεών και αποκαλύπτει τη φύση της κοινωνικής μας ζωής. Η παραγωγή και η κατανάλωση επηρεάζουν την αγορά, εισβάλλοντας στο πολιτιστικό πεδίο και στην επικοινωνιακή ζωή των ανθρώπων. Η σύγχρονη επικοινωνιακή τεχνολογία αποτυγχάνει να συναντήσει τις απαιτήσεις μιας ικανοποιητικής

---

²⁸⁵ Vorderer, P., (2001), *It's all entertainment—sure. But what exactly is entertainment? Communication research, media psychology, and the explanation of entertainment experiences*, Poetics 29, Germany: Elsevier, pp. 247-361, [257].

²⁸⁶ Πλειός, Γ., (2011), *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 53-55.

²⁸⁷ Vorderer, P., (2001), *It's all entertainment—sure. But what exactly is entertainment? Communication research, media psychology, and the explanation of entertainment experiences*, Poetics 29, Germany: Elsevier, pp. 247-361, [249-250].

κοινωνικής ζωής. Αυτό έχει άμεσο αντίκτυπο στην προσωπική ανάπτυξη των νέων ανθρώπων. Η ανάπτυξη επηρεάζεται δραματικά από τα μέσα επικοινωνίας, καθώς δημιουργούν έναν αυξανόμενο αριθμό μη αυτόνομων ανθρώπων που είναι επιρρεπείς σε εξωτερικές δυνάμεις.²⁸⁸

Η άμεση πληροφορία δεν είναι πάντα συνώνυμη της αλήθειας. Το σημαντικό δομικό στοιχείο για να κατανοήσουμε την κρίση της ενημέρωσης είναι η βαρύτητα της ειδησεογραφίας, σε αντίθεση με την πραγματικότητα.²⁸⁹ Στον εικονικό κόσμο το φαινομενικό αντικαθιστά το πραγματικό.²⁹⁰

«Η αντιστροφή του πραγματικού με το φαινομενικό, του αληθινού με το ομοίωμα, του Είναι με το Έχειν αποτελούν τα θεμελιώδη στοιχεία της κοινωνίας του θεάματος. Η ιδεολογική πολιτική των πλουτοκρατών του κόσμου εξαρτάται από τη μεταμφίεση. Η μεταμφίεση συνίσταται στην έντεχνη παρουσία και μετατροπή του πραγματικά εξαρχής εμπορικού-χρησιμοθηρικού αρχικού υπόβαθρου και στόχου σε μετέπειτα ιδεαλιστικό!»²⁹¹

Όπως παρατηρεί ο Μπερζόν, η γνώση συνεπάγεται την ταξινόμηση του νέου κάτω από το παλιό.²⁹² Η ευρωπαϊκή ηθική φιλοσοφία ούσα διαποτισμένη από τη ζωτική ορμή του Μπερζόν, επηρέασε την εξέλιξη της πολιτιστικής βιομηχανίας και την ορμή της ζωής στην κοινωνία του θεάματος. Για τον Μπερζόν, η έλαν vital είναι αυτή που γεφυρώνει το κενό ανάμεσα στη σωματική και στην πνευματική ζωή, στην ενημέρωση και στη διασκέδαση. Εκτός από μια μυστηριώδη οντότητα, αποτελεί τη γνήσια

---

²⁸⁸ Pietarinen, J., Ethical Aspects of Communication Technology in: Boudouris, K. & Poulakos, J., (2002), *Greek Philosophy of Communication*, Athens: Ionia Publications, pp. [128-137], 130-131.

²⁸⁹ Wolton, D., (2000), *Σκέψεις για την Επικοινωνία*, Αθήνα: Σαββάλας, σσ. 229-231.

²⁹⁰ Πλιός, Γ., (2011), *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 14-15.

²⁹¹ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σ. 314.

²⁹² Anastassopoulou, T., The Evolutionary Conception of Knowledge: A reference to Ancient and Modern Views in: Boudouris, K., (2001), *Greek Philosophy and Epistemology*, Athens: Ionia Publications, pp. 11-18, [13].

ώθηση της ζωής, καθώς περνάει από τη μια γενιά στην επόμενη μέσα από τους εξελισσόμενους οργανισμούς που γεφυρώνουν το διάστημα ανάμεσα στις γενιές.²⁹³

Η ορμή της ζωής στηρίζεται σε μια περαιτέρω απαίτηση για δημιουργία. Στον κόσμο του θεάματος η ζωτική ορμή φανερώνεται μέσα από μια ατέρμονη επιδίωξη για δημιουργία, η οποία πηγάζει από την εικόνα. Δεν δημιουργεί απόλυτα διότι προσκρούει στην ύλη, η οποία αποτελεί την αναγκαιότητα και εισαγάγει στους κόλπους της τη μέγιστη δυνατή απροσδιοριστία.²⁹⁴

Στην κοινωνία του θεάματος, η ιδιότητα του πολίτη πραγματώνεται μέσα από την κατάλυση της ιδιωτικής του ζωής, καθώς το άτομο από υποκείμενο γίνεται θεατής και καταναλωτής. Ο πολίτης της δημόσιας σφαίρας υποκαθίσταται από τον ελεύθερο καταναλωτή. Στη θεαματική κοινωνία όσο αποδομείται η κριτική σκέψη, το θέαμα και η ψυχαγωγία γίνονται η υπερ- ιδεολογία του τηλεοπτικού λόγου. Η διασκέδαση αναδύει τον ιδεαλισμό της ψυχαγωγίας, εξιδανικεύοντας την ίδια την κατανάλωση.²⁹⁵

Η ηθικοποίηση της εξατομικευμένης κοινωνικής συμπεριφοράς εξυπηρετεί οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα. Στις δυτικές κοινωνίες η πολιτική υφίσταται μέσα από την εικόνα της. Η πολιτική κυριαρχία ενεργεί βάσει των κανόνων της βιομηχανίας του θεάματος και της κουλτούρας της προβολής. Αυτό περιγράφεται ως πτώση του ανθρώπου της δημοσιότητας,

---

²⁹³Gillies, M., A., (1996), *Henri Bergson and British Modernism*, United States: Mc-Gill-Queen's University Press, p. 14.

²⁹⁴Μπερξόν, Ε., (2006), *Η δημιουργική εξέλιξη*, Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, σσ. 240-244.

²⁹⁵ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 306-308.

καθώς προβάλλεται το ιδιωτικό ως ατομικό. Το δημόσιο χάνει το κοινωνικό του περιεχόμενο και υποκαθίσταται από ατομικές υποθέσεις.²⁹⁶

Τα μέσα ενημέρωσης καθιστούν προεξέχουσες στη μνήμη τις πληροφορίες που διοχετεύουν πιο συχνά. Η σκέψη του τηλεθεατή δομείται βάσει των επιλογών του δημοσιογράφου και τη σημασία που αποδίδει σε κάθε γεγονός. Η ατζέντα των δημοσιογράφων δημιουργείται από τη σημαντικότητα των στοιχείων της πληροφόρησης στη δική τους ημερήσια διάταξη.²⁹⁷

Η ενημέρωση των τηλεθεατών συχνά υποχωρεί μπροστά στις πρακτικές της διασκέδασης. Οι πρωταγωνιστές της τηλεόρασης είναι οι παρουσιαστές, ενώ ο τηλεθεατής επιλέγει μέχρι πού μπορεί να γίνει ο ίδιος πρωταγωνιστής της εκάστοτε εκπομπής. Η ενημερω- διασκέδαση προκαλεί σύγχυση, καθώς η δημιουργία της πληροφορίας- θεάματος πλήττει τον ψυχικό κόσμο του τηλεθεατή.²⁹⁸

Οι εκπομπές που παρακολουθεί ο μέσος τηλεθεατής μεταφέρουν την αίσθηση της απελπισίας, καθώς αντί να λειτουργούν ως αγωγοί της ψυχής, χρησιμοποιούν ψυχολογικές μεθόδους για να χειραγωγήσουν το κοινό. *«Οι εκπομπές αυτές καθρεφτίζουν σε κάποιο βαθμό τη ζωή μας. Τις επιθυμίες μας για ναρκισσιστική ικανοποίηση, για άσκοπο βίο με οποιοδήποτε τίμημα και χωρίς ενοχές».*²⁹⁹

Η ανθρώπινη επικοινωνία έχει εμπλουτιστεί από μια *κουλτούρα ναρκισσισμού*, καθώς επιζητά τη δράση της επικοινωνιακής ανάκαμψης, η οποία μπορεί και να αγγίζει τη σφαίρα του εξωπραγματικού. Η δυνατότητα

---

²⁹⁶ Δεμερτζής, Ν., «Η πολιτική του προσώπου και το πρόσωπο της πολιτικής. Όψεις της τηλεπολιτικής», στο: *Τηλεόραση και Ελληνική Κοινωνία*, Ιανουάριος 2004, Αθήνα: Εικών, σ. 14, σσ. 20-22

²⁹⁷ Marchard, P., (2006), «Μερικά Ιστορικά Σημεία Αναφοράς», στο: *Κοινωνική Ψυχολογία των Μ.Μ.Ε.*, Λυμπεροπούλου, Α. (μτφ.), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 146-148.

²⁹⁸ Μπαρμπιέ, Φ. & Λαβενίρ, Κ., (1999), *Ιστορία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας από τον Ντιντερό στο Ίντερνετ*, Αθήνα: Εκδόσεις Δρομέας, σσ. 389-395.

²⁹⁹ Δαμίγος, Δ, «Η παράσταση κλέβει τη ζωή», στο *Βήμα*, 23 Μαρτίου 2002, σ. 4.

της επικοινωνίας συμβάλλει στο να διευρύνουμε τις επικοινωνιακές μας ανταλλαγές και να είμαστε ανοιχτοί σε κάθε νέα κατεύθυνση ψυχαγωγίας, χωρίς να υποκύπτουμε σε καμία κοινωνική καταπίεση.

*«Η ιστορία των χριστιανικών αιρέσεων θα ήταν στο σημείο αυτό πολύ διδακτική. Το ότι ο ανθρώπινος τύπος του Νάρκισσου ή του Διόνυσου εκφράζει την αναζήτηση του εξωπραγματικού και του λογικά ασύλληπτου είναι ίσως δυνατόν να υποστηριχθεί. Πιο αμφίβολη είναι η άποψη ότι η αναζήτηση αυτή καταλήγει υποχρεωτικά στην αμφισβήτηση της κοινωνικής καταπίεσης».*³⁰⁰

Υπάρχει ένας άπειρος κύκλος επικοινωνιακής δράσης που μπορεί να συμβάλει στη διατήρηση της ανθρώπινης συνομιλίας. Μέσα από την επικοινωνία μεταφέρονται ιδέες που μπορούν να μεταμορφώσουν από ένα άτομο μέχρι έναν ολόκληρο κόσμο. Χωρίς ιδέες για να προωθήσουμε την ανθρώπινη συζήτηση οδηγούμαστε στη γενετική εκφύλιση της ανθρώπινης επικοινωνίας. Η επικοινωνία που προωθείται από τη φαινοτυπία περιορίζει τη δημιουργία γόνιμων ιδεών. Αυτή είναι μια συγκεκριμένη κατάσταση ύπαρξης που μπορεί να τερματίσει την ανθρώπινη συζήτηση.³⁰¹

Ανησυχίες εγείρονται αναφορικά με τη μορφή και τη λειτουργία της τηλεόρασης του αύριο. Ανάλογα με τις ανάγκες των θεατών, αλλάζει η οπτική γωνία του τηλεοπτικού περιεχομένου. Βάσει του βαθμού που προηγείται η ενημέρωση ή η διασκέδαση στην κοινωνία, θα διαμορφώνεται η επικράτηση της πληροφορίας ή της ψυχαγωγίας στον κόσμο του θεάματος.³⁰²

---

³⁰⁰ Marcuse, H., (1971), *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Αθήνα: Παπαζήση, σ. 13

³⁰¹ Holba, A., (2007), *Philosophical Leisure, Recuperative Practice for Human Communication*, Milwaukee: Marquette University Press, pp. 21-22.

³⁰² Flichy, P., 2004, *Η ιστορία της σύγχρονης Επικοινωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Κάτοπτρο, σ. 258.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ': Σύγκριση της ανίας στον Κίρκεγκωρ με τον εικονικό κόσμο στη μετανεωτερική εποχή

3.1 Η Ανία στη μετανεωτερική εποχή

Η ιδεολογία του μοντερνισμού εστίαζε στο ειδικό και εξέφραζε την υποκειμενικότητα, εκθέτοντας την παροδικότητα της εμπειρίας και της γνώσης. Η νόηση και η ψυχαγωγία συνδυάζονταν ώστε να αποφευχθεί η αλλοίωση μιας κοινωνίας με αυξανόμενο ελεύθερο χρόνο που προκαλούσε ανία. Η ανία δημιουργείται από την έλλειψη της ποικιλίας, της συναισθηματικής έντασης και από την αντιπαράθεση με τη στείρα επανάληψη. Ο αγώνας ενάντια στην ανία αποκαλύπτει το κεντρικό παράδοξο της αισθητικής του περιβάλλοντος, την αμοιβαία σχέση της ομοιότητας με τη διαφορά, του *φαίνεσθαι* με το *είναι*.³⁰³

Η ανία θεωρείται τυχαία σε σχέση με τη φύση του ανθρώπου, αν και αυτό βασίζεται σε αμφίβολες υποθέσεις αναφορικά με την ανθρώπινη φύση. Θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η ανία είναι ενσωματωμένη στον άνθρωπο, αλλά αυτό θα προϋπόθετε ότι μπορεί να ορισθεί επακριβώς η ανθρώπινη φύση. Ο Αριστοτέλης θεωρούσε ότι κατευθύνουμε την προσοχή μας σε ό,τι επιδέχεται αλλαγή, αλλά η φύση είναι κάτι που δεν μπορεί να αλλάξει. Στην υπόθεση μιας ουδέτερης ανθρώπινης φύσης, ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να ζει σε καταστάσεις από λύπη μέχρι ευτυχία, από ενθουσιασμό μέχρι ανία. Σε αυτήν την περίπτωση η ανία βρίσκεται στο κοινωνικό περιβάλλον του ατόμου.

Η ανία δεν είναι απλά μια εσωτερική κατάσταση του μυαλού, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό του κόσμου. Καθημερινά συμμετέχουμε σε

---

³⁰³ Hoffman, G, (2005), *From Modernism to Postmodernism: Concepts and Strategies of Postmodern American Fiction*, New York: Rodopi, p. 668.

κοινωνικές πρακτικές που προκαλούν κορεσμό από ανία και μονοτονία στην καθημερινή μας ζωή.³⁰⁴

Η αποξένωση και η ανία που προκαλεί η πληροφόρηση στη σύγχρονη κοινωνία οφείλονται στην ανικανότητα του κοινού να τις αναγνωρίσει. Στον κίνδυνο πρόκλησης της ανίας, κάποιιοι ισχυρίζονται ότι τα πολυμέσα έχουν τη δυνατότητα να αλλοιώνουν την ποιότητα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Οι πολίτες όσο είναι συνδεδεμένοι με το δίκτυο των επικοινωνιών, απολαμβάνουν την παντογνωσία των ΜΜΕ. Όταν όμως είναι αποκομμένοι από το δίκτυο φαίνονται αποπροσανατολισμένοι, καθώς η προσοχή τους περιπλανάται.³⁰⁵

Η μεγάλη έκταση της βιομηχανίας του θεάματος είναι ένδειξη της επικράτησης της ανίας στην καθημερινή μας ζωή. Οι άνθρωποι που παρακολουθούν τηλεόραση για τέσσερις ώρες τη μέρα, δεν θα παραδεχθούν ότι αισθάνονται πλήξη, αν και ξοδεύουν το 25% του χρόνου που δεν κοιμούνται μπροστά στην οθόνη. Η ανία συνδέεται με τη σπατάλη του χρόνου, καθώς περισσότερο αναλώνει τον τηλεθεατή παρά του παρέχει ευκαιρίες.

Πολλές περιγραφές της ανίας αποδέχονται ότι δεν υπάρχει κάτι που μπορεί να προκαλέσει κάποιο ενδιαφέρον στην καθημερινότητά μας. Εκφράζουν ένα παράπονο για το πόσο μη βιώσιμη γίνεται η ίδια η ζωή. Ο Κίρκεγκωρ περιγράφει την ανία ως τρομακτική. Η ανία προκαλεί μόνο κενότητα και ματαιότητα, καθώς κινούμαστε προς αυτή και δεν νιώθουμε τίποτε άλλο.³⁰⁶

Όταν κάποιος αισθάνεται ανία, δεν ενδιαφέρεται για τα ασήμαντα καθημερινά πράγματα. Νιώθει αδιαφορία, καθώς όλα διαλύονται σε μια δίχως διακρίσεις ενότητα. Η ανία στη μεταμοντέρνα εποχή απομακρύνει τον από συγκεκριμένα πράγματα. Αισθάνεται αγωνία και φόβο καθώς νιώθει

---

³⁰⁴ Svendsen, L., (2005), *A Philosophy of Boredom*, UK: Reaktion Books, pp. 12-16.

³⁰⁵ Pezze, B. & Salzani, C., (2009), *Essays on Boredom and Modernity*, NY: Rodopi, B.V., pp. 188-189.

³⁰⁶ Svendsen, L., (2005), *A Philosophy of Boredom*, UK: Reaktion Books, pp. 22-25.

να μετατρέπεται σε ένα τίποτα. Αφού εγκαταλείπει τη λογική και αισθανθεί την αληθινή ανία, η ύπαρξη ξεδιπλώνει το τελικό μυστήριο, το τίποτα. Στο τέλος όλα γίνονται ένα τίποτα, το τίποτα γίνεται τα πάντα ή κατά τον Χάιντεγκερ οδηγούμαστε σε ένα μεταφυσικό μηδενισμό.³⁰⁷

Το άτομο παρακολουθείται χωρίς να βλέπει, αποτελώντας το αντικείμενο μιας πληροφόρησης και όχι το υποκείμενο μιας επικοινωνίας, επωμιζόμενο έτσι τους καταναγκασμούς της εξουσίας. Ως μέλος αυτής της μάζας, η ύπαρξη αγελοποιείται και καταδικάζεται να βιώνει την ανία εντός του μηδενός. Η παθητικότητα στην οποία βρίσκεται επηρεάζει τη σκέψη, καθώς την οδηγεί σε πλήρη αδράνεια.³⁰⁸

Ο θεατής βιώνει την ανία μέσα από την πληθώρα των άχρηστων πληροφοριών που λαμβάνει καθημερινά. Η πληροφόρηση οφείλει να έχει ποιότητα, απογυμνωμένη από το άχρηστο και το περιττό στοιχείο. Πρέπει να διώχνει την αλλοτρίωση, καθώς η τηλεοπτική υπερπληροφόρηση δημιουργεί την ανία και την πλήρη εξασθένηση του θεατή.³⁰⁹

Η ανία ταυτίζεται με τη σπατάλη και το χάσιμο του χρόνου. Προκαλείται από την έλλειψη κάποιας δραστηριότητας, καθώς η τελική ικανοποίηση ταυτίζεται με το να μην κάνεις τίποτα. Στην κενότητα του μυαλού που βιώνει την ανία, το τίποτα εμφανίζεται εντός του χρόνου. Ο Κίρκεγκωρ καταδίκασε ως ηθική υπεκφυγή την πνευματική νωθρότητα και την απάθεια. Ο φιλόσοφος πίστευε πως όσο η ύπαρξη χρονοτριβεί στον εικονικό κόσμο, αρνείται και αδιαφορεί για τον ίδιο της τον εαυτό. Ο μελαγχολικός θρήνος του ανθρώπου σχετίζεται με τη διάλυση της αυτοσυνείδησης.³¹⁰

---

³⁰⁷ Hicks, S., (2004), *Explaining Postmodernism: Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*, New Berlin: Scholargy Publishing, pp. 63-65.

³⁰⁸ Σορόγκας, Ε., (2004), *Το φαινόμενο των «ριάλιτι»*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σ. 66.

³⁰⁹ Βαλούκος, Σ., «Κινηματογράφος- Τηλεόραση», στο: *Τηλεόραση και Ελληνική Κοινωνία*, Ιανουάριος 2004, Αθήνα: Εικών, σ. 103

³¹⁰ Feld, A., (2011), *Melancholy and the Otherness of God*, UK: Lexington Books, p. 176.

Η ψυχή στο χώρο του θεάματος δεν κατέχει τον αυθύπαρκτο χώρο της ύπαρξής της, αλλά εισέρχεται σε μια δογματική αλλοίωση. Στη μετανεωτερική εποχή, η βίωση της ανίας και της απελπισίας εμφανίζονται εξαιτίας της κατεστραμμένης σχέσης της ύπαρξης με τον Θεό. Η απόγνωση είναι απόρροια της αμαρτίας και εκφράζει το μεταφυσικό θάνατο της αρχέγονης έκπτωσης του ανθρώπου από τον Δημιουργό του. Η αλλοτριωμένη διαλεκτική σχέση με το υπερβατικό εκφράζεται με την πτώση του ανθρώπου από τη συνείδηση. Η απελπισία στην υπέρτατη αρχή της εκφράζει την προσωπογραφία της αμαρτίας.³¹¹

Η αμαρτία εισδύει στη ζωή με ένα αιφνίδιο άλμα, γι' αυτό και αποτελεί την υπέρβαση την οποία καθένας αντιλαμβάνεται με διαφορετικό τρόπο. Η αμαρτία εμφανίζεται αυθεντικά και βιώνεται από το υποκείμενο σαν απλό *discrimen*, σαν ένα όριο. Οι ψευδαισθήσεις και οι οφθαλμαπάτες της εικόνας και του κόσμου του θεάματος, οδηγούν τον άνθρωπο κοντά στην αμαρτία και τον απομακρύνουν από την αλήθεια.³¹²

Στη σύγχρονη εποχή, ο ψηφιακός κόσμος παρεκκλίνει την προσοχή μας και ικανοποιεί την ανάγκη μας για το καινούριο, προσφέροντας μια μορφή υπερβαίνουσας ανίας. Η ανία σχετίζεται με τη θανατηφόρα αμαρτία της νωθρότητας. Ένας ψηφιακός Θεός στον εικονικό χώρο του διαδικτύου σηματοδοτεί την εικονική υπέρβαση της ανίας, εθίζοντάς μας να είμαστε συνέχεια συνδεδεμένοι στο διαδίκτυο.³¹³

Η βιομηχανία του θεάματος παρουσιάζεται ικανή να καλύψει φαινομενικά όλες τις ανάγκες της κάθε ύπαρξης. Μπορεί προσωρινά να δημιουργεί την αίσθηση της ικανοποίησης, αλλά σύντομα η ίδια επιθυμία επανέρχεται. Ο Θωμάς ο Ακινάτης περιέγραψε την ακόρεστη επιθυμία ως ακηδία, μια κατάσταση στην οποία ο άνθρωπος υποφέρει από τις αναταραχές

---

³¹¹Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 21-22.

³¹²Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της Αγωνίας*, (μτφρ.), Γ. Τζαβάρια, Αθήνα: εκδ. Δωδώνη, σσ. 104-109.

³¹³ Ford, D., (2016), *A Theology for a Mediated God: How Media shapes our Notions about Divinity*, New York: Routledge.

και την περιαγωγή του πνεύματος. Αντιστοιχίζει την απόγνωση με την αμαρτία, καταχωρώντας την απεμπόληση της ελπίδας στις μεγαλύτερες αμαρτίες. Η απόγνωση δεν αφορά τη διάνοια, αλλά ανήκει στη σφαίρα της βούλησης.³¹⁴

Κάποιοι άνθρωποι που έχουν απογοητευτεί από ψεύτικες υποσχέσεις και ανεκπλήρωτα θέλω, έχουν λησμονήσει τις βαθύτερες επιθυμίες τους, έχουν γίνει απαθείς και βιώνουν την ανία. Το κυνήγι των οφθαλμαπατών μειώνει το ενδιαφέρον και φοβούμενοι μήπως απογοητευτούν ξανά, εγκαταλείπουν την ελπίδα για ευτυχία. Η κατάσταση αυτή ταυτίζεται αρκετά με την βιβλική περιγραφή της ανίας και της απελπισίας στην τελική της μορφή, στο γράμμα του Παύλου προς τους Εφέσιους. Ο Παύλος περιγράφει την ανία, μέσα από την παρουσίαση των ανθρώπων που έχουν σκληρύνει τις καρδιές τους προς τον Θεό. Οι άνθρωποι αυτοί έχοντας χάσει την ευαισθησία τους, έχουν παραδώσει τον εαυτό τους στη φιληδονία, με μια συνεχόμενη λαγνεία για περισσότερα πράγματα (Εφ. 4:19).

Ο Παύλος σχετίζει την ανία με την έλλειψη της αληθινής ευαισθησίας και ικανοποίησης από τα πολλά θαυμαστά πράγματα που ο Δημιουργός μας έδωσε. Όσο αποκοιτόμαστε από τον Θεό, αναζητούμε πιο έντονα την προσωπική μας εκπλήρωση. Η Βίβλος παρουσιάζει την κατάσταση αυτή ως ένα είδος ειδωλολατρίας και λατρείας ενός ψεύτικου Θεού, καθώς οι άνθρωποι εναποθέτουν την ευδαιμονία τους και την υπέρβαση της ανίας τους σε κοινά πράγματα.³¹⁵

Ο άνθρωπος του θεάματος εισέρχεται στη χυδαιότητα των απολαύσεων και στην ανία, για να γεμίσει τον κενό του χρόνο. Η πλάση εξαγιαάζεται μέσω της αγάπης, απεμπολεί τον υλιστικό τρόπο ζωής της και βιώνει την εγωιστική αποξένωση. Στην άβυσσο του μηδενός βιώνει την απουσία του Θεού ως υπαρξιακό κενό, καθώς η ύψιστη επικοινωνιακή

---

³¹⁴ Τοϋνισσεν, Μ., (2002), *Η έννοια της Απόγνωσης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σσ. 164-165.

³¹⁵ Winter, R., (2002), *Still Bored in a Culture of Entertainment*, U.S.A: Intervarsity Press, pp. 48-49.

θεολογία της κοινωνικότητας είναι η αγάπη. Η κοινωνία κοινωνικοποιείται μόνο μέσα από την ενδοτριαδικότητα και την αγάπη προς τον πλησίον.³¹⁶

3.2 Η εισβολή του εικονικού κόσμου

Στον μεταμοντέρνο εικονικό κόσμο, η εικόνα αποτελεί μια κατηγορία σημείων που είναι πιο αφηρημένα από τα πράγματα που αναπαριστούν. Η εικόνα εμφανίζεται με τη μορφή της συμβολικής αξίας των προϊόντων που παρουσιάζει ή με τη μορφή των εικονιστικών μέσων που χρησιμοποιούνται στην καθημερινή ενημέρωση και στην ψυχαγωγία.³¹⁷

Η κοινωνία του θεάματος περιέχει μια μορφή λαξεμένων εικόνων, πιο σαγηνευτικών και από το χρυσόμαλλο δέρας. Βασική μέριμνά τους είναι η ευχαρίστηση του πλήθους, γι' αυτό και χρησιμοποιείται ως μέσο το τέχνασμα. Η γλωσσική επικοινωνία περιορίζεται, καθώς η οπτική διαφήμιση έχει τη μεγαλύτερη συναισθηματική απήχηση.³¹⁸ Η συμβολή της ψυχολογολογίας είναι σημαντική για την κατανόηση της επικοινωνιακής πληροφορίας.³¹⁹

Τα ΜΜΕ αποσπούν το κείμενο από τον χώρο και τον χρόνο της παραγωγής και της κατανάλωσης, καθιστώντας δυνατή τη ρηματική συγκρότηση των επίκαιρων γεγονότων. Βάσει των επικοινωνιακών αναγκών που προκαλούνται από τις αλλαγές στα κοινωνικά υποσυστήματα, προκύπτει η εξειδικευμένη διαμόρφωση και η ανάπτυξη των τεκμηριωτικών περιεχομένων.³²⁰

---

³¹⁶ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 115-118

³¹⁷ Πλειός, Γ., (2011), *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σ. 186.

³¹⁸ Postman, N., (2007), *Διασκέδαση μέχρι θανάτου*, Αθήνα: Κατάρτι, σσ. 150-158.

³¹⁹ Burguet A. & Girard F., (2006), *Πώς επεξεργαζόμαστε τις πληροφορίες των Μέσων Ενημέρωσης στο: Κοινωνική Ψυχολογία των Μ.Μ.Ε.*, Λυμπεροπούλου, Α. (μτφ.), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 236.

³²⁰ Πλειός, Γ., (2011), *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 105-106.

Η αναγνώριση της συναισθηματικής δύναμης των οπτικών μέσων και η ικανότητά της να επηρεάζει υποσυνείδητα τους θεατές προκύπτει από τη μίμηση της αναλυτικής λογικής. Παρακάμπτεται η κριτική ικανότητα και η ταχύτητα με την οποία οι εικόνες εμφανίζονται και εξαφανίζονται στην οθόνη. Η χειραγώγηση συμβάλλει στη διαδικασία μεσολάβησης του μηνύματος. Η έλλειψη πείρας επηρεάζει την κατανόηση σε συλλογικά θέματα των μέσων, όταν το άτομο είναι μη ενήμερο για την επιρροή που του ασκείται.³²¹

*«Στο ίδιο πλαίσιο ιδεών παρατηρούμε ότι τα άτομα υπερεκτιμούν συστηματικά την επιρροή ενός επικοινωνιακού μηνύματος σε ό,τι αφορά τους άλλους (αυτοί, εκείνοι), ενώ την υποτιμούν σε σχέση με τους εαυτούς τους (εγώ, εμείς): πρόκειται για τη θεωρία της γενικευμένης επιρροής του τρίτου».*³²²

Η εικόνα είναι σαν μια επεξήγηση μέσα σε μια διήγηση. Με την εικόνα δεν συμπεραίνουμε κάτι, καθώς η εικόνα ή αλλιώς η μετα-αφήγηση δεν μπορεί να πει κάτι για τη διήγηση- αφήγηση. Η σύγχρονη φιλοσοφία μέσα από τη δυσπιστία των μετα- αφηγήσεων πρέπει να διατυπώσει τη δική της ιδεολογία για τη σύγχρονη πραγματικότητα, αποτελώντας έναν ουραγό των γεγονότων.³²³

Η εικονική ιδεολογία αναδεικνύεται, καθώς υπερισχύουν οι αξίες έναντι των γεγονότων. Η ερμηνευτική στιγμή συνιστά έναν παράγοντα ανασυγκρότησης της ιδεολογικής στιγμής, διευρύνοντας τις μεγάλες ιδεολογίες.³²⁴

---

³²¹Barry, A. M., (1997), *Visual Intelligence: Perception, Image and Manipulation in Visual Communication*, Albany: State University of New York Press, p. 174.

³²² Marchand, P. et al., (2006), *Κοινωνική Ψυχολογία των Μ.Μ.Ε.*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 58.

³²³ Χαίτη- Τριπαμπούκη Α., (2005), «Οικολογικός Ακτιβισμός και ο Φιλοσοφικός Λόγος της Μετανεωτερικότητας», στο: Βουδούρης, Κ. & Μαραγγιανού, Ε., (εκδ.), *Φιλοσοφία, Ανταγωνιστικότητα και Αγαθός Βίος*, Αθήνα: Εκδόσεις Ιωνία, σσ. 380-387, [382].

³²⁴ Πλειός, Γ., (2011), *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σ. 160.

«Όταν η ιδεολογία, που είναι η αφηρημένη βούληση του καθολικού και η ψευδαίσθησή του, νομιμοποιείται απ' την καθολική αφαίρεση και την έμπρακτη δικτατορία της ψευδαίσθησης πάνω στη σύγχρονη κοινωνία, δεν είναι πια η βολονταριστική πάλη του τμηματικού, αλλά ο θρίαμβός του. Απ' το σημείο αυτό ο ιδεολογικός ισχυρισμός αποκτά ένα είδος κατηγορηματικής θετικιστικής ακρίβειας: δεν είναι πια μια ιστορική επιλογή, αλλά μια ένδειξη βεβαιότητας».³²⁵

Με την εισβολή της εικόνας και την απορρύθμιση του τηλεοπτικού πεδίου, το κοινό απέκτησε απευθείας πρόσβαση στην οθόνη και στην εικόνα. Στην εποχή της μετα-τηλεόρασης, επικρατεί η εμπορευματοποίηση, ενώ το τηλεοπτικό κοινό απομακρύνεται από την αλήθεια.³²⁶ Η πληροφορία-θέαμα εισβάλλει στην καθημερινότητα, ενώ η ψηφιακή τεχνολογία στον κόσμο του θεάματος είναι πλέον γεγονός.³²⁷

Πέρα από τις εξωτερικές ομοιότητες ανάμεσα στην οθόνη και στον καθρέφτη, η γοητεία της εικόνας επιτρέπει την προσωρινή έλλειψη του Εγώ και ταυτόχρονα το ενισχύει. Η οθόνη παράγει τα πρότυπα του Εγώ, όπως εκφράζονται στο *star system*, όπου το εντυπωσιακό παριστάνει το συνηθισμένο.³²⁸

Στην κοινωνία του θεάματος παρουσιάζεται μια νέα εικόνα του υποκειμένου με τον εαυτό του, η οποία προσεγγίζει τον ναρκισσομό.³²⁹ Η

---

³²⁵ Ντεμπόρ, Γ., (1979), *Η κοινωνία του θεάματος*, Ε' Έκδοση, (μτφ.) Τσαχαγέας Π. & Αλεξίου, Ν., Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σ. 152.

³²⁶ Σορόγκας, Ε., (2004), *Το φαινόμενο των «ριάλιτι»*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σ. 62

³²⁷ Μπαρμπιέ, Φ. & Λαβενίρ, Κ., (1999), *Ιστορία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας από τον Ντιντερό στο Ίντερνετ*, Αθήνα: Εκδόσεις Δρομέας, σ. 277.

³²⁸ Mulvey, L., (2006), "Visual Pleasure and Narrative Cinema", in: *media and cultural studies*, Durham, M. & Kellner, D., (eds.), UK: Blackwell Publishing, pp. 342-352, [345].

³²⁹ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σ. 296.

ψηφιακή τεχνολογία μέσα από τη διάδραση ενσαρκώνει τις ελπίδες να ξεφύγει κάποιος από την παθητικότητα της καθημερινής του ζωής.³³⁰

Στην εποχή της εικόνας, η ψευδαισθηση καλύπτει την αλήθεια. Οι εικόνες δημιουργούν έναν ψευδο-κόσμο, ενώ το θέαμα αποτελεί την κοινωνική σχέση των ατόμων, η οποία μεσολαβείται από εικόνες. Μέσα από τη μαζική διάδοση των εικόνων, υπάρχει η έλλειψη του ρεαλισμού στην κοινωνία. Η πραγματικότητα αναδύεται από το θέαμα, αλλοτριώνοντας την υπόσταση της κοινωνίας. Η αλήθεια διαστρεβλώνεται, ενώ η παραπληροφόρηση κυριαρχεί. Η παραπληροφόρηση αλλοιώνει τις πληροφορίες που παρέχει, κακοποιώντας την αλήθεια.³³¹

Μέσα σε μια εποχή όπου η ψευδαισθηση κυριαρχεί, το ζητούμενο είναι να καταφέρει ο τηλεθεατής να διακρίνει το αληθινό από το κατασκευασμένο, την εικόνα από τη ψευδαισθηση. Αυτό επιδιώκεται ακόμη και αν πρέπει να επέλθει η πλήρης και η ολοκληρωτική μεταμόρφωση του εαυτού του και της ολότητας του πολιτισμού, ώστε να προσεγγίσει τον ρεαλισμό.

Ο Ντεμπόρ παρουσιάζει τη σταδιακή μετάβαση από τη θρησκευτική φαντασμαγορία στη φαντασμαγορία της εικόνας. Το θέαμα είναι το Ιερό, η φαντασμαγορία ενός εκκοσμικευμένου κοινωνικού συστήματος. Η εκκοσμίκευση αποτελεί το σύνολο των ομοιωμάτων. Το θέαμα δεν είναι ένα συμπλήρωμα, αλλά η έλλειψη του ρεαλισμού της πραγματικής κοινωνίας.³³²

Ο Ντεμπόρ ισχυρίζεται ότι η ζωή είναι μια συσσώρευση θεάματος, το οποίο είναι μέρος της κοινωνίας και μέσο ενοποίησης των ανθρώπων.³³³ Το

---

³³⁰ Carrier, J. & Ασλανίδου, Σ., (2004), *Θεωρητικές Προσεγγίσεις για την Ανάλυση των ΜΜΕ*, Αθήνα: τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός, σ. 87

³³¹ Ντεμπόρ, Γ., (1988), *Σχόλια πάνω στην Κοινωνία του Θεάματος*, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σσ. 42-49.

³³² Ντεμπόρ, Γ., (1979), *Η κοινωνία του θεάματος*, Ε' Έκδοση, (μτφ.) Τσαχαγέας Π. & Αλεξίου, Ν., Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σσ. 23-26.

³³³ Βλ. αναλυτικά στο: Guy Debord, (1983), *Society of the Spectacle*, Detroit: Black and Red, parts 1-5, p. 215.

θέαμα συγκεντρώνει τη ψευδή συνείδηση και αποτελεί μια κοινωνική σχέση η οποία αποτελείται από εικόνες. Είναι ένα όραμα που έχει αντικειμενοποιηθεί. Είναι η ιδεολογία που περιέχει την ουσία όλων των ιδεολογικών συστημάτων και την άρνηση της αληθινής ζωής. Το θέαμα καλλιεργεί τον διαχωρισμό και την αποξένωση στους ανθρώπους, καθώς η καθημερινότητά τους βασίζεται στην ψευδαισθηση της εικόνας.³³⁴

3.2.1 Η ψευδαισθηση και η αλληγορία του σπηλαίου

Ο κόσμος του θεάματος χαρακτηρίζεται από την πλαστότητα, η οποία πολλαπλασιάζεται κατασκευάζοντας τα συνηθισμένα πράγματα με ψευδαισθήσεις.³³⁵ Τα μέσα ενημέρωσης ανέκαθεν αποτελούσαν έναν τρόπο χειραγώγησης της κοινής γνώμης. Σήμερα αποτελούν ομάδες πίεσης που διαμορφώνουν το δημόσιο λόγο και τον τρόπο σκέψης μας. Δίνουν την ψευδαισθηση της γνώσης, δημιουργώντας παράλληλα την κατάρρευση των αντιπροσωπευτικών θεσμών, την αποξένωση και την απελπισία ως απόρροια της δημαγωγίας της κοινής γνώμης.³³⁶

Το κοινό προσεγγίζει τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας έχοντας τη ψευδαισθηση ότι τα ερμηνεύει με αυθύπαρκτες φιλοσοφικές θεωρήσεις. Οι νοηματικές εικόνες αποτελούν μια ιδεατή αντανάκλαση και μια ψευδαισθηση των συνθηκών της κοινωνικά αλλοτριωμένης ζωής τους.³³⁷

«Η αδυναμία να ανακαλύπτεις ξανά ένα απόλυτο επίπεδο του πραγματικού είναι της ίδιας τάξης με την αδυναμία να σκηνοθετείς την ψευδαισθηση. Η ψευδαισθηση δεν είναι πλέον πιθανή, επειδή το αληθινό

---

³³⁴ Manghani, S., Piper, A. & Simon, J., (2006), *Images: A Reader*, London: Sage Publications, p. 69.

³³⁵ Ντεμπόρ, Γ., (1979), *Η κοινωνία του θεάματος*, Ε' Έκδοση, (μτφ.) Τσαχαγέας Π. & Αλεξίου, Ν., Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σ. 13, σ. 20.

³³⁶ Champagne, P., (2004), *Η κατασκευή της κοινής γνώμης*, Αθήνα: Εκδ. Πατάκη, σ. 193.

³³⁷ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 72

*δεν είναι πλέον πιθανό. Είναι το όλο πολιτικό πρόβλημα της παραδίας της υπερπροσομοίωσης ή της προσβλητικής προσομοίωσης που τίθεται εδώ».*³³⁸

Στον κόσμο του θεάματος αλλοιώνεται η έννοια της ενημέρωσης, καθώς υφίσταται η παραπλανητική πληροφόρηση, η οποία δημιουργεί την εσφαλμένη εντύπωση της γνώσης.³³⁹ Είναι μια εικονική επικοινωνία που μπορεί να αποκρυπτογραφηθεί από μια γενικευμένη φόρμα προσομοίωσης, η οποία παραπέμπει στη ψευδαισθηση. Η κριτική σκέψη είναι ανύπαρκτη, όπως επίσης οι πολιτιστικοί φραγμοί ή η αμφιβολία για το περιεχόμενο και την ακρίβεια της πληροφορίας.³⁴⁰

*«Πιστεύουμε ακράδαντα ότι υπάρχουν λόγοι για τους οποίους δεν μας λένε την αλήθεια, αλλά εντούτοις πιστεύουμε αυτά που μας λένε. Αυτού του είδους οι παράδοξες καταστάσεις ενδιαφέρουν αναμφίβολα την ψυχολογία, η οποία μπορεί βεβαίως να μας βοηθήσει να αντιληφθούμε το διαχωρισμό που φαίνεται πως κάνουμε μεταξύ του μηνύματος και αυτών που το μεταδίδουν. Συνεχίζουμε λοιπόν να σκεφτόμαστε ότι έχουμε δίκιο να πιστεύουμε ότι ο κόσμος είναι έτσι όπως μας τον παρουσιάζουν, διατηρώντας πάντα την ψευδαισθηση ότι διαθέτουμε κριτική σκέψη, την οποία στρέφουμε συνήθως προς τους δημοσιογράφους».*³⁴¹

Οι ψευδαισθήσεις και οι οφθαλμαπάτες στην επικοινωνία παραπέμπουν στην αλληγορία του σπηλαιίου στην Πλατωνική φιλοσοφία. Κατά τον Πλάτωνα, η ουσία της εκπαίδευσης αλλάζει την ουσία της αλήθειας και της γνώσης. Η αλλαγή γίνεται σε κάθε στάδιο, από την αιχμαλωσία των δεσμοτών και τη θέαση των σκιών, μέχρι την τελική αναγνώριση ότι ο ήλιος είναι η πηγή όλου του φωτός. Η μεγαλύτερη μεταμόρφωση συμβαίνει κατά την ηρωική επιστροφή στη σπηλιά. Εκεί ο

---

³³⁸ Baudrillard, J., (2006), *The Precession of Simulacra*, in: *media and cultural studies*, Durham, M. & Kellner, D., (eds.), UK: Blackwell Publishing, pp. 453-481, [466].

³³⁹ Postman, N., (2007), *Διασκέδαση μέχρι θανάτου*, Αθήνα: Κατάρτι, σ. 132

³⁴⁰ Carrier, J. & Ασλανίδου, Σ., (2004), *Θεωρητικές Προσεγγίσεις για την Ανάλυση των ΜΜΕ*, Αθήνα: τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός, σσ. 107-108

³⁴¹ Marchand, P. et al., (2006), *Κοινωνική Ψυχολογία των Μ.Μ.Ε.*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 27.

πεφωτισμένος δάσκαλος προσπαθεί να αποδεσμεύσει όσους αμφιβάλλουν ότι ο φιλόσοφος μπορεί να τους σώσει και επιμένουν ότι η αλήθεια ταυτίζεται με την ψευδαισθήση των σκιών.³⁴²

Η αλληγορία του σπηλαίου μας καλεί να φανταστούμε ότι ζούμε σε μια σκοτεινή σπηλιά, αποκομμένοι από τον έξω κόσμο. Είμαστε δεμένοι με αλυσίδες, έτσι ώστε να βλέπουμε σκιές μπροστά σε έναν τοίχο, οι οποίες είναι ψευδαισθήσεις που παρουσιάζονται ως αληθινές. Αν ξαφνικά βρισκόμασταν εκτός σπηλαίου, θα περιφρονούσαμε όποιον θα μας έβγαζε από αυτό και θα μας αποκάλυπτε ότι τόσο καιρό ζούσαμε σε μια ψευδαισθήση και σε μια πλάνη.

Οι σκιές είναι για τον Πλάτωνα μια μεταφορά στον κόσμο της νοητικής αντίληψης. Αν δε θέλουμε να παραμείνουμε φυλακισμένοι σε αυτές τις κατασκευασμένες εικόνες, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι αυτές δεν είναι η πραγματικότητα. Ωστόσο, αντί να κινούμαστε πιο κοντά σε αυτή την αναγνώριση, κινούμαστε πιο μακριά, καθώς εισχωρούμε πιο βαθιά στη σπηλιά της ψευδαισθήσης.

Σε αντίθεση με την αλληγορία του σπηλαίου όπου η υπέρβαση απαιτούσε την απομάκρυνση από αυτόν τον κόσμο και την ανάβαση σε ένα πιο αγνό βασίλειο, ο σύγχρονος τηλεθεατής δε χρειάζεται να αφήσει τη σπηλιά του. Θα πρέπει πρώτα να αναγνωρίσει τις ψευδαισθήσεις και τις σκιές της εικόνας, και έπειτα να τις απομακρύνει όταν ανάψει το φως της αλήθειας στο σπήλαιο της βιομηχανίας του θεάματος.³⁴³

Η αλληγορία του σπηλαίου στον Πλάτωνα δείχνει την ψευδή εικόνα των ανθρώπων για την πραγματικότητα, όπως την αντιλαμβάνονται διά των αισθήσεων. Αντικατοπτρίζει την κοινωνική κατάσταση ως μια κατάσταση που κυριαρχεί το ημίφως, οι ψευδείς σκιές και η πλάνη της συνείδησης να κατανοήσει τον κόσμο. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, στον κόσμο του θεάματος

---

³⁴² Michaelides, P., "Heidegger on Teaching and Learning in Modernity", in: Boudouris, K. & Knezevic, M., (2008), *Paideia: Education in the Global Era*, Athens: Ionia Publications, pp. 152-165, [153].

³⁴³ Manghani, S., Piper, A. & Simon, J., (2006), *Images: A Reader*, London: Sage Publications, p. 78.

κυριαρχούν οι αναπαραστάσεις μιας ψευδούς συνείδησης για την πραγματικότητα. Η αποξένωση του ανθρώπου από την αληθινή ουσία των πραγμάτων τον φέρνει κοντά στην αυταπάτη μιας πλαστής πραγματικότητας, ενός κόσμου όμηρου του αισθητού κόσμου και αλλοτριωμένου από τη φυσική τάξη των πραγμάτων.³⁴⁴

*«Ο Ian Thomson επισημαίνει ότι στο περιεχόμενο του νεωτερισμού, κάθε στάδιο της Πλατωνικής αλληγορίας αντανακλά τη σταδιακή μεταμόρφωση και ελευθερία που η οντολογική εκπαίδευση προκαλεί από την τεχνολογική, παισιωμένη και από τη σύγχρονη εκπαίδευση που διαμορφώνεται σε συμφωνία με αυτό... Αφού ο μαθητής ξεπεράσει την αντιπροσωπευτική λειτουργία της μεταφυσικής ένταξης, απελευθερώνεται στο φως του ήλιου, σε πράγματα όπως αυτά είναι. Ως εκ τούτου, ο μαθητής μεταμορφώνεται στην ουσιώδη αλήθεια, η οποία γίνεται αυτό το οποίο είναι, γευόμενος την ελευθερία της συνολικής μεταμόρφωσης που η οντολογική εκπαίδευση προκαλεί».*³⁴⁵

Η υπέρβαση της κρίσης αποτελεί την πρόκληση μιας ιδανικής πολιτείας και την υπέρβαση ενός κόσμου που βρίσκεται σε παρακμή. Η φιλοσοφία μόνο μέσα από την προβολή της ουτοπικής διάστασης υπερβαίνει την εμπειρική πραγματικότητα. Το ζητούμενο είναι να επέλθει η απαλλαγή του κόσμου από τα δεσμά της ψευδούς συνείδησης. Η ιδανική σημερινή πολιτεία περιλαμβάνει την καταστροφή του κάλπικου κόσμου των ειδώλων, μέσα από την απελευθέρωση από τις επίπλαστες αξίες.³⁴⁶

---

³⁴⁴ Φωτόπουλος, Ν., (2005), «Φαινόμενο της Αποξένωσης και ο Απελευθερωτικός Ρόλος της Διανόησης κατά την Πλατωνική Εικόνα του Σπηλαίου», στο: Βουδούρης, Κ. & Μαραγγιανού, Ε., *Φιλοσοφία, Ανταγωνιστικότητα και Αγαθός Βίος*, Εκδόσεις Ιονία: Αθήνα, σσ. 373-379, [374-375].

³⁴⁵ Michaelides, P., "Heidegger on Teaching and Learning in Modernity", in: Boudouris, K. & Knezevic, M., (2008), *Paideia: Education in the Global Era*, Athens: Ionia Publications, pp. 152-165, [154].

³⁴⁶ Φωτόπουλος, Ν., (2005), «Φαινόμενο της Αποξένωσης και ο Απελευθερωτικός Ρόλος της Διανόησης κατά την Πλατωνική Εικόνα του Σπηλαίου», στο: Βουδούρης, Κ. & Μαραγγιανού, Ε., *Φιλοσοφία, Ανταγωνιστικότητα και Αγαθός Βίος*, Εκδόσεις Ιονία: Αθήνα, σσ. 373-379, [374-375].

*«Η ιδανική πολιτεία αποτελεί αναμφίβολα το κοινωνικό και πολιτικό πρόταγμα ενός φιλοσόφου που αρνείται τον κόσμο των σκιών και της πλαστής συνείδησης, ενώ απεναντίας προτάσσει με σθένος το όραμα μιας πολιτικής ουτοπίας της γνώσης και της απελευθέρωσης. Πρόκειται για το περιεχόμενο μιας πρακτικής φιλοσοφίας, η οποία εν τέλει μεταμορφώνεται σε πρακτική δύναμη αλλαγής του κόσμου, σε υλική δύναμη μετασχηματισμού του ανορθολογικού παρόντος Είναι, σε κινητήρια δύναμη της ιστορικής αλλά και της κοινωνικής εξέλιξης».*³⁴⁷

Αν η βιομηχανία του θεάματος εγγυηθεί στους θεατές την πιο φευγαλέα τους ικανοποίηση, αυτοί θα επιθυμήσουν την εξαπάτηση. Η βιομηχανία του πολιτισμού παράγει τους δικούς της καταναλωτές, οι οποίοι βιώνουν την ψευδαισθηση ότι ο έξω κόσμος είναι η άμεση συνέχεια αυτού που παρουσιάζεται στην οθόνη. Στην πραγματικότητα μέσα από την οθόνη βλέπουν μια αντανάκλαση του εαυτού τους, κατευθυνόμενη από τα ΜΜΕ και την ίδια την κοινωνία. Η ίδια η ψυχαγωγία λειτουργεί σαν τύραννος που ο τηλεθεατής αφήνει μόνος του να τον καταδυναστεύει.³⁴⁸

«Οι τύραννοι κάθε τύπου πάντα γνώριζαν την αξία της ψυχαγωγίας των μαζών ως τρόπου κατευνασμού. Όμως οι περισσότεροι από αυτούς δεν φαντάστηκαν ούτε στο πιο τολμηρό τους όνειρο ότι θα έφταναν σε μια κατάσταση όπου οι μάζες θα αγνοούσαν καθετί μη ψυχαγωγικό. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι τύραννοι πάντα βασιζόνταν -και ακόμη το κάνουν- στη λογοκρισία. Σε τελική ανάλυση, λογοκρισία είναι ο φόρος τιμής των τυράννων στην υπόθεση ότι ο λαός γνωρίζει τη διαφορά μεταξύ σοβαρού λόγου και ψυχαγωγίας και μεριμνά για αυτό. Πόσο ευχαριστημένοι θα ήταν όλοι οι βασιλείς, οι τσάροι και οι φύρερ του παρελθόντος (καθώς και οι

---

³⁴⁷ Φωτόπουλος, Ν., (2005), «Φαινόμενο της Αποξένωσης και ο Απελευθερωτικός Ρόλος της Διανόησης κατά την Πλατωνική Εικόνα του Σπηλαίου», στο: Βουδούρης, Κ. & Μαραγγιανού, Ε., *Φιλοσοφία, Ανταγωνιστικότητα και Αγαθός Βίος*, Εκδόσεις Ιονία: Αθήνα, σσ. 373-379, [374].

³⁴⁸ Colman, F., (2009), *Film, Theory and Philosophy: The key thinkers*, London and New York: Routledge, pp. 54-55.

κομισάριοι του σήμερα), αν γνώριζαν ότι η λογοκρισία παύει να αποτελεί αναγκαιότητα όταν όλος ο πολιτικός λόγος παίρνει τη μορφή χωρατού». ³⁴⁹

Όπως οι φυλακισμένοι στο σπήλαιο, έτσι και οι θεατές γίνονται οι παθητικοί αποδέκτες της κενής διασκέδασης μιας κακής πολιτικής τάξης. Ο Πλάτωνας επιμένει στην κηδεμονία του φιλόσοφου- βασιλιά, ο οποίος έχει το καθήκον να διαφωτίζει τους πολίτες. Ωστόσο, ο Αντόρνο παραλληλίζει αυτόν τον διαφωτισμό με τον πολιτιστικό φασισμό. Δεν υπάρχει κατ' αυτόν χώρος ελευθερίας σε μια *Πολιτεία* που εμποδίζει την ανάπτυξη αυτόνομων ατόμων που κρίνουν και αποφασίζουν συνειδητά για τον εαυτό τους.

Κατά τον Αντόρνο, οι περισσότεροι πολίτες της *Πολιτείας* θα συνεχίσουν να ζουν μέσα στις ίδιες ψευδαισθήσεις και μέσα σε σκιές. Ο Αντόρνο αναγνωρίζει αυτή την παραίτηση από την αυτόβουλη αναζήτηση της αλήθειας στη βιομηχανία του θεάματος, η οποία είναι σαν τυραννία. Αφήνει κάποιον να σκεφτεί μόνο για να κρίνει τις αποκλίνουσες σκέψεις, ενώ δεν τον παρακινεί να αποφασίσει μόνος του αν θέλει να ξεφύγει από τον πλαστό κόσμο των ψευδαισθήσεων. Μόνο ο Χριστιανισμός και η Πίστη στον Θεό διέπονται από την απόλυτη ελευθερία και τη δυνατότητα επιλογής που παρέχουν στην ύπαρξη να ξεφύγει από την πλαστότητα.

3.3 Η αλλοτριώση και η αποξένωση στον κόσμο του θεάματος

Η αλλοτριωμένη ύπαρξη όταν βιώνει την απελπισία εγκλωβίζεται εντός της. Στον φιλοσοφικό στοχασμό του Κίρκεγκωρ, το να μην απελπίζεται κάποιος σημαίνει ότι απελπίζεται, θανατώνοντας με αυτόν τον τρόπο την διάσταση της δυνατότητας. Η πνευματική άρνηση του *Είναι* να οδηγηθεί στη διαβάθμιση της ελευθερίας του, πραγματώνεται μέσα από την αυτοσυνειδησή του να έχει έναν εαυτό. Ο κάθε άνθρωπος, οδηγούμενος σε πνευματικό θάνατο και καταργώντας την όποια υπερβατική του σχέση, οδηγείται στη θανάτωση του θανάτου και στη θανάτωση της ασθένειας προς θάνατο.

---

³⁴⁹ Postman, N., (2007), *Διασκέδαση μέχρι θανάτου*, Αθήνα: Κατάρτι, σ. 173

Το πνεύμα στην αλλοτρίωση και στην πτώση του εκφράζει την κατάπτωση της ψυχολογικής του ταυτότητας. Αδυνατεί να δει τον εαυτό του ως πραγματική ταυτότητα μέσα από την ενότητα του Εγώ. Αλλοτριώνοντας τη σχέση του με τον Θεό, αλλοτριώνεται η ψυχή του και σταδιακά ο άνθρωπος οδηγείται στη διαλεκτική της απελπισίας. Όταν η Ανάσταση δεν πραγματοποιείται, η απολυτοποίηση της προσκαιρότητας κυριεύει τις διαστάσεις της ζωής του. Έχοντας ως συναίσθηση τη θνητότητα, η αγωνιώσα ύπαρξη οδεύει στην απελπισία.³⁵⁰

Ο σύγχρονος άνθρωπος θεωρεί ότι οι αξίες που κατευθύνουν τη δική του συμπεριφορά και το υποτιθέμενο συμφέρον του συνόλου συμπίπτουν μεταξύ τους. Οι εσωτερικές εμπειρίες ταυτίζονται με τις εξωτερικές, ενώ οι συναισθηματικές αναζητήσεις υποτάσσονται στη λογική της παραγωγικότητας. Ο σύγχρονος άνθρωπος αποξενώνεται από τον εαυτό του και γίνεται κενός και μονοδιάστατος, καθώς ζει σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από το πένθος της ιστορίας της ανθρωπότητας. Η αλλοτρίωση που υφίσταται στη συνειδησή του σε συνδυασμό με τον τεχνολογικό ορθολογισμό, οδηγούν στην αύξηση της κατανάλωσης.³⁵¹

Το αποτέλεσμα της παθητικότητας της κοινωνίας οδήγησε στην αλλοτρίωση του ανθρώπου από την κοινωνία και από τον συνάνθρωπό του. Η μαζοποίηση και η ομοιομορφοποίηση των μελών της κοινωνίας, διέτεινε την ιδεολογία του ατομικισμού, αναδύοντας τη μοναξιά μέσα στη μάζα και επιβάλλοντας τη μάζα μέσα στη μοναξιά.³⁵²

Για να κατανοήσει κάποιος τη σύγχρονη Δυτική κοινωνία, πρέπει να λάβει υπόψη την αλλοτρίωση που υφίσταται. Η αλλοτρίωση πηγάζει από την καταπίεση που προκαλεί η εξάπλωση της βιομηχανίας του θεάματος,

---

³⁵⁰Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντσοστογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 38-43.

³⁵¹ Marcuse, H., (1971), *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Αθήνα: Παπαζήση, σσ. 10-12.

³⁵² Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 82-83.

συνειδητά και μη.³⁵³ Η ύπαρξη αλλοτριώνεται μέσω των χρημάτων, καθώς ο τρόπος που αποκτά κάτι ξεχωρίζει από τον τρόπο που το χρησιμοποιεί. Αποκτά τα χρήματα με μόχθο, αλλά τα ξοδεύει σαν να είναι μια αφηρημένη έννοια της προσπάθειας που έκανε για να τα αποκτήσει. Αγοράζει αντικείμενα που δεν χρειάζεται επειδή απλά τα επιθυμεί, αγοράζοντας ουσιαστικά μόνο την εικόνα τους ή την ψευδαισθηση που αυτά δημιουργούν.

Εξαιτίας της χειραγώγησης του μυαλού και των αναγκών μας, δεν είμαστε μόνο ένα υποχείριο, αλλά ένα τεχνητό πλάσμα που καταναλώνει. Με την αποξένωση της κατανάλωσης από τις ανάγκες μας, καταναλώνουμε περισσότερα από όσα μας ικανοποιούν. Δεν έχουμε τον έλεγχο του ελεύθερου χρόνου που σπαταλάμε, καθώς αγοράζουμε τη διασκέδαση όπως και τα υπόλοιπα προϊόντα. Ο αλλοτριωμένος χρόνος δεν οδηγεί σε νέες εμπειρίες αλλά στην ανάμνησή τους, η οποία κυριαρχεί στη μαζική κουλτούρα. Οι άνθρωποι αισθάνονται μόνοι και απομονωμένοι, καθώς η βιομηχανία του πολιτισμού ελέγχει όλες τις αποφάσεις τους.³⁵⁴

Η αλλοτρίωση του ανθρώπου, οι απωθητικές λειτουργίες του *Υπερεγώ* και η εξιδανίκευση της αισθητικής ορμής οδηγούν στην ηθική της καταπίεσης. Ο πραγματικός άνθρωπος είναι ο κοινωνικοπολιτικά αλλοτριωμένος άνθρωπος. Ως διαλεκτικό επακόλουθο των υλικών συνθηκών διαβίωσης προέκυψε η απομάκρυνση από το βαθύτερο νόημα της ύπαρξης. Η απομυθοποίηση των ηθικών αξιών της βιομηχανικής κοινωνίας και η ανατροπή της ηθικής ισότητας διέπονται από το κριτικό πνεύμα του εξωλογικού υποκειμενισμού.³⁵⁵

Η εξαφάνιση της διπλοδιάστατης κουλτούρας στον εικονικό κόσμο, συντελείται με τη μαζική ενσωμάτωση στο κατεστημένο με κοινό

---

³⁵³ Hall, C., Ram, Y. & Shoval, N., (2017), *The Routledge International Handbook of Walking*, New York: Routledge.

³⁵⁴ Khandizaji, A., (2017), *Baudrillard and the Culture Industry: Returning to the First Generation of the Frankfurt School*, Germany: Springer, pp. 38-39.

³⁵⁵ Marcuse, H., (1971), *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Αθήνα: Παπαζήση, σσ. 19-20

παρονομαστή την εμπορευματική μορφή. Η καλλιτεχνική αλλοτρίωση είναι η συνειδητή υπέρβαση μιας αλλοτριωμένης ύπαρξης όπου επικρατεί η πνευματική αλλοτρίωση της τέχνης. Η καλλιτεχνική αποδέσμευση αποτελεί μια μεταρσίωση, πλάθοντας εικόνες καταστάσεων που είναι ασυμβίβαστες με τις κατεστημένες κοινωνικές αρχές.³⁵⁶

Σε μια κατάσταση παρακμής, κυριαρχεί η ηθική διαφθορά και η ματαιοδοξία στην κοινωνική και στην πολιτική ζωή. Η αλλοτρίωση που δημιουργείται εξαιτίας της αγελοποίησης είναι η ανυπαρξία της συνείδησης της απώλειας.³⁵⁷

Μη δυνάμενη να αντιληφθεί την απώλεια αυτή, η αλλοτριωμένη ύπαρξη απελπίζεται, αδυνατώντας να επικοινωνήσει και να γίνει κοινωνός της Χάρης του Θεού. Τελικά συνειδητοποιεί ότι μόνο ο Θεός μπορεί να την λυτρώσει από τις ψευδαισθήσεις και την χειραγώγηση της σκέψης της. *«Η αφετηρία της κοινωνίας, της μετοχής του ανθρώπου στη Χάρη του Αγίου Πνεύματος είναι προαιωνίως θεμελιωμένη στο πρόσωπο του Θείου Λόγου, ο οποίος είναι και το πρωτότυπό του κατ' εικόνα».*³⁵⁸

---

³⁵⁶ Marcuse, H., (1971), *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Αθήνα: Παπαζήση, σσ. 80-93.

³⁵⁷ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σ. 198.

³⁵⁸ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σ. 362.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ': Η Υπέρβαση της Ανίας και της Απελπισίας στην Ορθόδοξη Επικοινωνιακή Θεολογία

4.1 Η υπέρβαση του παραλόγου εντός του θρησκευτικού σταδίου

Η απελπισία αποτελεί μια συνεχής απειλή στην ύπαρξή μας για όσο θεωρούμε τους εαυτούς μας ότι αναπτύσσονται ελεύθερα. Ο Κίρκεγκωρ καταγράφει την ελευθερία ως μια εκ φύσεως ατέλειωτη πραγματικότητα. Η πιθανότητα ενός συγκεκριμένου σταδίου απελπισίας προκαλεί μια αντίστοιχη επανάσταση σε μια υψηλότερη μορφή ελευθερίας, η οποία είναι μια ελευθερία από απελπισία.³⁵⁹

Η ύπαρξη αφού βιώσει την απελπισία, είτε ακολουθεί το ποιοτικό άλμα στο παράλογο και στην υπέρβαση, είτε αναλώνεται εγκόσμια στο μη υπερβατικό. Η επίγεια ύπαρξη του αισθητικού και του ηθικού σταδίου αισθάνεται την απόγνωση που προκαλεί η απομάκρυνσή της από το αιώνιο. Μόνο εντός του θρησκευτικού σταδίου λυτρώνεται από την απελπισία, διότι προσεγγίζει την ανώτερη διαβάθμιση του εαυτού της, ανεξάρτητα από τον χρόνο της επίγειας ζωής της. Η ύπαρξη αλλοτριώνεται, καθώς η ψυχολογική έννοια της απελπισίας εισχωρεί στη μεταφυσική ως αμαρτία. Η ένταση της αμαρτίας εξαρτάται από τη διάρκειά της στον χρόνο και από την συνειδητή ελεύθερη επιλογή της.³⁶⁰

«Η σχέση του ανθρώπου με τον Χρόνο είναι τριπλής φύσεως: ο αισθητικός ζει με το σώμα, άρα στην ουσία ζει μέσα στη στιγμή, ο ηθικός ζει με την ψυχή, άρα μέσα στον χρόνο, και ο θρησκευτικός ζει με το πνεύμα, επομένως ζει μέσα στην αιωνιότητα. Το πολύ σημαντικό αυτό μεταφορικό

---

³⁵⁹ Dahlstrom, D., "Freedom through Despair: Kierkegaard's Phenomenological Analysis", in: Hanson, J., (ed.), (2010), *Kierkegaard as Phenomenologist: an experiment*, Illinois: Northwestern University Press, pp. 57-58.

³⁶⁰ Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 87- 94.

διάγραμμα του Kierkegaard, που σκιαγραφεί τη σχέση με τον χρόνο και την υπόσταση, ερμηνεύει τη δυνατότητα της πίστης στην ανθρώπινη ζωή. Το Παράδοξο επανέρχεται, όχι για να χειμάσει αλλά για να κατοχυρώσει την πνευματικότητα του ανθρώπου ως μια παράδοση αιώνια. Ο Δανός στοχαστής θεωρεί ως δεδομένο πως ο Θεός παρείχε στον άνθρωπο τους όρους κατανόησης της αλήθειας.

Το ότι ο άνθρωπος είναι η αναλήθεια με δική του προσωπική, κάθε φορά, υπαιτιότητα, αυτό συνεπάγεται την αμαρτία. Ίδωμένο με αυτόν τον τρόπο, μας οδηγεί στο να πούμε πως ο άνθρωπος από μόνος του φτιάχνει τα δεσμά του και αυτο-φυλακίζεται στην περιοχή της αναλήθειας, συνεπώς στην περιοχή της αμαρτίας. Η καταφυγή στην ελευθερία δεν είναι πράξη αυτογενής του ανθρώπου, αλλά δοσμένη από τη Θεία δύναμη. Συνεπώς, ο Θεός γίνεται σωτήρας και ελευθερωτής των δεινών και της αμαρτίας, ελευθερωτής του θανάτου».³⁶¹

Σε αντίθεση με την Εγγελιανή φιλοσοφία που εστίαζε στην εμμένεια και στη συνείδηση, ο Κίρκεγκωρ θεωρούσε πως η ύπαρξη επιτυγχάνει την υπέρβαση στο θρησκευτικό επίπεδο. «*Η σφαίρα της υπέρβασης για τον Κίρκεγκωρ είναι η σφαίρα του θρησκευτικού παραδόξου, ενώ ολόκληρος ο στοχασμός του βρίσκεται στην εμμένεια. Η εξέλιξη είναι (κατά τον Έγελο) μια λογική εμμενής έννοια. Όταν αντίθετα η αμαρτία καταστρέφει την αθωότητα, τούτο συμβαίνει μέσω μιας υπέρβασης, που εκμηδενίζει την κατάσταση αθωότητας*».³⁶²

Ο φιλόσοφος βιώνει την έννοια της υπερβάσεως του Εγώ μέσω της θυσίας του προσωπικού του Εγώ. Θυσιάζοντας τη σχέση του με τη Ρεγγίνα, πραγματώνει το άλμα της πίστεως σαν άλλος Αβραάμ, ο οποίος θέλησε να θυσιάσει τον γιο του υπακούοντας στο θείο θέλημα. Για τον Κίρκεγκωρ, η θυσία αποτελεί έκφραση εμπιστοσύνης στο θείο θέλημα και στην προσδοκία. Η θεϊκή διαταγή εμφανίζεται σε αντίθεση με τους ηθικούς και φυσικούς

³⁶¹ Ηλιόπουλος, Π., «Το πρόβλημα του Θανάτου κατά τον Δανό φιλόσοφο Ζαίρεν Κίρκεγκωρ». Περιοδικό ΟΔΟΣ ΠΑΝΟΣ, τεύχος 139, Ιανουάριος-Μάρτιος 2008, σσ. 152- 161.

³⁶²Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σ. 226.

κανόνες που διέπουν την κοινωνία και την οικογένεια. Υπακούοντας στη διαταγή του θεού, ο Αβραάμ ακολούθησε τυφλά την πίστη του, με τίμημα την πλήρη ρήξη του με τους ηθικούς κανόνες. Η πίστη τον καθοδήγησε στην απόφασή του, ενώ το μοναχικό του άλμα στο παράδοξο διέπονταν από την απόλυτη σιωπή.

*«Το παράδοξο της πίστης συνίσταται στο ότι υπάρχει μια εσωτερικότητα ασύμβατη προς την εξωτερικότητα κι αυτή η εσωτερικότητα, έχει σημασία να το υπογραμμίσουμε δεν είναι ταυτόσημη με την προηγούμενη αλλά είναι μια καινούργια εσωτερικότητα».*³⁶³

Η Κίρκεγκωριανή υπέρβαση παρουσιάζεται σε ένα τριπλό σχήμα στο φιλοσοφικό έργο *Ενάσκηση στο Χριστιανισμό*. Αρχικά αντικαθίσταται η ιδεατή αλήθεια της φιλοσοφίας του Χέγκελ με την εκλογή στο θρησκευτικό στάδιο. Έπειτα ο πιστός ακολουθεί το παράδειγμα του Χριστού, ενώ παρουσιάζεται το δεύτερο- *Είναι* ως ομοίωση του *Είναι* του Χριστού. Στο τέλος, το ατομικό αποκορυφώνεται ενάντια του γενικού. Ο Αβραάμ οδηγείται στην απόλυτη παραίτηση, ξεπερνώντας την ειδωλολατρική θυσία της εξιλέωσης και της αφηρημένης πίστης.

Ο Αβραάμ παραιτείται από τον γιό του Ισαάκ και τον ξαναβρίσκει στην κορυφή του όρους. Αντίθετα ο Κίρκεγκωρ δεν ξαναβρίσκει την Ρεγγίνα στην κορυφή του θρησκευτικού σταδίου, καθώς πραγματώνει το άλμα προκειμένου να υπερβεί το επίγειο Εγώ του. Υπάρχει ένα άπειρο ποιοτικό ακατάληπτο το οποίο διακρίνει τον Θεό από τον άνθρωπο, καθώς ο πιστός παραιτείται με σκοπό να εξιλεωθεί ως ιππότης της πίστης.³⁶⁴

Ο Κίρκεγκωρ αποτελεί τον θρησκευτικό άνθρωπο ο οποίος θέτει την ύπαρξη ενώπιον του Θεού. Η θρησκευτική ύπαρξη επιθυμεί την εγκοσμιότητά της, ύστερα από την κοινωνία της με το παράλογο, πέρα από

---

³⁶³Κίρκεγκωρ, Σ., (1980), *Φόβος και Τρόμος*, μτφ. Α. Σολωμού, Αθήνα: Εκδ. Νεφέλη, σ. 100.

³⁶⁴ Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 370-372.

τη λογική και εντός του πόνου.³⁶⁵ Με αυτόν τον τρόπο πραγματώνεται η *αναστολή του ηθικού*. Η απόφαση της ύπαρξης να υπηρετήσει πιστά το θέλημα του Θεού αποτελεί προσωπική επιλογή και ευθύνη.³⁶⁶

*«Η υπέρβαση κοινολογείται με έμμεσο τρόπο για να δοκιμάσει την ελευθερία μας. Η υπέρβαση κρύβεται ή καλύπτεται».*³⁶⁷ Η υπέρβαση του θρησκευτικού ανθρώπου προαπαιτεί την τραγικότητα, την οποία είχε βιώσει πρότερα. Η κίνηση της υπέρβασης προς το *Είναι* ενυπάρχει μέσα στην καταστροφή. Η αλλοτριωμένη ζωή αναδύει το τραγικό, ενώ η απολυτοποίηση του ιδανικού αξιοποιείται μέσα από την ίδια την καταστροφή.³⁶⁸

Ο Κίρκεγκωρ καταλήγει ότι το κακό και η αμαρτία του παρόντος μπορούν να ξεπεραστούν με ηθικές και θρησκευτικές κινήσεις της ανθρώπινης υπέρβασης του εαυτού. Οι κινήσεις αυτές μας συνδέουν εντός του χρόνου με το αιώνιο και πέρα από τον ίδιο το χρόνο. Στις προσωρινές κινήσεις της πίστης και της αγάπης, η αιώνια αγάπη του Θεού γίνεται παρούσα ως υπέρβαση.³⁶⁹

Στο θρησκευτικό στάδιο, ο Κίρκεγκωρ απελευθερώνει τη σκέψη από κάθε ενοχή για τις επιθυμίες του. Θα μπορούσε να παραλληλιστεί το άλμα του με την υπέρβαση του ανθρώπου από τα νυκτερινά όνειρα και τις κρυφές επιθυμίες για τα όνειρα της μέρας. Ο ονειροπόλος της μέρας μοιάζει με τον ποιητή που δημιουργεί ένα έργο από μια εντελώς αυθόρμητη έμπνευση. Η έμπνευση είναι στο τέλος αυτή η οποία του προσφέρει μια περίσσεια ηδονή, η οποία ελευθερώνει κάθε ανώτερη απόλαυση που προέρχεται από τις

---

³⁶⁵ Βαλ, Ζ., (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού*, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σ. 38, σσ. 90-93.

³⁶⁶ Βαλ, Ζ., (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού*, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σ. 133.

³⁶⁷ Βαλ, Ζ., (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού*, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σ. 136.

³⁶⁸ Γαϊτάνης, Β., (1999), *Ερμηνευτική και φιλοσοφική προσέγγιση της ποίησης του Friedrich Holderlin*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα, σσ. 100-101.

³⁶⁹ Welz, C., (2011), *Kierkegaard and Existentialism*, Great Britain: Mpg Books Ltd, p. 310.

βαθύτερες ψυχικές πηγές του. Η έννοια της υπερβάσεως (*Transzendenz*) αποτελεί την πραγμάτωση της ύπαρξης, η οποία διατηρώντας την ουσία της, την υπερβαίνει μέσω της θεϊκής παρουσίας.³⁷⁰

Το άλμα εντός της υπάρξεως έχει ως προϋπόθεση μια παθιασμένη κινητικότητα, μέσω της οποίας η ύπαρξη υπερβαίνει την αμαρτωλότητα, την αγωνία και τον ίλιγγο. Η μετάβαση από το αισθητικό στο θρησκευτικό στάδιο επιτυγχάνεται μέσα από το παράδοξο άλμα, στο οποίο ενυπάρχει το πάθος, καθώς κανένας διαλογισμός δεν μπορεί από μόνος του να παράγει κίνηση.³⁷¹

Ο Κίρκεγκωρ αναζητά την ένωση με τον υπερβατικό Θεό. Μετανοώντας για την αμαρτία και την πτώση, το *Είναι* επιδιώκει να υπερβεί την αμαρτωλότητά του μέσα από την αγάπη και την πλήρη συνείδηση που χαρακτηρίζουν το θρησκευτικό στάδιο. Η αναζήτηση του υπερβατικού διέπεται από τη νοσταλγία της προσμονής για το χρόνο που θα τελεσθεί το άλμα της πίστεως στον κόσμο του παραλόγου. Το άλμα προϋποθέτει την απόλυτη συνείδηση και παραδοχή ότι είναι ο μοναδικός τρόπος να πετύχει την υπέρβαση του επίγειου Εγώ του.

«Ο Σωκράτης υπογραμμίζει την σπουδαιότητα της συνείδησης όχι στο επίπεδο της σοφιστικής αλλά σ' αυτό της θεωρίας. Άγγιξε το «είναι καθ' αυτό» και το «είναι δι' εαυτόν» σαν τέτοιο μπροστά στη σκέψη. Άγγιξε αυτόν τον ορισμό της γνώσης που έκανε το άτομο ξένο στην αμεσότητα όπου είχε μέχρι τότε ζήσει»³⁷²

Ο άνθρωπος συνειδητοποιεί ότι μέσω της δικής του δραστηριότητας εγκαθίδρυσε την αμαρτωλότητα στον κόσμο κι εξακολουθεί να την εγκαθιδρύει. Το αμάρτημα εισδύει αιφνίδια με ένα άλμα. Το άλμα δεν σημαίνει το αμάρτημα μέσα στην ολότητά του, αλλά μέσα στη γένεσή του. Το

---

³⁷⁰Ονφρέ, Μ., (2009), *Η δύναμη της ύπαρξης*, Αθήνα: Εξάντας, σ. 184.

³⁷¹Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σ. 41, σ. 202.

³⁷²Kierkegaard, S., (χ.χ.), *Η έννοια της Ειρωνείας με σταθερή αναφορά στο Σωκράτη*, (μτφρ.) Σ. Καραγιάννης), Αθήνα: Εκδ. Γ. Αναγνωστίδη, σ. 177.

αμάρτημα είναι τόσο το υπερβατικό άλμα όσο και η μεταγενέστερη εμφάνειά.³⁷³ «Τούτο είναι το αδιάκοπο άλμα μέσα στην ύπαρξη, που εξηγεί την κίνηση, ενώ η μεσολάβηση είναι χίμαιρα».³⁷⁴

Η ύπαρξη μπορεί να βιώσει την ευδαιμονία μόνο μέσα από το ποιοτικό άλμα που εγείρει την αυτογνωσία. Η γνώση δεν είναι μια πράξη συνεχούς πρόσθεσης πληροφοριών, αλλά μια αφαιρετική διαδικασία που αμφισβητεί την προϋπάρχουσα γνώση, προκαλώντας ίλιγγο ανάλογο με τον ίλιγγο της επιθυμίας.³⁷⁵

Το άλμα στο παράλογο γίνεται όταν ο ίδιος ο εαυτός μας συνειδητοποιήσει την ουσία της ύπαρξής του. Η επανάσταση που έκανε ο Κίρκεγκωρ να υπερβεί το Εγώ του, τον οδήγησε στη λύτρωση και στην εξιλέωσή του.³⁷⁶ Το παράδοξο αποτελεί τη συνύπαρξη της αιώνιας αλήθειας και της αλήθειας της υπάρξεως. Η έλλειψη της θείας αλήθειας εντός της υπάρξεως αποτελεί την αμαρτία, ενώ η πίστη περιέχει το πάθος της εσωτερικότητάς της.³⁷⁷

Κατά τον Κίρκεγκωρ, η αλήθεια δεν βρίσκεται νοητικά, αλλά απαιτείται η δράση, η δέσμευση και ένα αιφνίδιο άλμα. Αυτό το άλμα της πίστης είναι παράλογο, καθώς η ύπαρξη του Θεού δεν μπορεί να εξηγηθεί λογικά και είναι από μόνη της παράλογη.

4.1.1 Ο Αβραάμ ως ιπότης της πίστης

Η ύπαρξη επιδιώκει να ορίσει τη σχέση της με τον κόσμο, μέσω της σχέσης της με το Θεό. Ο άνθρωπος έχοντας ως πρότυπο τον Αβραάμ, προσπαθεί να βρεθεί πιο κοντά στον Θεό και να καλλιεργήσει την

---

³⁷³Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013, σσ. 89- 90.

³⁷⁴Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, σ. 202.

³⁷⁵ Βαλούκος, Σ., «Κινηματογράφος- Τηλεόραση», στο: *Τηλεόραση και Ελληνική Κοινωνία*, Ιανουάριος 2004, Αθήνα: Εικών, σ. 103.

³⁷⁶ Ντοστογιέφσκι, Φ., (1996), *Ο Μέγας Ιεροεξεταστής*, Αθήνα: Εκδόσεις Κοροντζής, σ. 22,σ. 31.

³⁷⁷Hannay, A., (2009), *Kierkegaard, Concluding Unscientific Postscript*, USA: Cambridge University Press, pp. 171-175.

Χριστιανική Αγάπη. Μέσω της πίστεώς του, δεικνύει την εμπιστοσύνη του στο Θεό και σώζει την αγωνιώδη του ύπαρξη.³⁷⁸

Εντός του φιλοσοφικού έργου *Φόβος και Τρόμος*, προβάλλεται η έννοια της εκλογής και η σημαντικότητα της υπακοής στο θείο θέλημα. Ο Αβραάμ, πράττοντας σύμφωνα με τις επιταγές του παραλόγου, αποτελεί τον υπόπτη της πίστεως. Η πίστη είναι μια ιδιαίτερη σχέση μεταξύ του ανθρώπου και του Θεού που εξωτερικά φαίνεται παράδοξη. Μπροστά στην τρομερή πράξη την οποία επρόκειτο να εκτελέσει, ο Αβραάμ βρισκόταν στην κόλαση του τρόμου και του άγχους. Η αβεβαιότητα και η απελπισία του ήταν τόσο απόλυτες, ώστε μπορούσαν να μετατραπούν σε θετικές αξίες. Μέσα από αυτές, ο άνθρωπος επεδίωκε να ανακαλύψει το πεπερασμένο της φύσης του.

Ο Αβραάμ αφηφώντας τον λόγο και την ηθική, ήταν πρόθυμος να σκοτώσει τον γιο του, όπως εκλήθη να πράξει από τον Θεό. Ο Αβραάμ υπακούει πιστά παρά τον πόνο που νιώθει. Αυτή είναι εξάλλου η ουσία της νοητικής σχέσης με την πραγματικότητα. Κάθε ύπαρξη πρέπει να παραιτείται από τη σκέψη της και να κρατάει την ψυχή της σταθερή στο παράλογο. Ο Κίρκεγκωρ χαρακτήρισε τον Αβραάμ ως υπόπτη της πίστης για την προθυμία του να σταυρώσει τη λογική και να επιτύχει την υπέρβαση της απελπισίας του.³⁷⁹

Η απελπισία είναι η έλλειψη ελπίδας και πίστης, ενώ το άγχος σχετίζεται με την αμαρτία. Αν ήταν η αναγνώριση της πεπερασμένης φύσης του ανθρώπου, το άγχος θα μπορούσε να οδηγήσει στην πίστη. Ο Αβραάμ επιλέγει τη σιωπή και απέχει από κάθε εγκόσμια συναναστροφή για να ακουστεί η φωνή του Θεού εντός του.³⁸⁰

---

³⁷⁸Evans, C. S., (2004), *Kierkegaard's Ethic of Love*, New York: Oxford University Press, p. 50.

³⁷⁹ Hicks, S., (2004), *Explaining Postmodernism: Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*, New Berlin: Scholargy Publishing, pp. 53-54.

³⁸⁰Νησιώτης, Ν., (1985), *Υπαρξισμός και Χριστιανική Πίστη κατά τον Kierkegaard και τους Σύγχρονους Υπαρξιστές Φιλοσόφους Jaspers, Heidegger, Sartre*, Αθηνά: Εκδ. Μήνυμα, σσ. 60-62.

Ως υπότης της άπειρης παραίτησης, «είναι ο αρχαίος Στωικός ή ο μοντέρνος Ρομαντικός ήρωας, ο οποίος αποκηρύσσει τα πάντα, με την ελπίδα να τα πάρει κάποτε πίσω, αυτός επιορκεί το πεπερασμένο και ζει συνεχώς στο άπειρο. Ο υπότης της Πίστεως, απεναντίας, παραιτείται από τα πάντα όπως ο υπότης της άπειρης παραίτησης, αλλά ταυτόχρονα πιστεύει, από αρετή για το παράλογο, ότι θα κερδίσει αυτό πίσω στο τέλος, και αυτός ζει με έναν τρόπο αντίστοιχο σε αυτή την υπόθεση.

Κάνει τη διπλή κίνηση αποκηρύσσοντας το πεπερασμένο και ακόμη συνεχίζοντας να ζει σε αυτό, έτσι ώστε ενώ ο υπότης της απόλυτης παραίτησης είναι πάντοτε μη δυνάμενος να μετρηθεί με την καθημερινή αστή ζωή, ο υπότης της πίστεως δεν έχει τίποτε αξιοσημείωτο πάνω του και μοιάζει με φοροεισπράκτορα. Ας σημειωθεί ότι ο Ιωάννης της Σιωπής δεν προσποιείται πως είναι ένας υπότης της πίστης, ως ποιητής είναι απαραίτητα ένας υπότης της άπειρης παραίτησης, ο οποίος παρ' όλα αυτά θαυμάζει τον υπότη της πίστης (π.χ. Αβραάμ), από μακριά, ως μια ύπαρξη που δεν μπορεί να κατανοήσεν». ³⁸¹

Η πίστη έγινε για τον Αβραάμ το αστέρι που τον καθοδηγούσε και τελικά τον έσωσε. Αν αμφέβαλε, θα οδηγούσε το μαχαίρι της θυσίας του γιου του στη δική του καρδιά, στερώντας από όλους τους ανθρώπους την αιώνια ευσυνειδησία που δημιούργησε η απόφαση της θυσίας του. Το γεγονός ότι δεν αμφέβαλε δείχνει ότι δεν ήταν ένας συνηθισμένος ήρωας. Οι πράξεις του ήταν πέρα από τη λογική και την κατανόηση του μέσου ανθρώπου. Η πίστη είναι από μόνη της μια ιδιαίτερη σχέση μεταξύ ανθρώπου και Θεού, που όταν τη βλέπει κανείς από έξω, φαίνεται παράδοξη.

Η πίστη συλλαμβάνεται από την εμπιστοσύνη, παρόλο που κάποιος μπορεί να εμπιστευτεί ακόμη και υπό την επιστημονική αβεβαιότητα. Η ελπίδα δεν μπορεί να αντικαταστήσει την πίστη. Αυτό δε σημαίνει ότι κάποιος σαν τον Αβραάμ δεν θα πρέπει να ελπίζει, αλλά η ελπίδα του

---

³⁸¹ Kierkegaard, S., (1843), "Fear and Trembling: A Dialectical Lyric", in: *A Kierkegaard Anthology*, p. 117.

πρέπει να βασιστεί σε προγενέστερη πίστη του. Εξαιτίας της απουσίας της πίστης, η δέσμευση κάποιου είναι η ελπίδα γεννημένη σε απόγνωση, μια ελπίδα αβεβαιότητας. Αν κάποιος δρα από το χώρο της αβεβαιότητας για να κάνει ένα άλμα στην πίστη, τότε η ελπίδα είναι προγενέστερη της πίστης. Συνεπώς, η πίστη δεν είναι μια πεποίθηση, αλλά η παράδοξη εμπιστοσύνη προς κάτι το Ανώτερο και το άγνωστο.³⁸²

Ο Κίρκεγκωρ πραγματεύεται το παράλογο της πίστης, μέσω της ενσυναϊότητας και της βαθιάς εννοιατικής κατανόησης των πραγμάτων. Θεωρεί ότι η τελείωση του ανθρώπου επιτυγχάνεται όταν ο ίδιος επιτύχει να καταστεί *υπόπτης της πίστης* και να επιδιώξει το Απόλυτο με πάθος. Η ύπαρξη τίθεται μεταξύ του περατού και του αιώνιου, γι' αυτό και οδηγείται στην απελπισία. Για να επέλθει όμως η λύτρωση και η κάθαρση επιδιώκεται η πνευματική απελπισία, η πλήρης απάρνηση. Η λύτρωση είναι ο προορισμός της ατομικότητας, καθώς μόνο εκεί είναι δυνατή η επανεύρεση του αγαθού τέλους.³⁸³

Στον *Φόβο και Τρόμο*, η πίστη αλλάζει όλη τη ζωή με τρεις θεμελιώδεις τρόπους. Πρώτα αλλάζει τη στάση του πιστού στον κόσμο. Αποτελεί ένα μέσο να αντιμετωπίσει αναπόφευκτες ελλείψεις που παρουσιάζονται από την ίδια τη ζωή και παρέχουν την εκτίμηση της ζωής ως δώρο. Δεύτερον, η πίστη αλλάζει τις σχέσεις του πιστού με τους άλλους ανθρώπους, εμβαθύνοντάς τη με βαθμούς οικειότητας που μια ζωή χωρίς πίστη δεν μπορεί να αναγνωρίσει. Τρίτον, η πίστη αλλάζει την κατανόηση του πιστού για τον εαυτό του. Προκαλεί την επίγνωση της βαθιάς τάσης προς το κακό και την ικανότητα να αγαπηθούμε πέραν της δικής μας κακίας. Μέσα από την πίστη ο άνθρωπος μπορεί να απομακρυνθεί από το κακό και να επουλωθεί από αυτό.³⁸⁴

---

³⁸² Bernier, M., (2015), *The Task of Hope in Kierkegaard*, UK: Oxford University Press, p. 209.

³⁸³ Ηλιόπουλος, Π., «Το πρόβλημα του Θανάτου κατά τον Δανό φιλόσοφο Ζαίρεν Κίρκεγκωρ». Περιοδικό ΟΔΟΣ ΠΑΝΟΣ, τεύχος 139, Ιανουάριος-Μάρτιος 2008, σσ. 152- 161, [152-153].

³⁸⁴ Hanson, J., (2017), *Kierkegaard and the Life of Faith: The Aesthetic, the Ethical and the Religious in Fear and Trembling*, Indianapolis: Indiana University Press, p. 2.

Το παράδοξο *άλμα εντός της πίστewος* οδηγεί την ύπαρξη πλησίον του Θεού, ο οποίος αποτελεί τη μόνη βεβαιότητα, την αλήθεια και την αγνή αγάπη.³⁸⁵ Το άλμα είναι απρόσιτο στη λογική κατανόηση, διότι είναι ξαφνικό και ανεξήγητο. Κατά τον Κίρκεγκωρ, ένα ποιοτικό άλμα διακατέχεται από μια αρετή, η οποία το καθιστά απρόσιτο στη γνώση. Είναι απόρροια της ελεύθερης επιλογής και της αποφασιστικότητας, ένα επίτευγμα που πραγματώνεται μέσα από την αγωνία, την αναζήτηση, τον φόβο και την απόγνωση. Είναι το άλμα του ιπότη της πίστewος που ο Αβραάμ ξεπερνώντας την αγωνία και καθοδηγούμενος από την ελπίδα, έφερε εις πέρας.³⁸⁶

Ο Αβραάμ βρισκόταν στην κόλαση του τρόμου και του άγχους, αν και η αβεβαιότητα και η απελπισία τον ώθησαν να ανακαλύψει το πεπερασμένο της φύσης του. Ο Θεός απαίτησε από τον Αβραάμ να θυσιάσει τον γιο της υπόσχεσης και στη συνέχεια γέμισε με πίστη την ψυχή του. Με αυτόν τον τρόπο, ο Αβραάμ έγινε ο πατέρας της πίστewος του παραλόγου. Η αρετή της πίστewος είναι η δύναμη που την κάνει να φαίνεται παράλογη στο υπερπέραν. Η απόφαση του Αβραάμ χαρακτηρίζονταν από σιωπή, η οποία είναι ανώτερη της ηθικής κοινότητας.³⁸⁷

Ο Αβραάμ είναι ένας συμβατικός τραγικός ήρωας, ο οποίος δεν έχει τίποτε να πει, καθώς οι πράξεις μιλάνε μόνες τους. Ένας τραγικός νοητικός ήρωας όπως ο Σωκράτης πρέπει να μιλήσει για να ολοκληρωθεί ο ίδιος την κατάλληλη στιγμή. Οι λέξεις δείχνουν την ανωτερότητα του πνεύματος έναντι του θανάτου. Ο Αβραάμ ωστόσο επιτυγχάνει την υπέρβαση με θυσία και υποταγή. Ο Αβραάμ ολοκληρώνεται ως πατέρας της πίστewος, προσανατολιζόμενος στο πνεύμα. Η ειρωνεία είναι ότι λέει τα πάντα χωρίς να πει τίποτα. Είναι πρόθυμος να θυσιάσει τον Ισαάκ, αν και πιστεύει κατά

---

³⁸⁵Hubben, W., (1997), *Dostoevsky, Kierkegaard, Nietzsche, Kafka*, U.S.A: Macmillan Publishing Company, p. 43.

³⁸⁶ Bykhovskii, B., (1976), *Kierkegaard*, Amsterdam: Grüner, pp. 35-36.

³⁸⁷ Mackey, L, (2002), "The view from Pisgah: a reading of Fear and Trembling", in: Conway, D., (ed.), *Søren Kierkegaard: Critical Assessments of Leading Philosophers*, London: Routledge, pp. 242-254.

βάθος ότι θα τον πάρει πίσω, γι' αυτό και σιωπά ως το τέλος της αποστολής του.³⁸⁸

Ο Κίρκεγκωρ εκφράζει την υπέρβαση της απελπισίας ως εναντίωση στην ίδια τη λογική. Η επανδύρωση του Ισαάκ στον Αβραάμ καταδεικνύει ότι η ζωή επανδωρίζεται για χάρη της πίστης. Η επανδύρωση της ζωής απεικονίζει την άρση του θανάτου και της απελπισίας που αυτός συνεπάγεται. Η υπέρβαση της απελπισίας συνάδει με την νίκη του ηθικού σταδίου και τον αναβιβασμό στο θρησκευτικό στάδιο, που προσφέρει την υπέρβαση από την οντολογική απόγνωση. Μέσα από τον Ιώβειο αναδιπλασιασμό ο πιστός ξαναβρίσκει τη ζωή, καθώς το αιώνιο εντάσσεται στο πεπερασμένο.³⁸⁹

Σύμφωνα με τον Κίρκεγκωρ, η ύπαρξη υπακούει στον Θεό όχι μόνο επειδή είναι παντοδύναμος, αλλά επειδή ο ίδιος είναι η αγάπη. Η υπακοή στον Θεό συνιστά τη σχέση αγάπης μεταξύ ανθρώπου και Θεού, η οποία είναι πιο βαθιά από τη ρομαντική αγάπη των ανθρώπων.³⁹⁰

Η υπερβατική κίνηση του Αβραάμ είναι η έκφραση της δύναμης του Θεού και η πραγματοποίηση της αγάπης του. Η πίστη αποτελεί την πεποίθηση ότι ο Θεός μας αγαπάει. Αυτή η πίστη είναι συνώνυμη με την αποδοχή της αγάπης του Θεού. Στην κίνηση της πίστης, η εσωτερικότητα ανοίγει τον εαυτό της στον Θεό. Η αποδοχή αυτή περιλαμβάνει την αποκοπή από τον πεπερασμένο κόσμο, καθώς ο Χριστιανός πιστεύει σε ένα νέο είδος αγάπης, αποδεχόμενος το πεπερασμένο ως δώρο από τον Θεό.

Μόλις φτάσει στο επίπεδο του παράδοξου, η ψυχή στρέφεται από το έμφυτο στο υπερβατικό. Αυτός που αγαπάει τον Θεό χωρίς πίστη αντανakλά στον εαυτό του, ενώ αυτός που αγαπάει τον Θεό με πίστη αντανakλά στον ίδιο τον Θεό. Η πίστη λαμβάνει την αγάπη του Θεού λαμβάνοντας τον

---

³⁸⁸ Shakespeare, S., (2015), *Kierkegaard and the refusal of Transcendence*, UK: Palgrave Macmillan.

³⁸⁹ Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντοστογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 363-366.

³⁹⁰ Evans, C. S., *Kierkegaard: An Introduction*, New York: Oxford University Press, pp. 187.

πεπερασμένο κόσμο ως δώρο Του. Η θρησκευτική κίνηση που περιγράφεται ως άλμα είναι μια κίνηση από το ένα μέρος στο άλλο. Τα μέρη αυτά δε συνδέονται γιατί αν υπήρχε ένα μονοπάτι ανάμεσά τους θα μπορούσε να περπατηθεί η απόσταση χωρίς άλμα. Η ευτυχία του υπότη της πίστης είναι πέρα από τη λογική και την αρετή του παραλόγου, καθώς βασίζεται σε μια υπερβατική δύναμη.³⁹¹

Η πίστη κάποιου σχετίζεται και με την αμφιβολία. Η αμφιβολία αποτελεί το έλλογο μέρος της σκέψης του ατόμου. Ο Αβραάμ πιστεύοντας απόλυτα στον Θεό, δεν αμφέβαλε για τη θυσία του γιου του, καθώς υπάκουσε πιστά το θέλημά Του. Ο Αβραάμ θεωρείται ένας θρησκευτικός ήρωας, σε αντιδιαστολή με τον Αγαμέμνονα, που η θυσία της Ιφιγένειας τον κατατάσσει μεταξύ των τραγικών ηρώων. Ο Αγαμέμνων αποτελεί τον υπότη της ηθικής, ενώ ο Αβραάμ τον υπότη της πίστεως. Ο Αβραάμ σιωπά ως αληθινός υπότης της πίστης, γι' αυτό και μένει έρημος από κάθε εγκόσμια σχέση. Πρέπει να σταματήσει κάθε συνομιλία με τον κόσμο, για να ακουσθεί στο τέλος η βροντώδης, αν και ανύπαρκτη για τους υπόλοιπους ανθρώπους, φωνή του Θεού.³⁹²

Καθώς ο Αβραάμ υπάκουσε στην ευχή του Θεού, δεν εγκατέλειψε την πίστη του. Περίμενε με βεβαιότητα την επιστροφή του Ισαάκ από την αρετή του παραλόγου. Ο Αβραάμ έχει τα χαρακτηριστικά του υπότη της πίστης, καθώς έχει πίστη στην ανταμοιβή σε αυτόν τον κόσμο, αλλά και στον επόμενο. Υπερβαίνει το παράδοξο ανάμεσα στο πιθανό και στο αδύνατο και θέτει το άτομο πάνω από το παγκόσμιο. Μέσα από τη δέσμευση με το Απόλυτο, αποκρούει το παράλογο. Το άλμα της πίστης συμβιβάζει το παγκόσμιο με το ατομικό. Αφενός υπακούει στη διαταγή του Θεού, αφετέρου περιμένει ότι μέσω του Ισαάκ θα γίνει ο πατέρας ενός έθνους και θα καθιερωθεί ως υπότης της πίστης. Ο Κίρκεγκωρ προτείνει πως για να

---

³⁹¹ Carlisle, C., (2005), *Kierkegaard's Philosophy of Becoming: Movements and Positions*, Albany: State University of New York Press, pp. 105-106.

³⁹² Νησιώτης, Ν., (1985), *Υπαρξισμός και Χριστιανική Πίστη κατά τον Kierkegaard και τους Σύγχρονους Υπαρξιστές Φιλοσόφους Jaspers, Heidegger, Sartre*, Αθίνα: εκδ. Μήνυμα, σσ. 60-62.

ξεπεράσει κανείς την αίσθηση του παραλόγου, πρέπει να βρει νόημα μέσα στο άπειρο.³⁹³

Το παράλογο στην υπαρξιακή φιλοσοφία προσεγγίζεται και στη φιλοσοφία του Καμύ, όπου ο άνθρωπος νιώθει ξένος σε ένα κόσμο που οι ψευδαισθήσεις και η ενόραση έχουν απομακρυνθεί. Η ύπαρξη εντός του κόσμου βιώνει την ερημία και το παράλογο. Επιδιώκεται να αντιμετωπισθεί η έλλειψη της επικοινωνίας και η επικράτηση της αγωνίας μέσω της ανάγκης του να ενότητα. Ο άνθρωπος πρέπει να δεχθεί το αίσθημα του παραλόγου μέσα από μια επαναστατική στάση που απαιτεί να χρησιμοποιήσει το παράλογο ενάντια στο παράλογο.

Μέσα από τον μύθο του Σιούφου, ο Καμύ αποδεικνύει πως η αγάπη του Σιούφου για τη ζωή έδινε ιδιαίτερο χαρακτήρα στην απαισιοδοξία του. Το παράλογο αποτελούσε γι' αυτόν μια αρχή και όχι ένα τέλος. Μια ικανοποιητική ανάλυση του παραλόγου θα ήταν η απόλυτη σιωπή. Ο Καμύ θεωρεί πως το αμάρτημα δεν είναι η απελπισία, αλλά η ελπίδα σε μια άλλη ζωή, η οποία στερεί το όραμα του αδυσώπητου μεγαλείου της παρούσας ζωής.³⁹⁴

Το παράλογο στον Καμύ προέρχεται από την αντιπαράθεση μεταξύ της ανθρώπινης ανάγκης και της παράλογης σιωπής. Γεννιέται όταν η έλλειψη της λογικής συναντά την ανθρώπινη νοσταλγία και καταλήγει πως μια παράλογη στάση πρέπει να έχει επίγνωση του αδικαιολόγητου.³⁹⁵ Το παράδοξο συνίσταται στη σιωπή. Ο πιστός καταφεύγει στη σιωπή εξαιτίας της αδυναμίας που έχει να εκφράσει το παράλογο, που ως υπέρλογο είναι πάνω από τον λόγο και ακατανόητο από την ανθρώπινη λογική.³⁹⁶

---

³⁹³ Burr, S. A., (2014), *Finite Transcendence: Existential Exile and the Myth of Home*, UK: Lexington Books, p. 102.

³⁹⁴ Hinchliffe, A., (1972), *Το παράλογο*, Μοσχονά Ε., (μετάφρ.), Αθήνα: Ερμής, σσ. 56-67.

³⁹⁵ Cornwell, N., (2006), *The Absurd in Literature*, UK: Manchester University Press, p. 8.

³⁹⁶ Μακράκης, Μ., (2011), *Η Ψυχολογία του Ασώτου: Τα 3 στάδια της Υπαρξιακής Πορείας του*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σ. 53.

Το άλμα προαπατεί την πίστη, αλλά μόνο ένας ιππότης της πίστης μπορεί να το πραγματοποιήσει και να κερδίσει το άπειρο και την ευτυχία που του δημιουργεί η πληρότητα αυτή. *«Αν ήξερα όμως πού ζει ένας ιππότης της πίστης, θα πήγαινα με τα πόδια να βρω το θαύμα αυτό, που για μένα έχει ύψιστη σημασία. Δε θα τον άφηνα ούτε στιγμή, κάθε λεπτό θα σημειώνα πώς ρυθμίζει τις κινήσεις του και, βέβαιος πλέον ότι θα 'χα βρει την αστείρευτη πηγή μου θα χώριζα το χρόνο μου σε δύο μέρη, ένα για να τον παρατηρώ και το άλλο για να ασκούμαι, έτσι ώστε θ' αφιέρωνα όλη μου τη ζωή να τον θαυμάζω.....*

Και όμως αυτός είναι. Πλησιάζω λιγάκι, παρατηρώ και την παραμικρή του κίνηση προσπαθώντας να ανιχνεύσω κάτι που να έχει άλλη φύση, κάποιο μικρό τηλεγραφικό σήμα εκπορευόμενο από το άπειρο, ένα βλέμμα, μια έκφραση στη φυσιολογία, μια χειρονομία, ένα ίχνος μελαγχολίας, ένα χαμόγελο που να προδίδει το άπειρο, στη μοναδικότητά του μπρος στο πεπερασμένο. Τίποτε όμως! Τον εξετάζω από την κορυφή ως τα νύχια, αναζητώντας τη ρωγμή μέσα από την οποία ξεπροβάλλει το άπειρο. Τίποτε! Είναι απολύτως συμπαγής.

Το βάδισμά του; Σταθερό, ολότελα προσγειωμένο στο πεπερασμένο κανένας αστός, όταν κάνει τον εβδομαδιαίο περίπατό του φορώντας τα κυριακάτικα του δεν έχει τόσο σίγουρο βήμα ολόκληρος βρίσκεται στον κόσμο τούτο, περισσότερο από τον οποιοδήποτε μαγαζάτορα... Κι όμως δεν είναι ιδιοφυία μάταια έψαξα να βρω την απaráμιλλη σφραγίδα της ιδιοφυίας πάνω του. .... Μολαταύτα ο άνθρωπος αυτός επιτέλεσε και επιτελεί κάθε στιγμή την κίνηση του απείρου. Μέσα στην άπειρη παραίτηση, στη βαθιά μελαγχολία της ζωής, γνωρίζει την ευτυχία του απείρου, ένιωσε την οδύνη της ολικής απάρνησης του προσφιλέστερου που είχε στον κόσμο ωστόσο, γεύεται το πεπερασμένο με την πληρότητα εκείνου που ποτέ δεν γνώρισε τίποτε το πιο υψηλό παραμένει ανεπηρέαστος από τα ίχνη που αφήνουν η ανησυχία και ο φόβος, το χαίρεται με τέτοια βεβαιότητα, ώστε να φαίνεται πως από τον πεπερασμένο τούτο κόσμο πιο σίγουρο δεν υπάρχει. Κι όμως ολόκληρη τούτη η εικόνα του κόσμου που

*χτίζει, είναι μια καινούργια δημιουργία δυνάμει του παραλόγου. Παραιτήθηκε απείρως από όλα, για να τα ξανακερδίσει όλα, δυνάμει του παραλόγου».*³⁹⁷

Ο Αβραάμ δεν μπορεί να εξηγήσει την πράξη του ή να εξηγηθεί ο ίδιος. Αυτή είναι και η υπερβατική στιγμή, όπου το άτομο πρέπει να ρισκάρει για να βρεθεί μακριά από το παγκόσμιο, τις νόρμες της ανθρώπινης λογικής και την επικοινωνία της πεπερασμένης πραγματικότητας. Για τον Αβραάμ το ανεξήγητο ήταν η απλή πράξη της σωπηρής πίστης, την οποία διατήρησε μέχρι το τέλος. Η θρησκευτική υπέρβαση του ηθικού ξεχωρίζει την ατομική υπέρβαση από το παγκόσμιο.³⁹⁸

Κάνοντας το άλμα στο παράλογο, ο Κίρκεγκωρ διαπιστώνει πως αν θέλει να αποκτήσει η ύπαρξή του νόημα, οφείλει να στρέψει το βλέμμα του προς την θρησκεία, διότι μόνο ένας Χριστιανός μπορεί να ελπίζει ότι θα βγει από το αδιέξοδο. Πιστεύει πως όποιος θέλει να αποκαταστήσει τη σχέση του με τον Θεό οφείλει να στραφεί μέσα του, για να τον ανακαλύψει και να δει εν ονόματι του Θεού την προσωπική αλήθεια. Σαν άλλος Αβραάμ, θα πρέπει να προσπαθήσει να κάνει το άλμα στο παράλογο για να κερδίσει την αιωνιότητα.

Πρόκειται για ένα άλμα προς την αβεβαιότητα και την αμφιβολία. Ήρθε ξαφνικά αντιμέτωπος με το δίλημμα *αιωνιότητα ή καταστροφή*. Ο καθένας μας σκέφτεται την ευτυχία και θέλει με κάθε τρόπο να την αποκτήσει. Ωστόσο, το σφάλμα είναι ότι νομίζουμε πως η πόρτα της ευτυχίας ανοίγει προς τα μέσα και πέφτουμε με δύναμη επάνω της να την παραβιάσουμε. Μάταια όμως, γιατί η πόρτα της ευτυχίας ανοίγει προς τα έξω. Η μόνη λύση για να ξεφύγουμε από την ανία και την απελπισία είναι, να επιχειρήσουμε να την ανοίξουμε με ένα άλμα στο παράλογο.³⁹⁹

---

³⁹⁷ Κίρκεγκωρ, Σ., (1980), *Φόβος και Τρόμος*, μτφ. Α. Σολωμού, Αθήνα: εκδ. Νεφέλη, σσ. 64-67.

³⁹⁸ Davis, P. (2013), *Reading and the Reader: The Literary Agenda*, UK: Oxford University Press.

³⁹⁹Βλ. Πελεγρίνης, Θ., *Σαίρεν Κίρκεγκωρ*, στο:

<http://www.pelegrinis.gr/%CF%83%CE%B1%CE%AF%CF%81%CE%B5%CE%BD->

Το άλμα της πίστης περιγράφεται ως διπλή κίνηση όπου ο Αβραάμ κάνει τα πάντα και κερδίζει τα πάντα. «*Όμως να μπορεί να πέφτει κανείς κατά τέτοιον τρόπο που την ίδια στιγμή να φαίνεται σαν να στεκόταν ψηλά και να περπατούσε, να μεταμορφώνει το πήδημα στη ζωή σε βάδισμα, απολύτως να εκφράζει το υψηλόν -τούτο το μπορεί μόνο ο ιππότης της πίστης- και τούτο είναι το μοναδικό θαύμα*».⁴⁰⁰

Το παράλογο που βιώνεται στο θρησκευτικό στάδιο του Κίρκεγκωρ, έχει αρκετές ομοιότητες με τον *οντολογικό* τρόπο ύπαρξης του Χάιντεγκερ. Ο Χάιντεγκερ μιλούσε για δύο τρόπους ύπαρξης, τον *καθημερινό*, δηλαδή μια κατάσταση λήθης της ύπαρξης από την πληθωρικότητα των πραγμάτων, και τον *οντολογικό* τρόπο. Ο οντολογικός τρόπος αποτελεί μια κατάσταση όπου η συνειδητοποίηση της ύπαρξης βρίσκεται στο προσκήνιο, καθώς ο άνθρωπος ζει αυθεντικά και θαυμάζει το γεγονός ότι τα πράγματα υπάρχουν και έχουν ουσία. Η ουσία τους βιώνεται μέσα από το άλμα του παραλόγου, το οποίο δύναται να οδηγήσει την ύπαρξη στην υπέρβαση.⁴⁰¹

Μόνο η αλήθεια της ηθικής υποχρέωσης ανακουφίζει την ανυπόφορη ανία και δίνει σημασία στις πράξεις του ατόμου. Ειδικά οι πράξεις είναι προσωπικές προτιμήσεις. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει κάποιος προσπαθώντας να εκπληρώσει τις ηθικές του υποχρεώσεις, ίσως τον παρακινήσουν να γίνει θρησκευτικός άνθρωπος. Κάποιος που βιώνει την απελπισία, ενδεχομένως να στραφεί στον Χριστιανισμό για να την υπερβεί.

Αυτό συνεπάγεται ότι το άλμα στο παράλογο δεν είναι εντελώς αυθαίρετο. Η διαταγή του Θεού στον Αβραάμ σημαίνει ότι ο Αβραάμ δεν είχε ηθικό σύστημα που να δικαιολογεί το θάνατο του γιου του, γι' αυτό και ανέλαβε την ευθύνη των πράξεών του. Ήταν η ελπίδα να σωθεί ο ίδιος και

%CE%BA%CE%AF%CF%81%CE%BA%CE%B5%CE%B3%CE%BA%CF%89%CF%81/, τελευταία προσπελάστηκε στις 12/6/2018.

⁴⁰⁰Κίρκεγκωρ, Σ., (1980), *Φόβος και Τρόμος*, εισαγ. Ζαν Βάλ, (μτφ.) Α. Σολωμού, Αθήνα: Εκδ. Νεφέλη, σ. 70.

⁴⁰¹Yalom, I., (2003), *Θρησκεία και Ψυχιατρική*, Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα, σ. 38.

όλο το γένος της ανθρωπότητας που τον οδήγησε στο παράλογο χωρίς δεύτερη σκέψη.⁴⁰²

4.2 Η πορεία της υπάρξεως προς τη Χριστιανική Αγάπη

Το σημείο συνάντησης του Θεού και του ανθρώπου προϋποθέτει μια συγκεκριμένη στάση στη ζωή. Ο Θεός μπορεί να ανακαλυφθεί μόνο με τη δική μας αγάπη. Ένα αρνητικό παρόν μπορεί να μετατραπεί σε ένα παρόν που εμπλουτίζει και βελτιώνει τη ζωή μέσα από την αγάπη, γιατί με την αγάπη βλέπουμε το παρόν διαφορετικά. Το κακό το αντιλαμβανόμαστε υπό το φως της Χάρης του Θεού. Συνδέοντας την ανθρώπινη αγάπη με την έλλειψη του κακού, ο Κίρκεγκωρ αποφεύγει να υπερασπίζεται ο ίδιος τον Θεό.

Για τον Κίρκεγκωρ η αγάπη είναι η δύναμη που μεταφράζει το κακό σε καλό. Η αγάπη όχι μόνο καθορίζει τον τρόπο που βλέπουμε την πραγματικότητα, αλλά αποτελεί μια δύναμη για να τη μεταμορφώσουμε. Ακόμη και όταν το καλό είναι πέρα από το προφανές, αυτός που αγαπάει χτίζει την αγάπη του στους άλλους. Το να αγαπάς σημαίνει τον πολλαπλασιασμό του καλού και τη συσχέτιση του εαυτού σου με την πιθανότητα του καλού. Χωρίς ελπίδα δεν μπορούμε να αλλάξουμε το παρόν, καθώς ασχολούμαστε με το παρελθόν. Η αγάπη του Θεού θεωρείται ως η πηγή της ανθρώπινης αγάπης, καθώς βρίσκεται στην καρδιά μας χωρίς να είναι τοποθετημένη από κάποιον. Η αγάπη του Θεού προς τον άνθρωπο είναι προγενέστερη της ανθρώπινης αγάπης, αλλά λειτουργεί εντός και εκτός των διανθρώπινων σχέσεων αγάπης.⁴⁰³

Εντός του φιλοσοφικού στοχασμού του Κίρκεγκωρ, περιλαμβάνεται η έννοια της αγάπης σε διαφορετικές εκφάνσεις. Η ερωτική αγάπη, η φιλία και ο πατριωτισμός αποτελούν μορφές της αγάπης και η αφετηρία τους είναι η σχέση του ανθρώπου με το Εγώ του. Ο φιλόσοφος θεωρεί ότι η αγάπη του

---

⁴⁰² Allen, D. & Springsted, E. O., (2007), *Philosophy for Understanding Theology*, London: Westminster John Knox, pp. 189-190.

⁴⁰³ Welz, C., (2011), *Kierkegaard and Existentialism*, Great Britain: Mpg Books Ltd, pp. 311-312.

Εγώ εγκρύπτεται στις μορφές της αγάπης.⁴⁰⁴ Η αγάπη που εμφανίζεται ως ερωτική αγάπη, αποτελεί την ευτυχία της υπάρξεως και ισταται μεταξύ της κοινωνικής και της εγωιστικής αγάπης. Ο Κίρκεγκωρ κορυφώνει το φιλοσοφικό του στοχασμό μέσω της αληθινής αγάπης προς τον Θεό, η οποία οδηγεί την αισθητική ύπαρξη στην υπέρβαση.⁴⁰⁵

Στα *Έργα Αγάπης*, ο Κίρκεγκωρ ισχυρίζεται ότι ο Χριστιανισμός επαναπροσδιορίζει την αγάπη για να συμπεριλάβει το μίσος για τον εαυτό της. Η Χριστιανική αγάπη παρουσιάζεται εντελώς διαφορετική από τη συνηθισμένη αγάπη, η οποία δεν περιέχει το μίσος για τον εαυτό της και είναι πιο επιφανειακή. Η αυταπάτηση στον Χριστιανισμό συνεπάγεται το τέλος της προώθησης του Εγώ. Μόνο κοντά στον Χριστό, ο οποίος θυσιάστηκε για την αγάπη, μπορεί ο Χριστιανός να αγαπήσει αληθινά. Η Χριστιανική αγάπη είναι ένα κρυμμένο συναισθημα κι ως πράξη αγάπης δεν μπορεί να αποκαλύψει το βάθος της. Ο Χριστιανός μπορεί να βιώσει την αυταπάτηση για να αποκαλύψει την αγάπη. Ο ίδιος δεν μπορεί να δημιουργήσει την αγάπη, καθώς αυτή πηγάζει μόνο από τον Θεό.⁴⁰⁶

Ο Κίρκεγκωρ επιδιώκει την αυτοαξιολόγηση και την ταπεινότητα του ανθρώπου ενώπιον του Θεού, μέσα από την αναγνώριση της αποτυχίας της ταπεινής προσέγγισης της εντολής του Θεού. Η μετάνοια περιλαμβάνει τη Χριστιανική αγάπη προς τον γείτονα, καθώς για να αγαπήσουμε τον γείτονά μας, πρέπει πρώτα να ανακαλύψουμε τους τρόπους που υπολείπομαστε τη διαταγή του Θεού. Έτσι μόνο αναγνωρίζουμε το πελώριο χρέος και την ευγνωμοσύνη μας προς τον Θεό.

Χωρίς τη λυτρωτική αγάπη του Θεού, θα οδηγούμασταν σε απελπισία. Αυτό περιλαμβάνει τη βαθιά μας αναγνώριση για το άπειρο χρέος προς τον Θεό. Η πιστή μας δέσμευση στηρίζεται στην αυτοσυνείδητη ταπεινότητα και

---

⁴⁰⁴Evans, C. S., (2009), *Kierkegaard: An Introduction*, United Kingdom: Cambridge University Press, p. 185.

⁴⁰⁵Hannay, (2001), *Kierkegaard: A Biography*, United Kingdom: Cambridge University Press, pp. 359.

⁴⁰⁶ Marshall, R., (2013), *Kierkegaard for the Church: Essays and Sermons*, Eugene: Wipf and Stock, pp. 83-85.

στην αναγνώριση της πτώσης μας. Η αρχή, η μέση και το τέλος της Χριστιανικής ζωής περιλαμβάνουν την αναγνώριση της αμαρτίας, του χρέους και της ανανέωσης της ευγνωμοσύνης μας.

Η αγάπη ως καλλιέργεια της Χριστιανικής αρετής υπονοεί μια σταθερότητα και μια προσπάθεια να βγει η ύπαρξη εκτός του εαυτού της. Η αγάπη στηρίζεται στην αμετάβλητη μετάνοια και στην πλήρη απαλλαγή από την αμαρτία και τον θάνατο. Ο Κίρκεγκωρ αντιλαμβάνεται τον κίνδυνο υποτίμησης των αμαρτιών. Η αντιπαράθεση ανάμεσα στον προκαθορισμένο τρόπο αγάπης (*Elskov*) και στην Χριστιανική αγάπη (*Kjerlighed*) προσπαθεί να εγείρει την επίγνωση του κενού ανάμεσα στην εγγύτητα και στην έλλειψη εγωισμού εντός της Χριστιανικής αγάπης.⁴⁰⁷

*«Τι παρ' όλα αυτά, σημαίνει να δεσμεύεται κάποιος στην αγάπη; Πού είναι τα όρια; Πότε έχω εκπληρώσει το καθήκον μου; Πώς ορίζεται ακριβώς το καθήκον μου; Σε ποιο δικαστικό συμβούλιο πρέπει να κάνω έκκληση σε περίπτωση αμφιβολίας; Και εάν δεν εκπληρώσω το καθήκον μου, που είναι η δύναμη που θα με αναγκάσει; Η Πολιτεία και η Εκκλησία, είναι αλήθεια, έχουν εγκαθιδρύσει συγκεκριμένα όρια, αλλά αν και δεν τα υπερβαίνω, ίσως δεν είμαι ένας κακός σύζυγος; Ποιος θα με τιμωρήσει; Ποιος θα την υπερασπίσει αυτή που υποφέρει εξαιτίας του; Η απάντηση είναι: εσύ ο ίδιος».*⁴⁰⁸

Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες μορφές αγάπης που δημιουργούν εξαρτήσεις, η Χριστιανική αγάπη προβάλλει την ανεξαρτησία. Οι υπόλοιπες μορφές είναι τυφλές στις ατέλειες του αγαπημένου προσώπου, ενώ η Χριστιανική αγάπη είναι η αγνή αγάπη στον γείτονα. Δεν είναι μεροληπτική ούτε επιλεκτική, καθώς όλα ανεξαρτητως τα ανθρώπινα όντα είναι το αντικείμενό της. Στην προσπάθειά του να τονίσει την αυταπάρνηση που χαρακτηρίζει τη Χριστιανική αγάπη, ο Κίρκεγκωρ χαρακτηρίζει την

---

⁴⁰⁷ Hall, A. L., (2004), *Kierkegaard and the Treachery of Love*, UK: Cambridge University Press, pp. 11-13.

⁴⁰⁸ Kierkegaard, S., (1974), "Aesthetic Validity of Marriage" in: *Either/Or*, Vol. II, United States of America: Princeton University Press, Princeton, New Jersey, p. 153.

ερωτική αγάπη ως την επιθυμία να κατέχεις κάποιον, επισημαίνοντας τη διαφορά ανάμεσα στην κτητικότητα και στην αφοσίωση.

Ο Χριστιανισμός μας ζητά να ξεφύγουμε από τη μεροληπτική ερωτική αγάπη και τη φιλία και να αγαπήσουμε τον γείτονα με μια ανώνυμη και αφηρημένη μορφή αγάπης. Από τη μία πλευρά, υπάρχει η ορθή αγάπη του *Εγώ*, η οποία από μόνη της δε θεωρείται εγωιστική. Η αγάπη που υπάρχει εντός μιας σχέσης στην οποία το *Εσύ* θεωρείται ερωτικό αντικείμενο ή μέσο και όχι σκοπός, θεωρείται ανήθικη και εγωιστική. Ωστόσο, ο προτιμησιακός δεσμός μεταξύ των ανθρώπων, δε θεωρείται ηθικά αρνητικός, εφόσον η ηθική ως πράξη δεικνύει την υποκειμενική αλήθεια.⁴⁰⁹

Η ερωτική και η γονική αγάπη, αλλά ακόμη και η φιλία, μας κάνουν εξαρτημένους σε κάποιο άλλο άτομο πέραν του Θεού. Μόνο η αγάπη προς τον γείτονα είναι αγνή, καθώς ο γείτονας είναι ο κάθε άνθρωπος χωρίς διακρίσεις. Η αγάπη προς τον γείτονα είναι ένα καθήκον και όχι μια επιλεκτική αγάπη, καθώς τη νιώθουμε χωρίς να μας διατάζει κάποιος. Η αγάπη για τον γείτονα βασίζεται σε κάτι που δεν αλλάζει, στην αιώνια υποχρέωσή μας να τον αγαπάμε.

Στα *Έργα της Αγάπης* υπάρχει η συσχέτιση ανάμεσα στην αγάπη και στην αυταπάτηση της χριστιανικής ύπαρξης. Η Χριστιανική αγάπη και η αυτοάρνηση διαφοροποιούνται από την αισθητική αμεσότητα και το ηθικό-θρησκευτικό στοιχείο. Η διάκριση ανάμεσα στα τρία στάδια χάνεται. Ο Κίρκεγκωρ χαρακτηρίζει το ηθικό-θρησκευτικό στάδιο ως τη δοκιμαστική εκκίνηση προς την αλλαγή και την πνευματικοποίηση.⁴¹⁰

Η μετάβαση από τη μία σφαίρα της υπάρξεως στην άλλη δεν γίνεται μέσα από τη διανοητική ενόραση. Τα συναισθήματα που παρακινούν τη

---

⁴⁰⁹ Ferreira, M. J., (2008), "The Problematic Agapeistic Ideal Again", in: Mooney, E., (ed.), *Ethics, Love and Faith in Kierkegaard: Philosophical Engagements*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, pp. 96-97.

⁴¹⁰ Walsh, S., (2005), *Living Christianity- Kierkegaard's Dialectic of Christian Existence*, U.S.A: Pennsylvania State University Press, p. 92.

μετάβαση στη θρησκευτική ζωή προκύπτουν από τη συνάντηση με την ενοχή. Η θρησκευτική σφαίρα αρχίζει όταν η ηθική ύπαρξη αισθάνεται ότι οι απαιτήσεις της ηθικής ζωής δεν μπορούν να επιτευχθούν. Η ύπαρξη εντός του ηθικού σταδίου είναι το *ηθικό κενό*, το χάσμα δηλαδή ανάμεσα σε αυτό που απαιτεί η ηθική και σε αυτό που η ανθρώπινη επιλογή μπορεί να επιτύχει. Το άτομο καθορίζει τη σχέση του με το παγκόσμιο (ηθικό), μέσω της σχέσης του με το απόλυτο (θρησκευτικό), και όχι μέσα από τη σχέση του με το απόλυτο ως προς το παγκόσμιο. Στην ηθική σφαίρα της υπάρξεως, οι απαιτήσεις προς το Θεό αντιμετωπίζονται ως γενικοί κανόνες και όχι ως ατομικές επιταγές.

Ο *Ιωάννης της Σιωπής* αναφέρεται στο *ηθικό κενό* ως ένα είδος αρετής, η οποία θεωρεί την αμαρτία ένα είδος μάταιης πειθαρχίας. Η ηθική ζωή περιγράφεται ως μια διαδικασία, σύμφωνα με την οποία ένα άτομο αναζητεί τη σχέση του με το Θεό, μέσα από τη δέσμευσή του να γίνει ο εαυτός που του ζητάει ο Θεός.⁴¹¹ Το άλμα να βρεθεί πλησίον του Θεού πραγματώνεται σε όποια ύπαρξη υπερβεί το *Εγώ* της μέσω της πίστεως.⁴¹²

Ο θρησκευτικός άνθρωπος χαρακτηρίζει την ύπαρξή του σε σχέση με τον Θεό. Η ηθική σφαίρα εστιάζει σε πεπερασμένες και παγκόσμιες ανησυχίες, γι' αυτό δέχεται τους περιορισμούς που αυτές φέρουν. Η θρησκευτική όμως ύπαρξη περιλαμβάνει μια αιώνια διάσταση, στην οποία περικλείεται η παρουσία του Θεού και η προοπτική της αιώνιας ζωής. Η ύπαρξη της θρησκευτικής σφαίρας αντιμετωπίζει τα γεγονότα με πίστη, κατανοώντας ότι η ύπαρξη δεν είναι αυτάρκης, αλλά εξαρτάται από τη Χάρη του Θεού. Το εναρκτήριο της θρησκευτικής ζωής είναι ότι η ύπαρξη είναι

---

⁴¹¹ Evans, C. S., (2004), *Kierkegaard's Ethic of Love*, New York: Oxford University Press, pp. 48-50.

⁴¹² Με την αλματώδη πτώση στο προπατορικό αμάρτημα είναι αδύνατη η εναλλακτική επιλογή, δηλαδή να προκύψει η αμαρτωλή ποιότητα μέσω συσσώρευσης των ποσοτικών προσδιορισμών, διότι η ποσοτική συνέχεια δεν είναι κατά κανέναν τρόπο ικανή να παράγει ένα άτομο. Το άλμα έχει ως επακόλουθο τον προσδιορισμό του ίδιου του ανθρώπινου γένους. (Βλ. Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013, σ. 85).

αμαρτωλή, γι' αυτό και αναζητά τη συγχώρεση και την αποφυγή της εντάσεως του στοχασμού της.⁴¹³

Ο Κίρκεγκωρ σημειώνει ότι η λέξη *γείτονας* (Noeste) στα Δανικά, προέρχεται ετυμολογικά από τη λέξη *πιο κοντινός* (Noermeste), δηλαδή ο γείτονας είναι ή πρέπει να είναι το άτομο που είναι πιο κοντά μας από όλους. Το άτομο αυτό θεωρείται μια *αναδίπλωση* του εαυτού μας (Fordoblesle) ως προς ένα άλλο άτομο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο γείτονας είναι ένα άλλο *Εγώ* ή ένας άλλος εαυτός μας. Η ερωτική αγάπη και η φιλία αναζητούν ένα άλλο άτομο, μια ένωση με έναν άλλο εγωιστή εαυτό. Η αγάπη αυτή είναι επιλεκτική. Ο άλλος θεωρείται προέκταση του εαυτού μας και όχι αναδίπλωση. Η αναδίπλωση επιτυγχάνεται μόνο όταν ο άλλος είναι ένα άλλο *Εσύ*, ένα πνευματικό ον με ανεξάρτητο εαυτό.

Η αγάπη για τον γείτονα είναι αγάπη προς ένα πνεύμα, βασιζόμενη στο καθήκον να αγαπάς. Επιτυγχάνεται αγαπώντας σαν τον Θεό, ο οποίος αγαπάει όλους τους ανθρώπους χωρίς διακρίσεις. Η προτιμησιακή αγάπη σημαίνει να αγαπάς κάποιον περισσότερο από τους υπόλοιπους. Το Χριστιανικό δόγμα διδάσκει να αγαπάς τον εαυτό σου, τον σύζυγο, τα παιδιά, τους φίλους και τους εχθρούς σου βάσει της ισότητας όλων των ανθρώπων ενώπιον του Θεού. Ο Χριστιανισμός κάνει τον Θεό διαμεσολαβητή σε κάθε σχέση αγάπης. Πέρα από την αμοιβαιότητα στις ανθρώπινες σχέσεις, υπάρχει η τριαδικότητα στην αγάπη των δύο ανθρώπων, καθώς συμπεριλαμβάνεται και ο Θεός που τους συνδέει.⁴¹⁴

Η ζωή του Χριστού μας διδάσκει ότι η αγάπη είναι μια σχέση ανάμεσα σε τρεις: άτομο- Θεό- άτομο. Όσο πιο όμορφη είναι μια σχέση αγάπης ανάμεσα σε δύο ή περισσότερους ανθρώπους, τόσο πιο ολοκληρωμένη είναι η ευδαιμονία στην αμοιβαία αφοσίωση και στοργή γι' αυτούς. Αν ο Θεός και η σχέση με τον Θεό δεν περιέχονται στην σχέση

---

⁴¹³ Carlisle, C., (2006), *Kierkegaard: A Guide for the Perplexed*, London: Continuum International Publishing Group, p. 80.

⁴¹⁴ Walsh, S., "The Dear Self: Self Love, Redoubling and self- Denial", in: Russ, A. & Davenport, J., (2015), (eds.), *Love, reason and Will: Kierkegaard after Frankfurt*, U.S.A: Bloomsbury.

αγάπης, αυτό δεν είναι αγάπη. Αντίθετα, είναι μια αμοιβαία ψευδαισθησι, γιατί μόνο στην αγάπη για το Θεό μπορεί κάποιος να αγαπήσει την αλήθεια.⁴¹⁵

Κατά τον Κίρκεγκωρ, οι διάφορες μορφές αγάπης συνδέονται με την έννοια της εξάρτησης. Η αγάπη εξαρτάται από τις πράξεις που οι άλλοι είναι διατιθέμενοι να κάνουν για εμάς, άρα τη διαθέτουμε μόνο σε όσους την αξίζουν. Τα παιδιά αισθάνονται ότι η αγάπη των γονιών προς αυτά θα φύγει αν δεν φέρονται σωστά, άρα η αγάπη λειτουργεί ως μια μορφή ελέγχου. Η αγάπη μπορεί να συνδέεται με την κατοχή του αγαπημένου προσώπου, όταν οι γονείς απαιτούν από τα παιδιά τους να εκτελέσουν την εντολή τους. Είναι δύσκολο να δεις τον άλλο ως ανεξάρτητο ον που χρειάζεται να πάρει αποφάσεις για τη ζωή του, όταν διαμεσολαβεί η οικονομική εξάρτηση.

Μέσω της Χριστιανικής αγάπης μπορούμε να ελπίζουμε ότι θα αλλάξουμε τον τρόπο σκέψης μας για τον εαυτό μας και για τους άλλους. Αυτό μας προσφέρει μια βαθιά πηγή δύναμης. Το να αγαπάς τον εαυτό σου και το να αγαπάς τον γείτονα γίνονται ταυτόσημα. Όσο πιο πολύ αγαπάμε τον εαυτό μας, τόσο λιγότερο αγαπάμε τους άλλους. Αυτό αποτελεί μια αντίθεση στον ηθικό μας πολιτισμό.

Η Χριστιανική αγάπη διδάσκει την αγάπη προς όλους, ενώ η ερωτική αγάπη και η φιλία θεωρούνται θέματα τύχης. Είναι τυχαίο να αγαπήσεις ένα συγκεκριμένο άτομο, ενώ το ηθικό καθήκον είναι η ευγνωμοσύνη που νιώθεις για την τύχη να βρεις το άτομο αυτό. Αν κάποιος πρέπει να αγαπάει τον γείτονα, αυτό είναι ένα ηθικό έργο που αποτελεί την πηγή όλων των υπόλοιπων έργων. Αν δεν ξέρουμε πώς να αγαπάμε τον εαυτό μας, δεν θα μπορούσαμε να αγαπήσουμε τους άλλους.⁴¹⁶

---

⁴¹⁵ Moore, C. E., (ed.), *Provocations, Spiritual Writings of Kierkegaard*, (2007), USA: Plough Publishing House, p. 102

⁴¹⁶ Seidler, V. S., (1991), *The Moral Limits of Modernity: Love, Inequality and Oppression*, U.S.A: Palgrave Macmillan, pp. 51-53.

Για να γίνει κάποιος Χριστιανός και να αγαπήσει τον Θεό και τους συνανθρώπους του, θα πρέπει να βιώσει την υπόσχεση της ζωής στην άλλη πλευρά του θανάτου. Είναι μια νέα ζωή και όχι η άμεση συνέχεια της φυσικής ύπαρξης κάποιου. Ο Χριστιανισμός μετατρέπει τον θάνατο σε ζωή. Ο σωματικός θάνατος είναι αναπόφευκτος και οριστικός, ενώ το να πεθαίνεις είναι πνευματικό και εθελοντικό και βασίζεται στη μεταμόρφωση της στάσης μας προς τον εαυτό μας και προς τον κόσμο. Δεν συνεπάγεται την ποιτική αλλαγή από τον παλιό τρόπο ζωής στον νέο, ούτε από τη ζωή που είναι προσανατολισμένη στο πεπερασμένο στη ζωή που προορίζεται για το αιώνιο.

Η νέα ζωή της Χριστιανικής ύπαρξης επιτυγχάνεται διαμέσω του θανάτου. Ο άνθρωπος είναι πρόθυμος να έχει ζωή, αλλά δεν υπάρχει τίποτα που ο ίδιος να αποφεύγει περισσότερο από τον θάνατο. Η ζωή δίνει το πνεύμα, ενώ στον Χριστιανισμό πρώτα υπάρχει ο θάνατος και μετά η ζωή. Το πνεύμα φέρνει την ευλογία της νέας ζωής, διδάσκοντας έμμεσα πώς να πεθαίνει ο παλιός τρόπος ζωής. Ο θάνατος είναι ένας τρόπος μετάβασης σε μια νέα ζωή που συνδέεται με την αιώνια ζωή. Η αυταπάρνηση και ο θάνατος είναι ταυτόσημα. Αποτελούν την αρνητική κίνηση των πιστών, η οποία σχετίζεται με τη θετική φύση του Χριστιανισμού ως ένας νέος τύπος ζωής που χαρακτηρίζεται από αγάπη και ελπίδα.⁴¹⁷

Η ιδέα του θανάτου αποδεικνύει ότι η ερωτική αγάπη, η γονική αγάπη και η φιλία περιέχουν απελπισία που προκύπτει από τον χαμό του αγαπημένου προσώπου. Ο θάνατος μπορεί να στερήσει έναν φίλο καθώς αγαπώντας τον προσκολλάσαι σε αυτόν, ενώ αγαπώντας τον γείτονα προσκολλάσαι στον Θεό. Η Χριστιανική αγάπη διαπερνά όλες τις άλλες μορφές αγάπης, καθώς ο Θεός διαμεσολαβεί σε αυτές τις σχέσεις. Ο γείτονας

---

⁴¹⁷ Walsh, S., (1937), *Living Christianly: Kierkegaard's Dialectic on Christian Existence*, USA: Pennsylvania State University Press, pp. 81-82.

είναι κάποιος που βλέπουμε με κλειστά μάτια, είναι η απόλυτη κατηγορία του πνεύματος.⁴¹⁸

Ως άπειρη αγάπη, ο Θεός προηγείται οντολογικά των πράξεών μας, αλλά η υπέρβαση της αγάπης μπορεί να περιγραφεί ξεκινώντας από πεπερασμένες πράξεις αγάπης. Αυτό δε σημαίνει ότι η σχέση ανάμεσα στο έμφυτο και στο υπερβατικό είναι μια απλή αντίθεση, γιατί και οι δύο είναι συγγενικές με την αγάπη. Η υπέρβαση της θείας αγάπης εκφράζεται στην έμφυτη φύση των έργων της αγάπης. Ο Κίρκεγκωρ δέχεται την απόλυτη υπέρβαση αναφορικά με την ανθρώπινη γνώση του Θεού στο πλαίσιο της θεωρητικής φιλοσοφίας.⁴¹⁹

Ο Κίρκεγκωρ αναφέρεται στην ανθρώπινη ανάγκη για αγάπη προς τον Θεό, η οποία πηγάζει από την ανάγκη να αγαπήσει και να αγαπηθεί μέσω της ανθρώπινης συντροφιάς. Αναφέρεται στην ανάγκη για μια πίστη που δεν βασίζεται στην αντικειμενική βεβαιότητα, αλλά στο πάθος της εσωτερικής φύσης. Η πίστη παίρνει το ρίσκο να οδηγήσει το παράδοξο της ενοάρκωσης μακριά από αντικειμενικές βεβαιότητες και ιστορικές αποδείξεις. Στην εσωτερικότητα της πίστης η εξιλέωση με τον Θεό και η Ανάσταση του Χριστού οδηγούν στην άνευ ορίων ελπίδα. Αυτό το άλμα της πίστης είναι από μόνο του ένα θαυματουργό προϊόν της Χάρης του Θεού.⁴²⁰

Η επικοινωνιακή θεολογία βασίζεται στην ενσάρκωση έμπρακτη αγάπη προς το συνάνθρωπο. Αποτελεί την εγκόσμια αναπαραγωγή της ενοάρκωσης του Θεού λόγω της αγάπης, καθώς μόνο μέσα από την αγάπη γίνεται η μέθεξη των ενεργειών του Θεού. Η μέθεξη της αγάπης συνεπάγεται τη βίωση της ζωής του Χριστού *mutatis mutandis*, καθώς αναρριχάται στην ύψιστη πνευματικότητά πλησίον του Χριστού.⁴²¹

---

⁴¹⁸ Phillips, D. Z., (2017), *Religion and Friendly Fire*, New York: Routledge.

⁴¹⁹ Welz, C., (2011), *Kierkegaard and Existentialism*, Great Britain: Mpg Books Ltd, p. 308.

⁴²⁰ Boa, K., (2004), *Augustine to Freud*, U.S.A: B & H Publishing Group, p. 76.

⁴²¹ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 105-108.

Η αγάπη οδηγεί την ψυχή στο να επανέλθει στη μια και μοναδική πνοή που τη δημιούργησε. Είναι η δύναμη που μεταμορφώνει και καλυτερεύει την ψυχή του κόσμου, καθώς καλυτερεύει εμάς μέσα από την αυτογνωσία μας.⁴²²

Ο σωστός τρόπος να αγαπάς είναι ένας τρόπος ανάλογος της πίστης, ο οποίος δομείται με τη μορφή της πίστης. Για να φτάσει στην υψηλότερη εκπλήρωση, η αγάπη πρέπει να διαμορφώνεται στη μορφή της Κιρκεγκωριανής πίστης, δηλαδή στη διπλή κίνηση παραίτησης και επανάληψης. Αγαπώντας μια ανάμνηση, αποφεύγουμε να διατηρήσουμε την αληθινή επαφή. Μένουμε προσκολλημένοι στις αναμνήσεις, στην ποιητική φαντασία και στην έμπνευση για τα παγκόσμια ιδανικά. Εδώ καταλήγουμε χωρίς να έχουμε πραγματική σχέση με το αντικείμενο της αγάπης μας, αλλά με κάποιο υποκατάστατο ή μια ανάμνηση στην εσωτερική σφαίρα του μυαλού.

Μέσα από την άρνηση του αγαπημένου προσώπου, η αγάπη γεμίζει την ύπαρξη με πόνο και αγωνία και έτσι συνάπτει μια βαθιά σχέση με τον Θεό. Η αγάπη του ιπότη της παραίτησης είναι διουπόστατη, περιέχει μια νέα σχέση με το αγαπημένο πρόσωπο και με τον Θεό. Ο ιπότης της πίστης γίνεται ιπότης της αγάπης. Μέσω της πίστης ξεκινάει μια ανανεωμένη σχέση με τη χαμένη ρομαντική αγάπη του, αγκαλιασμένος από την πρόνοια του Θεού στην τριαδική σχέση που δημιουργείται.⁴²³

Στο φιλοσοφικό έργο *Αισθητική Εγκυρότητα του Γάμου*, ο Κίρκεγκωρ αναφέρεται στην αιωνιότητα που επιτυγχάνεται μέσα από την αληθινή αισθητική αγάπη. *«Ο παντρεμένος άντρας, όντας αληθινός κατακτητής, δεν έχει σκοτώσει το χρόνο, αλλά τον έχει σώσει και τον έχει διατηρήσει στην αιωνιότητα. Ο παντρεμένος άντρας που το κάνει αυτό, αληθινά ζει ποιητικά. Λύνει τον σπουδαίο γρίφο του να ζει στην αιωνιότητα και ακόμη, ακούγοντας τον χτύπο του ρολογιού στο διάδρομο, και ακούγοντάς τον με*

---

⁴²² Γαϊτάνης, Β., (1999), *Ερμηνευτική και φιλοσοφική προσέγγιση της ποίησης του Friedrich Holderlin*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα, σ. 284.

⁴²³ Krishek, S., (2009), *Kierkegaard on Faith and Love*, UK: Cambridge University Press, pp. 13-14.

τέτοιο τρόπο που ο χτύπος της ώρας δεν συντομεύει αλλά επιμηκύνει την αιωνιότητά του, μια αντιπαράθεση τόσο βαθιά αλλά αρκετά πιο ένδοξη από την κατάσταση περιγράφηκε σε ένα γνωστό μύθο του Μεσαίωνα που λέει για έναν δυστυχομένο άντρα, ο οποίος ξύπνησε στην κόλαση και κραύγασε «Τι ώρα είναι;» και ο διάβολος απάντησε «Αιωνιότητα».

Και τώρα ακόμη κι αν αυτό είναι κάτι που δεν μπορεί να αντιπροσωπευθεί στην τέχνη, ας είναι η άνεσή σου όπως είναι η δική μου ότι τα πιο ύψιστα και πιο όμορφα πράγματα στη ζωή, δεν είναι για να ακουστούν, να διαβαστούν, να ιδωθούν, αλλά εάν ένας θέλει, ίσως να βιωθούν. Όταν, τότε, εγώ πρόθυμα παραδέχομαι ότι η ρομαντική αγάπη οδηγεί τον εαυτό της πιο ορθά σε καλλιτεχνική αντιπροσώπηση, παρά η συζυγική αγάπη, αυτό δε σημαίνει με κανένα τρόπο ότι η τελευταία είναι λιγότερο αισθητική από την πρώτη, αντιθέτως είναι περισσότερο αισθητική.»⁴²⁴

Το *amare amabam* (αγαπούσα να αγαπώ) εκφράζει την αιωνιότητα στον φιλοσοφικό στοχασμό του Κίρκεγκωρ σε αντίθεση με την Πλατωνική φιλοσοφία, στην οποία υπάρχει ένα τέλος στις προσπάθειες του ανθρώπου. Στη χριστιανική ηθική, το σταμάτημα της αγάπης δε νοείται ως τέλος. Παρόλη την τελειότητα του Θεού, ο ίδιος είναι η αέναη και ανεξάντλητη εκδήλωση της πηγής της αγάπης. Είναι η οδός εκ των άνω προς τα κάτω και όχι μια κλίμακα αναβάσεως προς τον Θεό.

Στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα η Διοτίμα αντιθέτως είχε περιγράψει τους αναβαθμούς της ψυχής ως μια πορεία από κάτω προς τα πάνω για να φτάσει πλησίον του Θεού. Κατά τον Πλάτωνα, η επίγνωση της αγάπης του Θεού οδηγεί στο τέρμα, στη λύτρωση και στην αθανασία της ψυχής.⁴²⁵ Ο λόγος της Διοτίμας έχει αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με τη Χριστιανική αγάπη, καθώς ο χαρακτήρας της έχει μια μεταφυσική και θεολογική αρχή. Η αγάπη αποτελεί τόσο για την Διοτίμα, όσο και για ολόκληρο τον

⁴²⁴Kierkegaard, S., (1974), "Aesthetic Validity of Marriage", in: *Either/Or*, Vol. II, United States of America: Princeton University Press, Princeton, New Jersey, p. 141.

⁴²⁵ Συκουτρής, Ι.,(2006), *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος, σ. 244.

φιλοσοφικό στοχασμό του Κίρκεγκωρ, την προϋπόθεση της ευτυχίας. Η Διοτίμα παρουσιάζει τον έρωτα να εξανεμίζεται στις ανώτερες βαθμίδες του κατά την ανάβασή του στο ιδεώδες. Η αγάπη στην μετέπειτα εξέλιξή της συνδέθηκε με τον ερωτισμό λόγω της ανθρώπινης φύσης της που ανάγει το μεταφυσικό συναίσθημα του έρωτα. Στον Κίρκεγκωρ η ανάταση προς το Θείο και η εξομοίωση προς αυτό αφορά στην ουσία του Θεού. Είναι ένα μέρος από τη λύτρωση του ανθρώπου, την οποία επιζητά κάθε θρησκεία.⁴²⁶

Για τον Πλάτωνα, η θρησκεία είναι ό, τι πιο υψηλό και η πίστη ό, τι πιο ύψιστο. Ο Πλάτων ακολουθεί τους αναβαθμούς για την ανάβαση της ψυχής του, ή αλλιώς *άνω άεί*. Ο πρώτος αναβαθμός στο *Συμπόσιο* του Πλάτωνα παρουσιάζει την προσήλωσή του προς το ωραίο πρόσωπο. Θυμίζει το αισθητικό στάδιο του Κίρκεγκωρ ως προς τη φύση του έρωτα, και το ηθικό ως προς την τεκνογονία. Σταδιακά επιδιώκεται το ψυχικό κάλλος, ενώ τα επιτηδεύματα προς τους ηθικούς κανόνες και την κοινωνική τάξη, μοιάζουν με το ηθικό στάδιο του φιλοσοφικού στοχασμού του Κίρκεγκωρ.

Για τον Πλάτωνα, η μετάβαση προς τον τελικό βαθμό της μυήσεως γίνεται εξαιφνης, μέσα από ένα *αιφνίδιο ποιοτικό άλμα*, καθώς αφορά σε μια καθαρά διανοητική κατάκτηση. Η ύψιστη έκλαμψη της θείας αποκαλύψεως βρίσκεται έξω από την ατομική συναισθηματική κατάσταση. Ο τελικός αναβαθμός της ψυχής είναι μια εποπτική διαίσθηση, ένα αίσθημα και μια δράση μαζί, μια περιαγωγή προς το απόλυτο *Είναι*.⁴²⁷

Η θρησκεία ενυπάρχει στο *Είναι*, ως συνειδησιακή πρόσληψη της ανθρώπινης ύπαρξης, ως έκφανση του απόλυτου *Είναι*. «*Της ομορφιάς δεύτερη κόρη είναι η θρησκεία. Θρησκεία είναι η αγάπη της ομορφιάς. Ο σοφός αγαπάει αυτή την ίδια στην ταυτότητά της, την απειροσύνη της, την σε όλα ικανή να προσδώσει την περιεκτικότητά της. Ο λαός αγαπάει τα*

---

⁴²⁶ Συκουτρής, Ι., (2006), *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος, σσ. 232-241.

⁴²⁷ Συκουτρής, Ι., (2006), *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος, σσ. 221-225.

παιδιά της, τους θεούς, οι οποίοι εμφανίζονται σ' αυτόν στην πολλαπλότητα της μορφής τους.⁴²⁸

Η κίνηση από τις κατώτερες μορφές πραγματικότητας στις ανώτερες είναι η κίνηση της ύλης και του πνεύματος. Για τον Αριστοτέλη ομοίως, η θρησκεία αποτελεί την τέλεια πραγματικότητα, έλκει τον κόσμο από τα κάτω ως ερώμενον και αποτελώντας την τελική αιτία του παντός. Ο λόγος συναντά την ελευθερία σε μια κοινωνία που η ελευθερία είναι ασυμβίβαστη. Η πορεία προς τη Χριστιανική Αγάπη είναι μια αέναη κίνηση που οδηγεί την ύπαρξη προς τα πάνω, αναζητώντας τον Θεό και την αλήθεια. Η υπόσταση πλησιάζει προς την πίστη αφού πρώτα αναγνωρίσει τη μηδαμινότητά της. Μόνο εντός του παραδόξου μπορεί να πλησιάσει την πίστη, καθώς επιδιώκει να ανακαλύψει κάτι, το οποίο δεν μπορεί να το νοήσει.⁴²⁹

Ακόμα κι αν κάποιος δεν είναι αρκετά πνευματικός, η αγωνία μέσα στην ένταση της πίστης του θα τον καθοδηγήσει στη σωτηριακή διαδικασία της ατομικής πίστης. Η συμβατική ζωή στην πραγματική της διάσταση δεν έχει τίποτα το πνευματικό, εγείροντας έτσι το θέμα της επιλογής και της ευδαιμονίας. Ο στόχος του ανθρώπου είναι η αιώνια ευτυχία, η οποία αποτελεί μια επανάληψη αφού επαναλαμβάνει την ανθρώπινη σχέση με τον Θεό.⁴³⁰

Η ύπαρξη πρέπει να εγκαταλείψει τον εαυτό της στο παράδοξο, γιατί μόνο αυτή η διαλεκτική μπορεί να καταργήσει την απελπισία και τον θάνατο. Η απελευθέρωση του ανθρώπου μέσω της αυτο-εγκατάλειψης σηματοδοτεί μια ριζική αλλαγή εκ βάσεως. Απαιτείται μια πορεία με αγωνία, κατά την οποία το άτομο θέλει να ανακαλύψει την ικανότητα της

---

⁴²⁸ Γαϊτάνης, Β., (1999), *Ερμηνευτική και φιλοσοφική προσέγγιση της ποίησης του Friedrich Holderlin*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα, σσ. 171-172.

⁴²⁹ Marcuse, Η., (1971), *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Αθήνα: Παπαζήση, σσ. 141-143.

⁴³⁰ Eliopoulos, P., "Eudaimonia in the theories of Soeren Kierkegaard and Gregory of Nyssa", in SCHOLE, volume 2, issue 1/2008, pp. 160-167, [162].

ελευθερίας του. Η πίστη κάνει το άλμα αιώνιο και γίνεται η φωνή της αιωνιότητας, κάνοντας τη σκέψη πιο τεταμένη.

Ο Κίρκεγκωρ αναφέρει: *«Μπορεί κάλλιστα να νομίζω πως πιστεύω στον Θεό, αλλά δεν πιστεύω στον Θεό αν η σκέψη μου δεν είναι αρκετά τεταμένη. Και νομίζω πως ένας άλλος άνθρωπος πιστεύει σε ένα είδωλο, αλλά με την ένταση της πίστης του αυτό το είδωλο γίνεται ο πραγματικός Θεός, επειδή ο πραγματικός Θεός ορίζεται από την απόλυτη έντασή μου, από την απολύτως τεταμένη έντασή μου προς Αυτόν».*⁴³¹

Ο Κίρκεγκωρ θεωρεί ότι ο Θεός ως πνεύμα εμφανίζεται φαινομενικά και είναι έμμεσα παρών μέσα από την ατέλειωτη αγάπη που υπάρχει στη σχέση του με τον άνθρωπο. Ωστόσο, η εγγύτητα του Θεού δεν πρέπει να συγχέεται με την οικειότητα. Η θεία πρόνοια είναι παντού, ενώ ο Θεός είναι κοντά μας και ταυτόχρονα απεριόριστα μακριά μας. Αν και φαίνεται κάποιες φορές να μας αγνοεί, ο Κίρκεγκωρ τονίζει ότι ο Θεός δεν είναι αδιάφορος. Το μεγαλύτερο αγαθό είναι η αίσθηση της ελευθερίας, γι' αυτό ο Θεός αποσύρεται από την ορατότητά μας και δεν επιθυμεί να μας χειρίζεται. Η αγάπη του παραμένει κρυφή *sub contrario*. Το ότι μας αφήνει να υποφέρουμε, οδηγεί στην μετέπειτα ευδαιμονία και στη γνώση.⁴³²

«Η θέληση εξαναγκάζει τη νόηση να πιστέψει ότι κάτι που είναι αιώνιο διείσδυσε στο γίγνεσθαι, ότι ο αιώνιος Θεός εγένετο. Το να θελήσει κανείς να συλλάβει γνωσιακά αυτό το γεγονός, σημαίνει ότι το έχει ήδη παρερμηνεύσει. Ο γνώστης γνωρίζει το έτσι - Είναι εκείνου που εισέδυσσε στο γίγνεσθαι, άρα γνωρίζει ότι το Γεγονός της θεϊκής ενανθρώπισης είναι σύμφωνα με την ουσία του, αληθινό. Αλλά μόνο όταν κάποιος δεν αναζητά πια την αλήθεια αυτού του Γεγονότος, μπορεί να μεταβεί από τη γνώση στην

---

⁴³¹Βαλ, Ζ., (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σ. 67.

⁴³²Welz, C., (2008), *Love's Transcendence and the Problem of Theodicy*, Germany: Mohr Siebeck Tubingen, pp. 117-119.

*πίστη. Ο πιστός δεν πιστεύει την αλήθεια του γεγονότος, διότι αυτό είναι δουλειά της γνώσης, η οποία σχετίζεται με την ουσία και όχι με το Είναι».*⁴³³

Ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι η πίστη και οι αμφιβολίες δεν είναι είδη γνώσεων, αλλά αντιτιθέμενα πάθη. Υπερβαίνοντας τη λογική μέσα από την πίστη, επιδιώκει να αποφύγει την οντολογική του παρακμή. Η πίστη είναι μια πράξη βούλησης, κατά την οποία η ύπαρξη αποκτά τα χαρακτηριστικά μιας κυρίαρχης πράξης ελευθερίας. Για τον φιλόσοφο, η απελπισία είναι η ρίζα της πίστης, είναι η πόρτα της σωτηρίας και της ηθικής αναμόρφωσης και η μοναδική διαδρομή προς την ατομικότητα.⁴³⁴ Ο παράλογος άνθρωπος ψάχνοντας μέσω της πίστης το νόημα της ζωής του, βοηθά τους άλλους να ζήσουν έτσι ώστε να δραπετεύσουν από την ερημία και την ανία στην οποία έχουν εγκλωβιστεί.⁴³⁵

Αν ο άνθρωπος είναι προσανατολισμένος στο να είναι χαρούμενος, αλλά δεν ανησυχεί για την ευδαιμονία των άλλων δεν έχει Χριστιανικό προσανατολισμό. Το να αγαπάς τον Θεό και τον άνθρωπο μαζί απαιτεί να νοιάζεσαι για την ευτυχία των άλλων. Το να αναζητείς όμως το είδος ευτυχίας που δεν παράγει ανία ή απελπισία, αυτό είναι έργο της Θεολογίας. Η Θεολογία είναι υπεύθυνη για την ευδαιμονία και την ανάγκη του να είναι κανείς ευτυχισμένος. Αυτό αποτελεί το σημείο συνάντησης Θεού και ανθρώπου, αφού η Θεολογία συμβάλλει στην προετοιμασία του συνδέσμου αυτού. Όσο πιο πολύ κάποιος μοιάζει με τον Θεό, τόσο πιο πολλή ευτυχία απολαμβάνει. Το καλύτερο μέρος για όσους αναζητούν την ευτυχία και δεν

---

⁴³³ Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίγνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013, σσ. 46-47.

⁴³⁴ Eliopoulos, P., "The Conflict between Stoic Reason and Kierkegaardian Faith: A Social Anagnosis", in *ANNALES DE L'UNIVERSITÉ DE CRAIOVA, SÉRIE PHILOSOPHIE*, n. 24 (2/2009), pp. 164-177 [164].

⁴³⁵ Καμύ, Α., (2007), *Ο μύθος του Σισύφου. Δοκίμιο για το παράλογο*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σ. 104.

μπορούν να τη διευθετήσουν είναι η χαρούμενη ζωή που μπορεί κάποιος να ορίσει ως δώρο του Θεού.⁴³⁶

4.3 Από την κάλπικη επικοινωνία στην Ορθόδοξη Επικοινωνιακή Θεολογία

Ο αληθινός Χριστιανός, σε αντίθεση με πολλούς που είναι παγιδευμένοι στις αυταπάτες της αυτοϊκανοποίησης, γνωρίζει την αμαρτωλή του κατάσταση. Ρισκάρει τα πάντα για μια πίστη που θα τον οδηγήσει στην αληθινή αυτονομία μέσα από την Χάρη του Θεού. Ο άνθρωπος έχει την ελευθερία επιλογής για να συνδεθεί με την πίστη ή να απορρίψει την Χάρη του Θεού. Η ανάγκη του για τον Θεό αποτελεί την υψηλότερη τελειότητά του. Για να συνειδητοποιήσει αυτή τη θεμελιώδη ανάγκη, πρέπει να αναγνωρίσει την απόλυτη ανικανότητά του να βρει την αλήθεια μέσω των δικών του πηγών. Δεν πρέπει να αναζητά τον Θεό για την ευτυχία που του παρέχει, αλλά επειδή είναι η ανταμοιβή όσων τον βρίσκουν. Η μεμονωμένη θέλησή του αποτελεί μια μαρτυρία της θείας Χάρης, εξαιτίας της έμφυτης φύσης του δημιουργούμενου κόσμου.⁴³⁷

«Ο άνθρωπος που δεν θα βρει στη φαντασμαγορική πραγματικότητα του ουρανού, όπου αναζητούσε έναν υπεράνθρωπο, παρά την αντανάκλαση του εαυτού του, δεν θα είναι πια διατεθειμένος να βρίσκει απλώς την ομοίωσή του, τον μη-άνθρωπο, εκεί όπου αναζητά, και υποχρεωτικά πρέπει να αναζητά, την αυθεντικότητά του πραγματικά. Ο άνθρωπος είναι ο κόσμος του ανθρώπου, το Κράτος, η κοινωνία.

Το Κράτος αυτό, η κοινωνία αυτή, παράγουν τη θρησκεία, μια ανεστραμμένη συνείδηση του κόσμου, γιατί αυτά τα ίδια είναι ένας κόσμος ανεστραμμένος. Η θρησκεία είναι η καθολική θεωρία του κόσμου τούτου, η εγκυκλοπαιδική του συνόψιση, η εκλαϊκευμένη λογική του, το σπιριτουαλιστικό του point d' honneur, ο ενθουσιασμός του, η ηθική του κύρωση, το μεγαλόπρεπο συμπλήρωμά του, το καθολικό

---

⁴³⁶ Holmer, P., (2012), *Thinking the Faith with Passion: Selected Essays*, Gowens, D. & Barrett, L. (eds.), vol. 2, UK: Cascade Books, p. 283.

⁴³⁷ Boa, K., (2004), *Augustine to Freud*, U.S.A: B & H Publishing Group, p. 75

*θεμέλιο της παραμυθίας του και της δικαίωσής του. Είναι η φαντασμαγορική πραγμάτωση της ανθρώπινης ουσίας, γιατί η ανθρώπινη ουσία δεν έχει πραγματωθεί αληθινά».*⁴³⁸

Ο κατακερματισμός και η ριζική μεταβολή της ιδεολογικής οπτικής συνδέονται με τη δημιουργία ενός πολιτιστικού χάους. Η κρίση των ιδεολογιών της μετανεωτερικότητας μετασχηματίζεται σε μια εικονική ιδεολογία. Το αποτέλεσμα είναι ότι η ιδεολογική αυτή κρίση απαιτεί περισσότερο από ποτέ τη στροφή στην Ορθόδοξη Επικοινωνιακή Θεολογία.⁴³⁹

Μόνο μέσα στην εν Χριστώ κοινωνία μπορεί να επιτευχθεί η εγκόσμια αναπαράσταση της κοινωνίας της αγάπης του Θεού προς τους ανθρώπους. Οι αξίες των ΜΜΕ αποτελούν την εικονική ψευδαισθηση του βαθύτερου αιτίου επηρεασμού.⁴⁴⁰ Για την ορθόδοξη πνευματικότητα, η κοσμική επικοινωνία των ανθρώπων αποτελεί μια παραβολική αναπαράσταση, συνδεδεμένη με το Σώμα του Χριστού. Η επικοινωνία μετατρέπεται σε κοινωνία των ψυχών στον βωμό του εγωιστικού ναρκισσισμού και της εμπορευματοποίησης των ΜΜΕ.⁴⁴¹

Η ελευθερία επιλογής και η ανεξαρτησία του ανθρώπου πρέπει να καλλιεργούνται σε όλη την πορεία της ζωής του. Η βιομηχανία του θεάματος πραγματώνει είτε την αλλοτρίωση της ζωής του, είτε την αφθαρτοποίηση και την ανάδειξή της σε πληρότητα προσωπικής ετερότητας και ελευθερίας. Σε αντίθεση με οποιαδήποτε άλλη ηθική, η Εκκλησία δεν αποβλέπει ούτε στην εφήμερη ούτε στην αιώνια ατομική εξασφάλιση. Η

---

⁴³⁸ Ντεμπόρ, Γ., (1979), *Η κοινωνία του θεάματος*, Ε' Έκδοση, (μτφ.) Τσαχαγέας Π., Αλεξίου, Ν., Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σ. 17.

⁴³⁹ Πλειός, Γ., (2011), *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σσ. 158-159.

⁴⁴⁰ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 57-60.

⁴⁴¹ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 10-11, σσ. 16-17.

απώλεια της ψυχής του ανθρώπου είναι η σωτηρία του, η υπαρκτική πραγμάτωση της ετερότητας και της ελευθερίας του.

Το ήθος της ελευθερίας που επαγγέλλεται η Εκκλησία δεν συμβιβάζεται με τη συντήρηση ελπίδων της ατομικής αυτάρκειας. Είναι ένα ήθος ανελπιστίας και απόγνωσης για τα περιθώρια της ζωής που προσφέρει η ατομική επιβίωση. Η απόγνωση αυτή είναι το μέγιστο του δυναμισμού της προσωπικής ζωής, η ισχύς της ελευθερίας «*εν παντί πράγματι*». Μέσα από τη σωματική αυταπάτηση, ο άνθρωπος παραδίδεται στην αγάπη, μακριά από την αγωνία που θεμελιώνει την ευζωία μας. Εξαιτίας της δίψας του ανθρώπου για υπαρκτική αυτάρκεια, η ύπαρξη βιώνει την απελπισία περισσότερο από ποτέ στον κόσμο του θεάματος και ψάχνει εναγωνίως να απεγκλωβιστεί από αυτή.⁴⁴²

Η σύγχρονη κοινωνία εμποδίζει κάθε κοινωνική αλλαγή, γι' αυτό κάθε άνθρωπος πρέπει να βρει μόνος του το μονοπάτι που θα τον οδηγήσει στην αληθινή συνείδηση.⁴⁴³ Ο άνθρωπος απελευθερώνεται από την κατάσταση υποδούλωσής του, οργανώνοντας ένα σύνολο σκοπών που προσδιορίζει ο ίδιος για να μην υποστεί μια παθητική υποδούλωση.⁴⁴⁴

Μόνο μέσα από την Ορθόδοξη Επικοινωνιακή Θεολογία ως βιούμενη πράξη της Ορθοδοξίας, προβάλλεται το μοντέλο μιας οντολογικής κοινωνίας πνευματικής υφής. Η Ορθόδοξη Επικοινωνιακή Θεολογία επιτελεί την επικοινωνία ανάμεσα στη θεία Χάρη και στην ανθρώπινη φύση του κάθε πιστού. Είναι ο Δούρειος Ίππος για να οδηγηθεί η ύπαρξη από το κίβδηλο στην αλήθεια, από το θέαμα στην υπέρβαση. Η επικοινωνία της Ορθοδοξίας μετατρέπεται σε επικοινωνιακή Θεολογία και απορρίπτοντας το ψευδεπίγραφο *επί*, η επικοινωνία παραμένει μια κοινωνία οντολογικής

---

⁴⁴²Γιανναράς, Χ., (2002), *Η ελευθερία του ήθους*, Αθήνα: Ίκαρος, σ. 327, σσ. 376-384

⁴⁴³ Marcuse, H., (1971), *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Αθήνα: Παπαζήση, σσ. 25-28.

⁴⁴⁴ Marcuse, H., (1971), *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Αθήνα: Παπαζήση, σ. 233.

υπόστασης των μελών της. Η ύπαρξη αποδέχεται ότι μόνο ο Χριστός μπορεί να είναι το ουράνιο και επίγειο σώμα της επικοινωνιακής υπόστασης.⁴⁴⁵

Μόνο ο Θεός δύναται να σώσει, γι' αυτό και ανάγεται στον Θεό κάθε σωτηρία. Το νόημα του αιώνιου υπάρχει επειδή θεμελιώνεται εντός κάποιου Θεού. Η απόγνωση της αναγκαιότητας περιγράφεται αναφορικά με την πίστη και την αγάπη. Ο Κίρκεγκωρ παραδέχεται ότι ακόμη και όταν δεν ελπίζει κάποιος στην άρση κάποιας εγκόσμιας χρείας, αυτό είναι μια μορφή απόγνωσης. Η πνευματική χαρά αντιδιαστέλλεται με την ακηδία και την οκνηρία της καρδιάς να αγαπήσει πραγματικά κάποιον άλλον.⁴⁴⁶

«Ας πάρουμε μια ιδέα, μια έκφραση, από τον ποιητικό μας κόσμο, ή από τον αληθινό κόσμο της πρώτης αγάπης: «οι ερωτευμένοι κοιτάζουν ο ένας τον άλλο». Ξέρεις πολύ καλά πώς να υπογραμμίσεις τη λέξη κοιτάζω και πώς να τη βάλεις μέσα σε μια άπειρη πραγματικότητα, μια αιωνιότητα. Σε αυτή την αίσθηση, ένα παντρεμένο ζευγάρι που έχουν ζήσει μαζί για δέκα χρόνια και βλέπουν ο ένας τον άλλον καθημερινά, δεν μπορούν να κοιτάζουν ο ένας τον άλλο. Αλλά ίσως αυτοί συνεπώς να μην μπορούν να κοιτάνε αξιαγάπητα ο ένας τον άλλο;

*Τώρα, εδώ έχουμε ξανά την παλιά μας αίρεση. Έχεις φτάσει στο σημείο να περιορίσεις την αγάπη σε μια συγκεκριμένη ηλικία, και να περιορίσεις την αγάπη για ένα άτομο σε μια πολύ σύντομη χρονική περίοδο. Έπειτα, όπως όλες οι κατεκτημένες φύσεις, αναζητάς νεοσύλλεκτους για να διεξάγεις το πείραμά σου- αλλά αυτό, πράγματι, είναι η πιο βαθιά βεβήλωση της αιώνιας δύναμης της αγάπης. Αυτό, πράγματι, είναι η απόγνωση».*⁴⁴⁷

Η Ορθόδοξη Επικοινωνιακή Θεολογία περιλαμβάνει την αντικατάσταση της επικοινωνίας με την κοινωνία του πνεύματος απέναντι στον συνάνθρωπο και στον Θεό. Ο Θεός επικοινωνεί με τον άνθρωπο μέσω

---

⁴⁴⁵ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 29-32.

⁴⁴⁶ Τοϋνισσεν, Μ., (2002), *Η έννοια της Απόγνωσης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σσ. 160-163.

⁴⁴⁷ Kierkegaard, S., (1974), "Aesthetic Validity of Marriage", in: *Either/ Or*, Vol. II, United States of America: Princeton University Press, pp. 143-144.

της σάρκωσης του Υιού, αφού ως εκπεσμένος άνθρωπος μετέχει την Χάρη του Θεού. Κάθε άνθρωπος αγαπάει τον Θεό αγαπώντας τον συνάνθρωπο και ολοκληρώνεται πνευματικά μετέχοντας στο Σώμα της Εκκλησίας. Ενώ στην κοσμική επικοινωνία οι άνθρωποι αποτελούν μια αλλοτριωμένη μάζα, στην επικοινωνιακή θεολογία το κοινό μεταπλάθεται σε Σώμα Χριστού, μετέχοντας σε μια αγαπητική κοινότητα αλληλεγγύης.⁴⁴⁸

Μακριά από τα κοσμικά είδωλα του θεάματος, η επικοινωνιακή θεολογία μπορεί να διάγει την υπέρβαση. Η ύπαρξη πρέπει να θωρακίσει την ψυχή της ως στρατιώτης του Χριστού. Η πεποίθηση ότι με τη Χάρη του Κυρίου θα υπερβεί την ανία και την απελπισία είναι το πρώτο σημείο νίκης. Με τον τρόπο αυτό αποκτά μια πνευματική ανάταση, μια θεώρηση των μελλοντικών αγαθών και μια συνεχή εγρήγορηση.⁴⁴⁹

4.4 Η υπέρβαση της απόγνωσης μέσα από την Επικοινωνιακή Θεολογία

Η ανάγκη της ύπαρξης να βρει διαφυγή από την απόγνωση σε διεπιστημονικό επίπεδο είναι αυτό που στερεώνει την επικράτησή της. Η απόγνωση δεν είναι μια μεμονωμένη στιγμή μέσα στη διαλεκτική του πνεύματος. Η υπαρξιακή σκέψη και η απόγνωση ξεκινάνε μια δεδομένη στιγμή που μπορεί για κάποιους να είναι αυθαίρετη και ασυνείδητη, αλλά για τον ίδιο τον στοχαστή εκφράζει την συνειδητή ανησυχία του ως υπάρχον άτομο.⁴⁵⁰

«Στην Ασθένεια προς Θάνατον η αντίληψη περί αναυθεντικής απόγνωσης είναι τουλάχιστον δισήμαντη. Μονοσήμαντο είναι μόνον ότι ως αναυθεντική ο Κίρκεγκωρ εννοεί μια ασυνείδητη απόγνωση. Αλλά ως ασυνείδητη αντιλαμβάνεται τόσο μια απόγνωση όπου ο άνθρωπος δεν έχει

---

⁴⁴⁸ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 121-129.

⁴⁴⁹ Φούσκας, Κ., (1997), *Θεόδωρου Στουδίτη, Πνεύμα και Σάρκα- χειραγώγηση στην Ορθόδοξη Πνευματικότητα*, Αθήνα: Κων/νος Μ. Φούσκας, σσ. 198-201.

⁴⁵⁰ Marasco, R., (2015), *Critical Theory after Hegel: The Highway of Despair*, New York: Columbia University Press, pp. 103-104.

συνείδηση του εαυτού του (*seiner*) όσο και μια όπου δεν έχει συνείδηση της απόγνωσης.

Ακριβέστερα υπάγει στην ασυνείδητη απόγνωση μια τριπλή έλλειψη συνείδησης. Γιατί από την πλευρά της απόγνωσης που δεν συνειδητοποιεί ότι είναι απόγνωση, διακρίνει μιαν ελλιπή συνείδηση του τί είναι η απόγνωση από μια απουσία συνείδησης του ότι η κατάσταση αυτή είναι απόγνωση. Με την τελευταία έννοια δεν υπάρχει όμως καμιά ασυνείδητη απόγνωση. Μπορούμε να έχουμε μια εσφαλμένη παράσταση για το τί είναι απόγνωση, δεν μπορούμε όμως να είμαστε απεγνωσμένοι χωρίς κάπως να το ξέρουμε».⁴⁵¹

Κατά τον Κίρκεγκωρ, η ένταση της απόγνωσης εξαρτάται από το βαθμό της συνείδησης ή είναι ανάλογη της αύξησής της. *«Ο Κίρκεγκωρ αντιμετωπίζει την απόγνωση ως διαδικασία επειδή αντιλαμβάνεται τη συνείδηση ως μια συνειδητότητα η οποία, προϊούσης της διαδικασίας, αυξάνεται μέχρι των ανώτατο βαθμό. Η απόγνωση εκείνου που θέλει να είναι ο εαυτός του σε πείσμα του Δημιουργού του συνοδεύεται από ακραία συνειδητότητα».*⁴⁵²

Η απόγνωση κατευθύνεται από τη συνειδητότητα, γι' αυτό και με τη δύναμη της ψυχολογικής ανάλυσης απομονώνει μια αστάθεια στον εαυτό. Η αστάθεια αυτή είναι μια διαμάχη ανάμεσα στη θέληση του εαυτού να είναι αυτόνομος και στο να αυτοκαθορίζεται απέναντι στο αίσθημα της παθητικότητας. Ο άνθρωπος συνδυάζει αντιθετικά στοιχεία όπως το προσωρινό και το αιώνιο, το ψυχικό και το σωματικό, το ελεύθερο και το περιορισμένο. Το αντίδοτο στην απόγνωση είναι η ραγδαία αλλαγή του εαυτού, καθώς αυτό που χρειάζεται το υποκείμενο είναι ο συνδυασμός του ατομικού και του υπερβατικού.⁴⁵³

---

⁴⁵¹ Τοϋνισσεν, Μ., (2002), *Η έννοια της Απόγνωσης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σσ. 39-40.

⁴⁵² Τοϋνισσεν, Μ., (2002), *Η έννοια της Απόγνωσης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σ. 45.

⁴⁵³ Musitelli, S., & Constantinesco, T., (2015), *Romanticism and Philosophy: Thinking with Literature*, New York and London: Routledge, pp. 181-182.

Ο Αντι- Κλίμακος στην *Ασθένεια προς Θάνατο* υποστηρίζει ότι η απόγνωση είναι η ασθένεια του πνεύματος και η αποτυχία του εαυτού να σχετιστεί με τον εαυτό του και με τη δύναμη που τον δημιούργησε. Ταυτίζει την απόγνωση με τον ζωντανό θάνατο καθώς ο απελπισμένος είναι θνητά άρρωστος, αλλά δεν μπορεί να πεθάνει και δεν μπορεί να σωθεί από αυτή την ασθένεια. Ο Κίρκεγκωρ πιστεύει ότι η θέληση να είσαι ο εαυτός σου απαιτεί να τον αγκαλιάσεις όπως πραγματικά είναι και ο μόνος τρόπος να υπερβείς την απελπισία είναι να θες να είσαι ο εαυτός σου. Σε κάθε άλλη περίπτωση, το να θέλεις να απαλλαγείς από τον εαυτό σου και να αρνείσαι αυτό που είσαι, οδηγεί σε απόγνωση.

«Το να θέλουμε να απαλλαγούμε από τον εαυτό μας είναι το τέλος κατά τρόπον ώστε είναι συγχρόνως το όλο. Εδώ τελικά καταλήγει ολόκληρη η απόγνωση. Γιατί και όταν θέλουμε να είμαστε ό,τι δεν είμαστε, πάλι θέλουμε να απαλλαγούμε από τον εαυτό μας. Γι' αυτό και ο Κίρκεγκωρ ονομάζει τη θέληση να απαλλαγούμε από τον εαυτό μας τον τύπο (Formel) κάθε απόγνωσης. Με απόλυτη συνέπεια υπάγει κάθε απόγνωση στην έννοια της άρνησης να είμαστε ό,τι είμαστε.... Η θέληση να απαλλαγούμε από τον εαυτό μας σηματοδοτεί όμως και ένα πραγματικό (reales) τέλος της απόγνωσης. Την πραγματική όψη της τελικής θέσης την φωτίζει ο Κίρκεγκωρ όταν αντλεί από αυτή τον επιτεταμένο τύπο (potenzierte Formel) για την απόγνωση.

Σημείο αφετηρίας των στοχασμών του είναι εδώ το γεγονός ότι θέλουμε μεν να απαλλαγούμε από τον εαυτό μας αλλά δεν μπορούμε. Η θέληση να απαλλαγούμε από τον εαυτό μας μπορεί να λογίζεται ως ένας τύπος για κάθε απόγνωση και γι' αυτό το λόγο. Επειδή, ως αδυναμία να απαλλαγούμε από τον εαυτό μας, περιλαμβάνει εκείνη τη θέληση του αδυνάτου, στον απεγνωσμένο χαρακτήρα της οποίας στηρίζεται κάθε λογής απόγνωση κατά τον Κίρκεγκωρ. Η απόγνωσή μας εντείνεται όντως μόλις

*περιέλθουμε επιπλέον σε απόγνωση για το ότι δεν μπορούμε να απαλλαγούμε από τον εαυτό μας».*⁴⁵⁴

Αν και ο εαυτός μπορεί να μην αρνηθεί να θέλει να παραμείνει ίδιος, δειλιάζει στη σκέψη ότι αυτός είναι ο μειωμένος εαυτός του. Αντί αυτού, επιθυμεί να απαλλαγεί από τον παροντικό του εαυτό και να γίνει ένας εαυτός που δημιουργείται μόνος του, κάτι που υποδηλώνει υπερηφάνεια και περιφρόνηση. *«Απελπίζομαι για τον εαυτό μου σημαίνει πώς όντας απελπισμένος, θέλω να απαλλαγώ από τον εαυτό μου· αυτή είναι η μορφή κάθε απελπισίας».*⁴⁵⁵

Η απόγνωση του διαβόλου είναι πιο έντονη, γιατί ο διάβολος είναι ένα καθαρό πνεύμα και επομένως η ανεπιφύλακτη συνείδηση και η απελπισία του είναι η απόλυτη πρόκληση. Δηλώνοντας ότι η απόλυτη απόγνωση είναι η αμαρτία, αντιπροσωπεύει μια αποτυχία του εαυτού να εκπληρώνει το οντολογικό του πεπρωμένο.⁴⁵⁶

*«Η Ασθένεια προς Θάνατον λέει μία φορά πως ο Μεφιστοφελής έχει δίκιο όταν διαβεβαιώνει πως δεν υπάρχει τίποτε πιο αξιοθρήνητο από έναν διάβολο σε απόγνωση. Περιέργως ο Κίρκεγκωρ δεν μας διαφωτίζει για το πώς μπορεί να επιδοκιμάζει αυτό τον ισχυρισμό, ενώ αποδίδει στον διάβολο μια απόγνωση που γι' αυτόν ανήκει στην υψηλότερη βαθμίδα: το πλέον ανυπόθετο πείσμα. Στην πραγματικότητα η συναίνεση του προδίδει όλο τον προβληματικό χαρακτήρα της απόπειρας να διεκδικηθεί η praesumptio για μια απόγνωση που υπερβαίνει την αμετροεπή υπερηφάνεια με ένα διαβολικά εξεγερμένο πείσμα».*⁴⁵⁷

---

⁴⁵⁴ Τοϋνισσεν, Μ., (2002), *Η έννοια της Απόγνωσης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σσ. 50-51.

⁴⁵⁵ Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, Παπαγιώργης, Κ. (μετάφ.), Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, σ. 33.

⁴⁵⁶ Connell, G., "Knights and Knaves of the Living Dead: Kierkegaard's Use of Living Death as a Metaphor for Despair", in: Stokes, P. & Buben, A., (eds.), (2011), *Kierkegaard and Death*, Indianapolis: Indiana University Press, [21-43], pp. 26-29.

⁴⁵⁷ Τοϋνισσεν, Μ., (2002), *Η έννοια της Απόγνωσης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σσ. 172-173.

Ο Κίρκεγκωρ περιγράφει την απόγνωση δίνοντας δύο παραδείγματα για τον θάνατο και την απιστία. Στην απιστία, η απόγνωση δεν υπερβαίνει την αυτοσχισία της και αφορά μόνο στην απώλεια της πίστης και της εμπιστοσύνης προς ένα άτομο. Στον θάνατο αφορά ίσως μια δική του απώλεια, καθώς ένας άνθρωπος χάνει τη ζωή του. Η απόγνωση για τον εαυτό μας σημαίνει απόγνωση για την αδυναμία μας, η οποία αποδεικνύει ότι η απόγνωση είναι μια άρνηση να είμαστε ο εαυτός μας. Η δήθεν φαινομενική, αναυθεντική απόγνωση δεν έχει σχέση με το ότι κάποιος αρνείται απεγνωσμένα να είναι ο εαυτός του. Όταν αρνείται να είναι ο εαυτός του, γίνεται πραγματικά απεγνωσμένος. Θεωρεί ότι οποιαδήποτε απόγνωση για κάτι που δεν υπάρχει στη συνείδηση του απεγνωσμένου, είναι απλά μια επίφαση.⁴⁵⁸

Η αμφιβολία και η απόγνωση ανήκουν σε δυο διαφορετικές σφαίρες και πλευρές της ψυχής. Η απόγνωση είναι η πιο βαθιά έκφραση της συνολικής προσωπικότητας, ενώ η αμφιβολία της σκέψης. Η απόγνωση οδηγεί στο απόλυτο. Κανείς δεν απελπίζεται χωρίς να το θέλει, αποτελεί συνεπώς μια παθιασμένη πράξη ή επιλογή, μια έκφραση θέλησης και ελευθερίας. Ο Κίρκεγκωρ αναπτύσσει μια εναλλακτική αντίληψη της υποκειμενικότητας και του εαυτού. Οδηγείται στην αμφιβολία και στην πίστη, τα οποία είναι δύο αντίθετα πάθη.

Η πίστη απαιτεί την αποδοχή της ταπείνωσης του εαυτού και σημαίνει ότι ο εαυτός ηρεμεί πλησίον του Θεού που τον δημιούργησε. Η ύπαρξη δύναται να υπερβεί την απόγνωση και τον φόβο μόνο μέσα από την αγάπη προς τον Θεό. Η αγάπη αυτή αποτελεί την φλόγα στην ψυχή του πιστού που αν οβήσει κυριεύουν όλα τα πάθη. Η παντοτινή προθυμία της ψυχής για το αγαθό είναι ο μόνος τρόπος να μην οβήσει το πυρ. Η κατάσταση αυτή μας προκαλεί ψυχική ισορροπία, η οποία μας επιφέρει ανείπωτη γαλήνη⁴⁵⁹

---

⁴⁵⁸ Τοϋνισσεν, Μ., (2002), *Η έννοια της Απόγνωσης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σσ. 97-100.

⁴⁵⁹ Φούσκας, Κ., (1997), *Θεόδωρου Στουδίτη, Πνεύμα και Σάρκα- χειραγώγηση στην Ορθόδοξη Πνευματικότητα*, Αθήνα: Κων/νος Μ. Φούσκας, σσ. 219-221.

Ο Κίρκεγκωρ αναφέρεται στην πίστη για να υπαινιχθεί πως δεν προτείνει στον απεγνωσμένο κάτι που πηγάζει από μια θεολογική δογματική. Εντοπίζει την πίστη στις ανεσταλμένες από την απόγνωση κινήσεις της ύπαρξης. Επιθυμεί να αποδείξει την ύπαρξη του Θεού με αφετηρία την ύπαρξη της απόγνωσης.⁴⁶⁰

Η απελπισία αντίθετα παίρνει τη μορφή της δημιουργίας του εαυτού, μέσα στη νέο- κατασκευασμένη κατηγορία του άπειρου εαυτού. Η περιφρόνηση του να θες να είσαι ο εαυτός σου μπορεί να οδηγήσει σε μια λιγότερο συνειδητή μορφή απελπισίας. Αυτή αποτελεί μια στρατηγική άμυνας, στην οποία κάποιος αναλαμβάνει ρόλους επειδή δεν είναι ικανοποιημένος με τον εαυτό του. Ταυτόχρονα αρνείται να αποδεχτεί ότι το να γίνει κάποιος άλλος θα διώξει την έλλειψη της ικανοποίησης που αισθάνεται. Η πίστη είναι τελικά η αποφασιστική αναστολή της ισορροπίας και της αδιαφορίας στον επίγειο κόσμο και η μόνη λύση να βρεθεί κάποιος πλησίον του Θεού.⁴⁶¹

---

⁴⁶⁰ Τοϋνισσεν, Μ., (2002), *Η έννοια της Απόγνωσης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, σσ. 12-33.

⁴⁶¹ Rasmussen, A. M., (2009), "Rene Descartes: Kierkegaard's Understanding of Doubt and Certainty", in: *Kierkegaard and the Renaissance and Modern Tradition and Philosophy*, Stewart, J., (ed.), England: Ashgate Publishing, pp. 14-15.

Συμπεράσματα

Στην παρούσα διατριβή προσπαθήσαμε να περιγράψουμε τον μεταμοντέρνο άνθρωπο, ο οποίος αιχμαλωτίζεται εντός της βιομηχανίας του θεάματος και της εικόνας που αυτή εκπέμπει. Ο άνθρωπος ζει εντός του κόσμου των ψευδαισθήσεων και απομακρύνεται από την αλήθεια. Βιώνοντας το στάδιο των ηδονών και των απολαύσεων, κάποια στιγμή επέρχεται ο κορεσμός και η απελπισία. Είναι η στιγμή που η ύπαρξη εγκλωβίζεται στην ανία των αισθήσεων και αποφασίζει μέσα από τη δύναμη της πίστεως να κάνει την υπέρβαση. Είναι εκείνη η στιγμή που ο Κίρκεγκωρ περιγράφει ως το *άλμα στο παράλογο*.

Ο αισθητικός άνθρωπος ζει εντός του μηδενός, βιώνοντας την ανία της ίδιας του της ύπαρξης. Ο άνθρωπος αυτός αποφασίζει με ελεύθερη βούληση, η οποία του προκαλεί αγωνία καθώς θα πρέπει να αποδεχτεί τις συνέπειες της ελευθερίας του. Βιώνει απόγνωση και απογοήτευση βρίσκοντας μόνο εφήμερη χαρά και προσπαθώντας να αποφύγει την ερημία και την επανάληψη. Μόνο ο άνθρωπος του θρησκευτικού σταδίου φτάνει στην υπέρβαση μέσα από την πίστη, καθώς ο πιστός γίνεται κοινωνός της αλήθειας και της Χάρης του Θεού.

Ο Κίρκεγκωρ με σύνεση προσπαθεί να διασφαλίσει την εσωτερική αλήθεια, φέρνοντάς τη σε αντίθεση με αντικειμενικές μαρτυρίες. Θεωρεί πως η πίστη που στηρίζεται σε αντικειμενικά φιλαλήθεις μαρτυρίες δεν είναι πίστη. Η άπειρη πίστη προέρχεται καθώς προσεγγίζουμε τον Θεό, γιατί η απόδειξη της ύπαρξης του Θεού είναι η ίδια η δέσμευση. Το παράλογο είναι το αντικείμενο της πίστης και το μόνο που μπορεί κάποιος να πιστέψει.⁴⁶²

Η επικοινωνία αποτελεί ορόσημο στην επίγνωση της κατάστασης στην οποία βρίσκεται ο μεταμοντέρνος άνθρωπος.⁴⁶³ Η υποκουλτούρα της

---

⁴⁶² Carnell, E., (2007), *A Philosophy of the Christian Religion*, Eugene: Wipf and Stock, pp. 473-476.

⁴⁶³ Πλειός, Γ., (2011), *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη, σ. 150.

μάζας του θεάματος διατηρεί τον άνθρωπο σε παθητικό δέκτη των αλλοτριωτικών μηνυμάτων, αφήνοντάς τον δέσμιο της πολιτιστικής ανάπτυξης και της ψεύτικης επικοινωνίας.⁴⁶⁴

Η αγελοποίηση αποτελεί γνώρισμα του μονοδιάστατου ανθρώπου που προσπαθεί εναγωνίως να απομακρυνθεί από την χειραγώγηση την οποία έχει υποστεί. Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας διαμορφώνουν τον κοινό νοου, διαπλάθοντας τις στάσεις και τις προτιμήσεις του κοινού. Αντί για τη δημιουργία νέων γνώσεων στοχεύουν στην εκμάθηση του κόσμου, καθώς συμμετέχουν σε μια ευρείας κλίμακας διαδικασία αλληλεπίδρασης των πληροφοριών και του κοινωνικού πλαισίου.⁴⁶⁵

Η ανθρώπινη επικοινωνία υποφέρει από την έλλειψη βεβαιότητας και εμπιστοσύνης στις ανθρώπινες σχέσεις και στην κοινωνία. Η κατανόηση της κατάστασής μας δίνει τη δυνατότητα να αναζητήσουμε εναλλακτικές προσεγγίσεις στην καθημερινή ζωή. Η αναζήτηση μιας νέας προσέγγισης στην ανθρώπινη επικοινωνία προσφέρει μια νέα ελπίδα για την ικανότητα επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Η αναγνώριση της επικοινωνιακής έλλειψης είναι σημαντική για την υπέρβαση της ηθικής κρίσης και της ανίας.⁴⁶⁶

*«Η επικοινωνιακή πράξη στην Ορθόδοξη πνευματικότητα δεν υποδουλώνει τον άνθρωπο στην κυριαρχία του πλουτοκρατικού παντοδύναμου μέσου, παρά ουσιαστικά τον ελευθερώνει απ' τις ψευδεπίγραφες δομές της επικοινωνιακής αλλοτρίωσης».*⁴⁶⁷

Η έννοια της ανίας μπορεί να μεταφραστεί ως το αντίθετο της πίστης, καθώς αποτελεί ένα αυξανόμενο μεταφυσικό κενό στο κέντρο του

---

⁴⁶⁴ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σ. 187.

⁴⁶⁵ Marchand, P. et al., *Κοινωνική Ψυχολογία των Μ.Μ.Ε.*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 144-145.

⁴⁶⁶ Holba, A., (2007), *Philosophical Leisure, Recuperative Practice for Human Communication*, Milwaukee: Marquette University Press, p. 46.

⁴⁶⁷ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σ. 355.

Δυτικού πολιτισμού και την παρακμή του αισθήματος της υπέρβασης. Η ανία και η απάθεια προκαλούν την αλλοτρίωση στη ζωή του ανθρώπου.⁴⁶⁸

Η ύπαρξη είναι αλλοτριωμένη στον εαυτό της και παράγει το μηδέν μέσα από την απώλεια της ζωής. Πέρα από την απομόνωση και τον εγωκεντρισμό, η ύπαρξη αποξενώνεται από τον συνάνθρωπο και υπό την επίφαση της κοινωνικότητας αγελοποιούνται οι ιδέες των ανθρώπων. Στην κοινωνία του θεάματος, το θέαμα εμφανίζεται ως χρήμα με τη μορφή της αφηρημένης αναπαράστασης, αντικαθιστώντας την ψυχική με την τεχνητή επικοινωνία.

Ως επακόλουθο αναπτύσσονται τα μέσα επικοινωνίας ενός μαζικού χαρακτήρα, με κοινό ένα ομοιόμορφο άθροισμα των μέσων ανθρώπων. Τα μέσα επικοινωνίας προσφέρουν μια κάλπικη απελευθέρωση από το άγχος της επιβίωσης και την άχαρη καταναγκαστική εργασία. Η ιδεολογική ψυχαγωγία δημιουργεί μια επιπλέον δουλειά.⁴⁶⁹

Ο μεταμοντέρνος πολιτισμός παρουσιάζεται ως εναλλακτικός της υπάρχουσας κοινωνίας και απεικονίζεται ως περιορισμένος ή ελαττωματικός στη βάση του. Εστιάζει σε μια ατομική ταυτότητα και στη θέση του υποκειμένου που εγκαταλείπει τη στενή σκοπιά του σύγχρονου ατόμου εξαιτίας της λογικής και της αυτονομίας του.⁴⁷⁰

Απέναντι στη χυδαιότητα της ύλης και στην κυριαρχία της αμάθειας αντιπροτείνεται η κυριαρχία της γνώσης, η παιδεία και ο διαφωτισμός. Βασική επιδίωξη πρέπει να είναι η ελαχιστοποίηση της αποξένωσης της ατομικής ύπαρξης από την ουσία της. Πάνω στο δίπολο αποξένωση και χειραφέτηση δημιουργήθηκε η μετέπειτα μορφή της θεωρίας της αποξένωσης. Τα σύγχρονα αδιέξοδα διοχετεύουν την αγωνία και την απελπισία στην ανθρώπινη κοινωνία και καθιστούν επιτακτική περισσότερο

---

⁴⁶⁸ Winter, R., (2002), *Still Bored in a Culture of Entertainment: Rediscovering Passion and Wonder*, U.S.A: InterVarsity Press, p. 93.

⁴⁶⁹ Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Γρηγόρη, σσ. 39-48.

⁴⁷⁰ Poster, M., (2006), "Postmodern Virtualities", in: *media and cultural studies*, Durham, M. & Kellner, D., (eds.), UK: Blackwell Publishing, pp. 533-548, [533].

από ποτέ την υπέρβασή τους, μέσα από μια συνεχόμενη πορεία προς την αυτοπραγμάτωση.⁴⁷¹

Ο μέσος άνθρωπος χάνει την ταυτότητά του, υπηρετώντας το θέαμα. Αλλοιώνεται η μορφή της ψυχαγωγίας σε μια κοινωνία που δεσπόζει το *Υπερεγώ*. Στο βωμό της δόξας κυριαρχεί η ηθική της επιφάνειας και της αλλοτριωμένης προσωπικότητας. Το κίβδηλο επικρατεί της αλήθειας, οδηγώντας την ύπαρξη σε απελπισία, την οποία μπορεί να υπερβεί μόνο μέσα στην εν Χριστώ κοινωνία.

*«Η ζωή και η σωτηρία του κόσμου εξαρτάται από τη ζωή και τη θέωση του ανθρώπου. Μέσα από την ενανθρώπιση ως αναδημιουργία γνωρίζουμε το νόημα της δημιουργίας, τους λόγους των όντων. Ο άνθρωπος ως άλλος μικρόκοσμος συνοψίζει στην ύπαρξή του, όλες τις βαθμίδες του κτιστού. Γι' αυτό και δια της Ευχαριστίας πρέπει να συνάξει τους λόγους των όντων και να τους προσφέρει στον άκτιστο Λόγο ως ευχαριστία. Η κτίση ως ευχαριστία είναι το απόκρυφο μυστήριο για τα οποίο δημιουργήθηκαν τα πάντα. Ο παγκόσμιος Χριστός ως τέλος και αρχή των όντων, το πλήρωμα και η ανακεφαλαίωση της δημιουργίας, μετασχηματίζει την ύλη του κόσμου ως ένδοξο σώμα Του».*⁴⁷²

Το αμάρτημα είναι η ρήξη με το καλό και μπορεί να αποκαλυφθεί μόνο από τον Θεό, ο οποίος μόνο μπορεί να προσφέρει τη συγχώρεση της αμαρτίας. Η άρνηση ότι όλα είναι δυνατά για τον Θεό και η έσχατη απελπισία αποτελούν την απιστία στη δυνατότητα της συγχώρεσης. Η απελπισία είναι η αδυναμία για μετάνοια ή χάρη. Ο απελπισμένος βυθίζεται

---

⁴⁷¹ Φωτόπουλος, Ν., (2005), «Φαινόμενο της Αποξένωσης και ο Απελευθερωτικός Ρόλος της Διανόησης κατά την Πλατωνική Εικόνα του Σπηλαίου», στο: Βουδούρης, Κ. & Μαραγγιανού, Ε., (εκδ.), *Φιλοσοφία, Ανταγωνιστικότητα και Αγαθός Βίος*, Εκδόσεις Ιονία: Αθήνα, σσ. 373-379, [377-378].

⁴⁷² Γιαγκάζογλου, Σ., «Ενανθρώπιση του Θεού και Θέωση του ανθρώπου», στο: *Θεολογία*, Τόμος 85, Τεύχος 3, Ιούλιος- Σεπτέμβριος 2014, σσ. 4-5.

όλο και περισσότερο στο αμάρτημα, ενώ η απελπισία για το αμάρτημα και τη δυνατότητα συγχώρεσης αποτελεί ένα ελεύθερο γεγονός.⁴⁷³

Ο παγκόσμιος Χριστός αποτελεί τη μόνη αλήθεια, την ελπίδα μέσα στην κοινωνία της ψευδαισθησης. Το θέαμα αποτελεί μια ιδεολογία, καθώς εκθέτει την εξαθλίωση και την άρνηση της πραγματικής ζωής. Δείχνει το βαθμό της αποξένωσης των ανθρώπων μέσα από την εξαπάτηση. Το θέαμα είναι η εξάλειψη των ορίων του *Εγώ* και του κόσμου, των ορίων του αληθινού και του ψεύτικου διαμέσω της απόθησης κάθε αλήθειας από την παρουσία της πλαστότητας στη συνείδηση.⁴⁷⁴

Η πλειοψηφία στον κόσμο του θεάματος αναγνωρίζει μόνο τις ανάγκες και τις επιθυμίες του καταναλωτικού κοινού και έχει ως βασική επιδίωξη την χειραγώγηση του κοινού νου.⁴⁷⁵ Η αφύπνιση των μαζών δύναται να επέλθει μέσα από την ενεργοποίηση μιας πρακτικής δύναμης που θα μετατρέψει τη θεωρία σε πράξη. Η ελεύθερη σκέψη προσπαθεί να ξεπεράσει την απραξία ενός αυτάρεσκου *intelligere*, που επεδίωκε την μετατροπή των ιδεών σε υλική δύναμη. Η δυναμική παρέμβαση στον κόσμο και η υπέρβαση των φραγμών της αυτοαπομόνωσης της ύπαρξης, μπορούν να φέρουν την ύπαρξη πιο κοντά στη θέαση της αλήθειας και στην εν Χριστώ κοινωνία.⁴⁷⁶

Η κοινωνία της αγάπης του Θεού προς τον άνθρωπο και του ανθρώπου προς τον συνάνθρωπο είναι η μόνη διόδος για να εξιλεωθεί η ανθρώπινη ύπαρξη και να υπερβεί το *Εγώ* της, γενόμενη κοινωνός της αλήθειας. Μόνο τότε μπορεί να επικοινωνήσει με τον συνάνθρωπο, να αφουγκραστεί τις ανάγκες του και να δραπετεύσουν από τη ματαιότητα της

---

⁴⁷³ Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, (μτφ.) Παπαγιώργης, Κ., Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη, σ. 209.

⁴⁷⁴ Ντεμπόρ, Γ., (1979), *Η κοινωνία του θεάματος*, Ε' Έκδοση, (μτφ.) Τσαχαγέας Π. & Αλεξίου, Ν., Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σσ. 153-156.

⁴⁷⁵ Champagne, P., (2004), *Η κατασκευή της κοινής γνώμης*, Αθήνα: Εκδ. Πατάκη, σ. 289.

⁴⁷⁶ Κατσίμάνης, Κ., «Μπορεί άραγε η φιλοσοφία να αλλάξει τον κόσμο;», στο: Βουδούρης, Κ., (2005), *Φιλοσοφία, Ανταγωνιστικότητα και Αγαθός Βίος*, Αθήνα: Εκδόσεις Ιωνία, σσ. 81-87, [82].

επίγειας πραγματικότητας.⁴⁷⁷ Πέρα από την άμεση επικοινωνία μεταξύ του Θεού και του δημιουργήματος, η ύπαρξη πρέπει να επιμένει να μάθει την άγνωστη πλευρά του Θεού.⁴⁷⁸

Η κατάπτωση του ανθρώπου έχει πολιτική, κοινωνική και ηθική διάσταση. Η νόηση υπερτερεί έναντι του χυδαίου υλικού κόσμου, προτάσσοντας την αληθινή γνώση ως τη μόνη δίοδο για να υπερβούμε τα δεσμά της πλαστής συνείδησης. Η υπέρβαση της κρίσης αποτελεί την πρόκληση για την προβολή μιας ιδανικής πολιτείας, απελευθερωμένης από την κυριαρχία των επίπλαστων αξιών και του κάλπικου κόσμου των ειδώλων. Απέναντι στη χυδαιότητα της ύλης και του θεάματος που οδηγούν σε απόγνωση και αποξένωση, αντιπροτείνεται η προβολή ενός κοινωνικού και πολιτικού προγράμματος υπέρβασης της κρίσης. Τα σύγχρονα αδιέξοδα της βιομηχανίας του θεάματος απαιτούν τη δημιουργία ενός ανθρωποκεντρικού προτύπου ανάπτυξης των κοινωνιών. Σύμφωνα με αυτό, η ύπαρξη θα μπορέσει να χειραφετηθεί και να απομακρυνθεί από το ηγεμονικό πρότυπο μιας μονοδιάστατης παγκοσμιοποίησης.⁴⁷⁹

Η ύλη του θεάματος πρέπει να αγαπήσει τη σάρκα με τη σάρκα. Η ύλη υπάρχει επειδή αποτελεί την αρένα του *σπαταλήματος στην αγάπη*. Σε αντίθεση με το χυδαίο υλισμό και την ψυχική χαμέρπεια, η χαρά της ζωής είναι ότι κάποτε η αγάπη άγγιξε την ύλη της αγάπης.⁴⁸⁰

Ο τελικός σκοπός κάθε Χριστιανού πρέπει να είναι μια μορφή απάθειας, η οποία σημαίνει την ελευθερία από την όποια εσωτερική ταραχή. Η απάθεια δεν έχει σχέση με την έλλειψη αισθήματος που ισοδυναμεί με

---

⁴⁷⁷ Hall, A. L., (2004), *Kierkegaard and the Treachery of Love*, United Kingdom: Cambridge University Press, p. 87.

⁴⁷⁸ Βαλ, Ζ., (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού*, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, σ. 168.

⁴⁷⁹ Φωτόπουλος, Ν., (2005), «Φαινόμενο της Αποξένωσης και ο Απελευθερωτικός Ρόλος της Διανόησης κατά την Πλατωνική Εικόνα του Σπηλαίου», στο: Βουδούρης, Κ. & Μαραγγιανού, Ε., *Φιλοσοφία, Ανταγωνιστικότητα και Αγαθός Βίος*, Εκδ. Ιονία: Αθήνα, σσ. 373-379, [377-378].

⁴⁸⁰ Γαϊτάνης, Β., (2014), *Είναι και Αγάπη*, Αθήνα: Εκδ. Γρηγόρη, σσ. 122-124.

ανία και απελπισία, όσο απομακρυνόμαστε από την αγάπη των Χριστιανικών διδασκαλιών. Η Χριστιανική απάθεια επιτυγχάνεται όταν οι σκέψεις μας δεν μας ταραίζουν, ούτε μας ενοχλούν. Οι Χριστιανοί καθοδηγούνται από την αγάπη του Χριστού, την ομορφιά της δημιουργίας του Θεού και από την ελπίδα της ζωής που έρχεται.⁴⁸¹

*«Το σπατάλημά μας στην αγάπη είναι, χωρίς να το ξέρουμε, το ίδιο το μέλλον της σωτηρίας μας»!*⁴⁸²

Η παρούσα διατριβή τεκμαίρει πως η απελπισία και η απόγνωση που αισθάνεται η ύπαρξη στον κόσμο του θεάματος, μπορούν να εξαλειφθούν μόνο πλησίον του Θεού. Η πίστη και η αγάπη είναι οι εσωτερικές σωτηριολογικές δυνάμεις που μπορούν να μας οδηγήσουν μακριά από το αδιέξοδο της φαινομενικότητας. Η κοινωνία του θεάματος προωθεί την προβολή ενός κάλπικου κόσμου, εξατίας της παρωχημένης πραγματικότητας που εδραιώνει την κυριαρχία του θεάματος στη σημερινή πραγματικότητα. Η πνευματική ανάταση του ανθρώπου δύναται να επέλθει μόνο στην εν Χριστώ κοινωνία, όπου η ύπαρξη απομακρύνεται από τον ψυχαγωγικό φιληδονισμό. Η προσευχή και η μετάνοια μπορούν να μας οδηγήσουν κοντά στο Υπερβατικό. Η μέθεξη του ανθρώπου στην Κοινωνία του Σώματος του Χριστού συνεπάγεται την ουσιαστική του λύτρωση.

---

⁴⁸¹ Allen, D., (2007), *Spiritual Theology: The Theology of Yesterday for Spiritual Help Today*, UK: Cowley Publications, p. 80.

⁴⁸² Τσάρεβιτς, Β., (2018), *Θλιμμένες Φιλοσοφικές Σκέψεις*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, σ. 94.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Adorno, T., (2006), *The Culture Industry*, London and New York: Routledge.
- Allen, D., (2007), *Spiritual Theology: The Theology of Yesterday for Spiritual Help Today*, UK: Cowley Publications.
- Allen, D. & Springsted, E. O., (2007), *Philosophy for Understanding Theology*, London: Westminster John Knox.
- Barry, A. M., (1997), *Visual Intelligence: Perception, Image and Manipulation in Visual Communication*, Albany: State University of New York Press.
- Bernier, M., (2015), *The Task of Hope in Kierkegaard*, U.S.A: Oxford University Press.
- Berry, D., (2014), *Critical Theory and the Digital*, UK: Bloomsbury.
- Bignell, J., (2004), *An Introduction to Television Studies*, London and New York: Routledge.
- Boa, K., (2004), *Augustine to Freud*, U.S.A: B & H Publishing Group.
- Boudouris, K., (2001), *Greek Philosophy and Epistemology*, Athens: Ionia Publications.
- Boudouris, K. & Poulakos, J., (eds.), (2002), *Greek Philosophy of Communication*, Athens: Ionia Publications.
- Boudouris, K. & Kalimtzis, K., (eds.), (2008), *Paideia: Education in the Global Era*, Athens: Ionia Publications.
- Bretall, R., (ed.), (1946), *A Kierkegaard Anthology*, Princeton & New Jersey: Princeton University Press.
- Bronner, S. E., (2002), *Of Critical Theory and Its Theorists*, 2nd edition, New York: Routledge.
- Burr, S. A., (2014), *Finite Transcendence: Existential Exile and the Myth of Home*, UK: Lexington Books.
- Bykhovskii, B., (1976), *Kierkegaard*, Amsterdam: Grüner.

- Carlisle, C., (2005), *Kierkegaard's Philosophy of Becoming: Movements and Positions*, Albany: State University of New York Press.
- Carlisle, C., (2006), *Kierkegaard: A Guide for the Perplexed*, London: Continuum International Publishing Group.
- Carnell, E., (2007), *A Philosophy of the Christian Religion*, Eugene: Wipf and Stock.
- Carrier, J., & Ασλανίδου, Σ., (2004), *Θεωρητικές προσεγγίσεις για την ανάλυση των ΜΜΕ*, Αθήνα: τυπωθήτω Γ. Δαρδανός.
- Champagne, P., (2004), *Η κατασκευή της κοινής γνώμης*, Αθήνα: Εκδ. Πατάκη.
- Colman, F., (2009), *Film, Theory and Philosophy: The key thinkers*, London and New York: Routledge.
- Conway, D. & Gover, K. F., (eds.), (2002), *Soren Kierkegaard Critical Assessments of Leading Philosophers*, London and New York: Routledge.
- Cooter, R. & Pickstone, J., (2003), (eds.), *Companion to Medicine in the Twentieth Century*, London and New York: Routledge.
- Cornwell, N., (2006), *The Absurd in Literature*, UK: Manchester University Press.
- Davis, P. (2013), *Reading and the Reader: The Literary Agenda*, UK: Oxford University Press.
- Durham, M. & Kellner, D., (eds.), (2006), *media and cultural studies*, UK: Blackwell Publishing.
- Eliopoulos, P., (2008), *Eudaimonia in the theories of Soeren Kierkegaard and Gregory of Nyssa*, in SCHOLE, volume 2, issue 1/2008.
- Eliopoulos, P., (2009), *The Conflict between Stoic Reason and Kierkegaardian Faith: A Social Anagnosis*, in ANNALES DE L'UNIVERSITÉ DE CRAIOVA, SÉRIE PHILOSOPHIE, n. 24 (2/2009).
- Elliott, C., (1999), *A Philosophical Disease: Bioethics, Culture & Identity*, New York and London: Routledge.
- Evans, C. S., (2004), *Kierkegaard's Ethic of Love*, New York: Oxford University Press.

- Evans, C. S., (2009), *Kierkegaard: An Introduction*, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Feld, A., (2011), *Melancholy and the Otherness of God*, UK: Lexington Books.
- Ferguson, H., (1993), *Religious Transformations in Western society: The end of Happiness*, London and New York: Routledge.
- Ferguson, H., (1995), *Melancholy and the Critique of Modernity: Soren Kierkegaard's religious psychology*, London and New York: Routledge.
- Ferreira, M. J., (2008), "The Problematic Agapeistic Ideal Again", in: Mooney, E., (ed.), *Ethics, Love and Faith in Kierkegaard: Philosophical Engagements*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Flichy, P., (2004), *Η ιστορία της σύγχρονης Επικοινωνίας*, Αθήνα: Εκδ. Κάτοπτρο.
- Ford, D., (2016), *A Theology for a Mediated God: How Media shapes our Notions about Divinity*, New York: Routledge.
- Fourquet- Courbet, (2006), «Πρόσληψη και Επιρροή των Πολιτικών Τηλεοπτικών Λόγων», στο: *Κοινωνική Ψυχολογία των Μ.Μ.Ε.*, Λυμπεροπούλου, Α. (μτφ.), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Furnham, A., (2013), "Flight from Science: alternative medicine, postmodernism and relativism", in: Fuller, R., Walsh, P. N. & McGinley, P., (eds.), *A Century of Psychology: Progress, paradigms and prospects for the new Millennium*, London and New York: Routledge.
- Gajewska, M., "Death as an Emptiness, Symbol, Metamorphosis and Metaphor on the Modern Culture Background", in: Boudouris, K., (2006), *The Philosophy of Culture*, vol. 1, Athens: Ionia Publications.
- Gill, J., (2017), *In Search of Transcendence: Kierkegaard, Wittgenstein, Kazantzakis*, Netherlands: Koninklijke Bill.
- Gillies, M. A., (1996), *Henri Bergson and British Modernism*, United States: Mc-Gill-Queen's University Press.
- Green, R., (1992), *Kierkegaard and Kant: The Hidden Debt*, Albany: State University of New York Press.

- Gron, A., (1994), *The Concept of Anxiety in Soren Kierkegaard*, Georgia: Mercer University Press.
- Gschwandtner, C., (2013), *Postmodern Apologetics' Arguments for God in Contemporary Philosophy*, New York: Fordham University Press.
- Hall, A. L., (2004), *Kierkegaard and the Treachery of Love*, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Hall, C., Ram, Y. & Shoval, N., (2017), *The Routledge International Handbook of Walking*, New York: Routledge.
- Hannay, A. & Marino, G., (1998), *The Cambridge Companion to Kierkegaard*, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Hannay, A., (2001), *Kierkegaard, A Biography*, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Hannay, A., (ed.), (2009), *Kierkegaard, Concluding Unscientific Postscript*, U.S.A: Cambridge University Press.
- Hanson, J., (ed.), (2010), *Kierkegaard as Phenomenologist: an experiment*, Illinois: Northwestern University Press.
- Hanson, J., (2017), *Kierkegaard and the Life of Faith: The Aesthetic, the Ethical and the Religious in Fear and Trembling*, Indianapolis: Indiana University Press.
- Heitink, G., (1993), *Practical Theology*, U.S.A: William Eerdmans Publishing Company.
- Hicks, S., (2004), *Explaining Postmodernism: Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*, New Berlin: Scholargy Publishing.
- Hinchliffe, A., (1972), *To παράλογο*, (μτφ.) Μοσχονά Ε., Αθήνα: Ερμής.
- Hoffman, G., (2005), *From Modernism to Postmodernism: Concepts and Strategies of Postmodern American Fiction*, New York: Rodopi.
- Holba, A., (2007), *Philosophical Leisure, Recuperative Practice for Human Communication*, Milwaukee: Marquette University Press.
- Holmer, P., (2012), *Thinking the Faith with Passion: Selected Essays*, Gowens, D. & Barrett, L. (eds.), vol. 2, UK: Cascade Books.

- Hong H. & Hong E., (ed.), (2000), *The Essential Kierkegaard*, U.S.A: Princeton University Press.
- Hubben, W., (1997), *Dostoevsky, Kierkegaard, Nietzsche, Kafka*, U.S.A: Macmillan Publishing Company.
- Jarvis, S., (1998), *Adorno: A Critical Introduction*, New York: Routledge.
- Khandizaji, A., (2017), *Baudrillard and the Culture Industry: Returning to the First Generation of the Frankfurt School*, Germany: Springer.
- Kierkegaard, S., (χ.χ), *Η έννοια της Ειρωνείας με σταθερή αναφορά στο Σωκράτη*, (μτφ) Καραγιάννης, Σ., Αθήνα: Εκδ. Γ. Αναγνωστίδη.
- Kierkegaard, S., (1971), *Η έννοια της αγωνίας*, Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη.
- Kierkegaard, S., (1974), *Either/Or*, Vol. II, U.S.A: Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Krishek, S., (2009), *Kierkegaard on Faith and Love*, UK: Cambridge University Press.
- Mackey, L., (2002), "The view from Pisgah: a reading of Fear and Trembling", in: Conway, D., (ed.), *Søren Kierkegaard: Critical Assessments of Leading Philosophers*, London: Routledge.
- Manghani, S., Piper, A. & Simon, J., (2006), *Images: A Reader*, London: Sage Publications.
- Marasco, R., (2015), *Critical Theory after Hegel, The Highway of Despair*, New York: Columbia University Press.
- Marchand, P. et al., (2006), *Κοινωνική Ψυχολογία των Μ.Μ.Ε.*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Marcuse, H., (1971), *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Αθήνα: Παπαζήση.
- Marshall, R., (2013), *Kierkegaard for the Church: Essays and Sermons*, Eugene: Wipf and Stock.
- McQuail, D., (1997), *Εισαγωγή στην θεωρία της μαζικής επικοινωνίας*, Αθήνα: εκδ. Καστανιώτη.
- Merigala, G., (2010), *Subjectivity and Religious Truth in the Philosophy of Soren Kierkegaard*, Georgia: Mercer University Press.
- Muggeridge, M., (2007), *A Third Testament*, U.S.A: Plough Publishing House.

- Musitelli, S. & Constantinesco, T., (2015), *Romanticism and Philosophy: Thinking with Literature*, New York and London: Routledge.
- Omoregbe, J. I., (2001), *The Human Predicament: Has Human Life on Earth Any Ultimate Purpose, Any Ultimate Meaning? – An Existential Inquiry*, University of Lagos, 12th September 2001.
- Ozturk, R., (2014), *Handbook of Research on the Impact of Culture and Society on the Entertainment Industry*, U.S.A: Information Science Reference.
- Pattison, G., (2013), *Kierkegaard and the Quest for the Unambiguous Life*, UK: Oxford University Press.
- Pezze, B. D. & Salzani, C., (eds.), (2009), *Essays on Boredom and Modernity*, Netherlands: Rodopi.
- Phillips, D. Z., (2017), *Religion and Friendly Fire*, New York: Routledge.
- Podmore, S., (2011), *Kierkegaard and the Self Before God: Anatomy of the Abyss*, Indiana University Press: Bloomington and Indianapolis.
- Postman, N., (2007), *Διασκέδαση μέχρι θανάτου*, Αθήνα: Κατάρτι.
- Rasmussen, A. M., (2009), “Rene Descartes: Kierkegaard’s Understanding of Doubt and Certainty”, in: Stewart, J., (ed.), *Kierkegaard and the Renaissance and Modern Tradition and Philosophy*, England: Ashgate Publishing.
- Rojec, C., (1995), *Decentering Leisure, Rethinking Leisure Theory*, London: Sage Publications.
- Sagi, A., (2000), *Kierkegaard, Religion and Existence: The Voyage of the Self*, Amsterdam: Rodopi.
- Schubert, J., (2005), *Neil postman- Amusing and Informing Ourselves to Death*, Martin- Luther Universitat Halle Wittenberg.
- Seidler, V. S., (1991), *The Moral Limits of Modernity: Love, Inequality and Oppression*, USA: Palgrave Macmillan.
- Shakespeare, S., (2015), *Kierkegaard and the refusal of Transcendence*, UK: Palgrave Macmillan.

- Slok, C., “Seduction”, in: Kierkegaard’s Concepts, Tome VI, *Salvation to Writing*, Emmanuel, S., McDonald, W. & Stewart, J., (eds.), (2016), USA: Routledge.
- Smith, G. M., (2005), *History of European Ideals*, UK: Elsevier.
- Stewart, J. (ed.), (2016), *Kierkegaard’s Influence on Theology*, German Protestant: Routledge.
- Stokes, P., (2010), *Kierkegaard’s Mirrors, Interest, Self and Moral Vision*, UK: Macmillan.
- Stokes, P. & Buben, A., (eds.), (2011), *Kierkegaard and Death*, Indianapolis: Indiana University Press.
- Svendsen, L., (2005), *A Philosophy of Boredom*, UK: Reaktion Books.
- Swenson, D., (1983), *Something about Kierkegaard*, U.S.A: Mercer University Press.
- Taylor, M. C., (2000), *Journeys to Selfhood, Hegel and Kierkegaard*, New York: Fordham University Press.
- Tietjen, M. A., (2016), *Kierkegaard: A Christian Missionary to Christians*, USA: InterVarsity Press.
- Tillich, P., (1975), *Systematic Theology*, Vol. 2, U.S.A: University of Chicago Press.
- Tsakiri, V., (2006), *Kierkegaard, Anxiety, Repetition and Contemporaneity*, Banham, G., (ed.), New York: Palgrave Macmillan.
- Verstrynge, K., “Hysteria of the Spirit on Melancholy in Kierkegaard”, in: Cruysbergus, P. & Taels, J. & Verstrynge, K. (eds.), (2003), *Immediacy and Reflection in Kierkegaard’s Thought*, Belgium: Leuven University Press.
- Vorderer, P., (2001), *It’s all entertainment—sure. But what exactly is entertainment? Communication research, media psychology, and the explanation of entertainment experiences*, Poetics 29, Germany: Elsevier.
- Walsh, S., (2005), *Living Christianity- Kierkegaard’s Dialectic of Christian Existence*, USA: Pennsylvania State University Press.

- Walsh, S., “The Dear Self: Self Love, Redoubling and self-Denial”, in: Russ, A. & Davenport, J., (2015), (eds.), *Love, reason and Will: Kierkegaard after Frankfurt*, USA: Bloomsbury.
- Watson, J., (1895), *Hedonistic Theories from Aristippus to Spencer*, London and New York: Macmillan and Co.
- Weaver, J. & Daspit, T., “Promises to Keep, Finally? Academic Culture and the Dismissal of Popular Culture”, in: Dimitriadis, G., & Carlson, D., (eds.), (2003), *Promises to Keep: Cultural Studies*, Democratic Education and Public Life.
- Welz, C., (2008), *Love’s Transcendence and the Problem of Theodicy*, Germany: Mohr Siebeck Tubingen.
- Winter, R., (2002), *Still Bored in a Culture of Entertainment*, USA: InterVarsity Press.
- Wittgenstein, L., (1989), *Περί της Βεβαιότητας*, Αθηναϊκή Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη: Αθήνα.
- Wolton, D., (2000), *Σκέψεις για την Επικοινωνία*, Αθήνα: Σαββάλας.
- Yalom, I., (2003), *Θρησκεία και Ψυχιατρική*, Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα.
- Yamakawa, H., (1998), *Greek Philosophy and the Modern World*, Athens: Ionia Publications.
- Young, J., (2014), *The Death of God and the Meaning of Life*, 2nd edition, New York: Routledge.

Ελληνόγλωσση

- Βαλ, Ζ., (2011), *Εισαγωγή στις Φιλοσοφίες του Υπαρξισμού, Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σαρτρ*, Αθήνα: Εκδ. Αρμός.
- Βασιλειάδης Π., (2002), *Μετανεωτερικότητα και Εκκλησία*, Αθήνα: Εκδ. Ακρίτα.
- Βουδούρης, Κ. & Μαραγγιανού, Ε., (εκδ.), (2005), *Φιλοσοφία, Ανταγωνιστικότητα και Αγαθός Βίος*, Αθήνα: Εκδ. Ιωνία.
- Γαϊτάνης, Β., (1997), *Η έννοια της απελπισίας στον Κίρκεγκωρ και στον Ντσοτογιέφσκι*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Γαϊτάνης, Β., (1999), *Ερμηνευτική και φιλοσοφική προσέγγιση της ποίησης του Friedrich Holderlin*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα.
- Γαϊτάνης, Β., (2002), *Η θεώρηση της «Παγκοσμιοποίησης»(Globalisierung) στον επικοινωνιολόγο Ulrich Beck και η υπέρβαση της «Επικοινωνιακής Θεολογίας»*, Αθήνα.
- Γαϊτάνης, Β., (2003), *Homo Mediator και Homo Theologicus*, Αθήνα: Εκδ. Γρηγόρη.
- Γαϊτάνης, Β., (2014), *Είναι και Αγάπη*, Αθήνα: Εκδ. Γρηγόρη.
- Γιανναράς, Χ., (2002), *Η ελευθερία του ήθους*, Αθήνα: Ίκαρος.
- Δαμίγος, Δ, *Η παράσταση κλέβει τη ζωή*, στο *Βήμα*, 23 Μαρτίου 2002.
- Δασκαλόπουλος, Δ. & Στασινοπούλου Μ., (2002), *Ο Βίος και το Έργο του Κ. Π. Καβάφη*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δεμερτζής, Ν., «Η πολιτική του προσώπου και το πρόσωπο της πολιτικής. Όψεις της τηλε- πολιτικής», στο: *Τηλεόραση και Ελληνική Κοινωνία*, Ιανουάριος 2004, Αθήνα: Εικόν.
- Ζακόπουλος, Α. (2000), *Πλάτων και Παύλος περί του ανθρώπου*, Αθήνα: Επτάλοφος ΑΒΕΕ.
- Ηλιόπουλος, Π., (Ιανουάριος-Μάρτιος 2008), *Το πρόβλημα του Θανάτου κατά τον Δανό φιλόσοφο Ζαίρεν Κίρκεγκωρ*, Περιοδικό ΟΔΟΣ ΠΑΝΟΣ, τεύχος 139.
- Υγκλετον, Τ., (2003), *Οι αυταπάτες της μετανεωτερικότητας*, (μτφ.) Σπανός, Γ., Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη.

- Καμύ, Α., (2007), *Ο μύθος του Σιούφου. Δοκίμιο για το παράλογο*, Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη.
- Καρπούζος, Α., (2014), *Κλασική Αρχαιότητα: Μεταμορφώσεις της Σκέψης*, Αθήνα: Εργαστήριο Σκέψης.
- Κίρκεγκωρ, Σ., (1980), *Φόβος και Τρόμος*, (μτφ.) Σολωμού, Α., Αθήνα: Εκδ. Νεφέλη.
- Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Ασθένεια προς Θάνατον*, (μτφ.) Παπαγιώργης, Κ. Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη.
- Κίρκεγκωρ, Σ., (1999), *Διαψάσματα*, (μτφ.) Νικολούδης, Η. Π., Αθήνα: Εκδ. ΡΟΕΣ.
- Κίρκεγκωρ, Σ., (2006), *Ημερολόγιο ενός Διαφθορέα*, Αθήνα: Κάκτος.
- Κλοσσόφοκι, Π., «*Ο Δον Ζουάν κατά τον Κίρκεγκωρ*», στο: αλήθεια, Περιοδικό Ψυχανάλυσης, Φιλοσοφίας και Τέχνης, Άνοιξη 2013: [7], Αθήνα: Εκδ. Πατάκη.
- Κομνηνού, Μ., (2001), *Από την αγορά στο θέαμα, μελέτη για τη συγκρότηση της δημόσιας σφαίρας και του κινηματογράφου στη σύγχρονη Ελλάδα, 1950-2000*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κουκουνάρας- Λιάγκης, Μ., (2014), «*Η ανάπτυξη της θρησκευτικότητας και πίστης του παιδιού και του εφήβου*», στο: *Θεολογία*, Τόμος 85, Τεύχος 3, Ιούλιος- Σεπτέμβριος 2014.
- Λέκκα, Γ., «*Η κλειστή ψυχή. Η αρνητική λειτουργία της επιθυμίας στην Πολιτεία του Πλάτωνα και στη φιλοσοφία του Επίκτητου*», στο: *Θεολογία*, Τόμος 85, Τεύχος 3, Ιούλιος- Σεπτέμβριος 2014.
- Μακράκης, Μ., (2011), *Η Ψυχολογία του Ασώτου: Τα 3 στάδια της Υπαρξιακής Πορείας του*, Αθήνα: Εκδ. Αρμός.
- Μπαρμπιέ, Φ. & Λαβενίρ, Κ., (1999), *Ιστορία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας από τον Ντιντερό στο Ίντερνετ*, Αθήνα: Εκδ. Δρομέας.
- Μπερξόν, Ε., (2006), *Η δημιουργική εξέλιξη*, Αθήνα: ΠΟΛΙΣ.
- Νησιώτης, Ν., (1985), *Υπαρξισμός και Χριστιανική Πίστη κατά τον Kierkegaard και τους Σύγχρονους Υπαρξιστές Φιλοσόφους Jaspers, Heidegger, Sartre*, Αθήνα: Εκδ. Μήνυμα.

- Ντεμπόρ, Γ., (1979), *Η κοινωνία του θεάματος*, ε' έκδοση, (μτφ.) Τσαχαγέας Π. & Αλεξίου, Ν., Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.
- Ντεμπόρ, Γ., (1988), *Σχόλια πάνω στην Κοινωνία του Θεάματος*, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.
- Ντιστογιέφσκι, Φ., (1996), *Ο Μέγας Ιεροεξεταστής*, Αθήνα: Εκδ. Κοροντζής.
- Ονφρέ, Μ., (2008), *Η Αναζήτηση των Ηδονών, δημιουργία ενός ηλιακού ερωτισμού*, Αθήνα: Εξάντας.
- Ονφρέ, Μ., (2009), *Η δύναμη της ύπαρξης*, Αθήνα: Εξάντας.
- Ορτέγα υ Γκασσέτ, Χ., (1971), *Το θέμα του Καιρού μας*, Αθήνα: Εκδ. των Φίλων.
- Παπανούτσος, Ε. Π., (2002), *Το θρησκευτικό βίωμα στον Πλάτωνα*, Αθήνα: Εκδ. Νόηση.
- Παπαστάμου, Σ., (2006), «Πρόλογος», στο: Marchand, P. et al., *Κοινωνική Ψυχολογία των Μ.Μ.Ε.*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πελεγρίνης, Θ., (1998), *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πελεγρίνης, Θ., (2005), *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, γ' έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πλειός, Γ., (2011), *Η κοινωνία της ενημέρωσης. Ειδήσεις και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη.
- Σορόγκας, Ε., (2004), *Το φαινόμενο των «ριάλιτι»*, Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη.
- Σπετσιέρης, Κ., (1956), *Οντολογία και Φιλοσοφία της Υπάρξεως*, Αθήνα: Εκδ. Ν. Σακκουλά.
- Συκουτρής, Ι., (2006), *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα: Εκδ. Ι. Δ. Κολλάρος.
- Τζαβάρας, Γ., (2013), *Υπαρξιακό και νοητικό γίγνεσθαι κατά τον Kierkegaard*, Φιλοσοφικά Δημοσιεύματα 2013.
- Τοϋνισσεν, Μ., (2002), *Η έννοια της Απόγνωσης*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας.
- Τσάρεβιτς, Β., (2018), *Θλιμμένες Φιλοσοφικές Σκέψεις*, Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

Φούσκας, Κ., (1997), *Θεόδωρου Στουδίτη, Πνεύμα και Σάρκα- χειραγώγηση στην Ορθόδοξη Πνευματικότητα*, Αθήνα: Κων/νος Μ. Φούσκας.

Χριστοδουλίδης, Π., (1994), «Τέχνη και Ιδεολογία. Η περίπτωση του μεταμοντερνισμού», στο: *Αισθητική και Θεωρία της Τέχνης*, Αθήνα: Εκδ. Καρδαμίτσα.